

ረት የአገሪቱ ውስጣዊ የግዛት እካል ሳያደርጉ ተሩ ። በመሆኑም በኋላ በ19ኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ አካባቢው በግብጽ ተጥሎም በእንግሊዞች እጅ እንደሚወድቅ በዚህ ጥናት ከዚህ በታች አግባብ ባለው ሥፍራና ጊዜ ይታያል ።

አምስተኛ ፤ እኔ ሱስንዮስ በ1610ዎቹና በ1620ዎቹ አሥርታት ውስጥ በሰሜን ምዕራብ በታላቁ የጣና ሐይቅ ክልል ኢየሱሳውያን በተባሉ የካቶሊክ ሚሲዮናውያን፤ በግብጽና በሕንድ የቴክኒክ ባለሙያዎች፤ አገልግሎት በድንጋይ፤ በኖራና በእንጨት ዘመናዊ የደንቀዝ፤ የጉርጉራ የአዘዞ የሊቦ ከተሞችን ቤተ መንግሥቶችንና ቤተ ክርስቲያኖችን የአባይ ወንዝ ድልድይ ጨምሮ በማሰራት በኋላ በወራሽ ልጁ ፋሲለደስ (ፋሲል) በአካባቢው ለአጭር ዘመን የሚስፋፋውን የጉንደር ሥልጣኔ መሠረተ ።⁶⁵ ለዚህ ታሪካዊ ግንዛቤና አባባል የሚከተለው የሱስንዮስ የቤተ ክርስቲያንና የቤተ መንግሥት ሥራ ዘገባ አንድ በቂ ማሰረጃ ይሆናል ።

በአንድ ስሙ ባልተገለጸ ኢየሱሳዊ የሕንጻ ባለሙያ ከድንጋይና ከኖራ በጉርጉራ ከተማ የተሰራውን የማርያም ቤተ ክርስቲያን አስመልክቶ ጸሐፊ ትዕዛዝ ተክለ ሥላሴ እንደ መዘገበው፤ በህዳር 1619 ፤ እኔ ሱስንዮስ ፤

“ከገነተኢየሱስ (አዘዞ) ወደ ጉርጉራ ከተማ ሄደ ። ቀድሞ ቤት በነበረበት ሥፍራ አንድ ትልቅ ቤተ ክርስቲያን በድንጋይና በኖራ አሰራ ። የቤተ ክርስቲያኒቷ ቅርጽ እንደ ቀስተ ደመና ነው ። በኢትዮጵያ ይችን የሚመስል ሌላ ቤተክርስቲያን የለም ። ኖራ ለሰበሰቡት ድንጋይ ለጠረቡትና ለተሸከሙት ሠራተኞችና አናጢዎች ሁሉ ንጉሡ ብዙ ወርቅ ሰጣቸው ። የሠራተኞች የጠራቢዎችና የብልሆች አለቃ ከፖርቱጋል የመጣ ሮማዊ ነው ።”⁶⁶

⁶⁴ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱስንዮስ ታሪክ ፤ ም. 77 ቁ. 300 ፤ ም. 78 ቁ. 301 ፤ ም. 87 ቁ. 315-16 ።

⁶⁵ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱስንዮስ ታሪክ ፤ ም. 44 ፤ 52 ፤ 64 ፤ 77 ፤ 178 ፤ 87 ፤ Beckingham and Huntingford, *Some Records*, pp. 26-27.

⁶⁶ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱስንዮስ ታሪክ ፤ ም. 77 ቁ. 300 ።

በ1626 በቤጊምድርና በጉጃም መካከል በአባይ ወንዝ ላይ አላታ በተባለው ቦታ ከድንጋይና ከኖራ ድልድይ የሠራው ሰው ደግሞ በ1625 ከሕንድ ከፓትርያርክ አልፎንሶ መንደዝ ጋር ወደ ኢትዮጵያ የመጣው አንድ ሕንጻዊው መሐንዲስ አብደልከሪም የሚባል ግለሰብ ነበር ።⁶⁷

የእኔ ሱስንዮስ የደንቀዝ ቤተ መንግሥት ከውሃ ገንዳና የዋና ሥፍራ ጋር የተሠራው ገብረክርስቶስ በሚባል ኢትዮጵያዊ አስተዳዳሪ ፤ በፖርቱጋል በግብጽና በሕንድ የቴክኒክ ባለሙያዎችና በኢትዮጵያ ሠራተኞች ከ1620 እስከ 1629 ድረስ በዘጠኝ ዓመታት ጊዜ ውስጥ ነበር ።⁶⁸ በ1633 እኔ ፋሲለደስ ኢየሱሳውያንን ከአገሪቱ ውስጥ ከአባረራቸው በኋላ በፊት በ1620ዎቹ የአባይ ድልድይና የደንቀዝ ቤተ መንግሥት ሥራ

ገንታዊ የጉንደር ከተማ

በሚመለከት የተጠቀሰው አብደልከሪም ይሁን ወይም ሌላ ስሙ በውል ተለይቶ ባልተጠቀሰ በአንድ ሕንድ⁶⁹ ባለሙያ በ1640ዎቹ በጉንደር ከተማ የተሰራው የእኔ የፋሲለደስ ግምብ በቅርጽ ካልሆነ በስተቀር ከተሰራበት መሣሪያ ይሁን ከአሠራር ጥበብ አኳያ ከባለፎቅ የደንቀዝ ቤተ መንግሥት ልዩነት የለውም ።

ይህንን የደንቀዝ ቤተ መንግሥትና የጉንደር ግምብ የአሠራር ጥበብ ተመሳሳይነት ለማግኘት በጸሐፊ ትዕዛዝ ተክለ ሥላሴ በዝርዝር የተገለፀውን የእኔ ሱስንዮስን የደንቀዝ ቤተ መንግሥት አሠራር ፤ ዕቃ ፤

⁶⁷ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱስንዮስ ታሪክ ፤ ም. 78 ቁ. 301 Beckingham and Huntingford, *Some Records*, pp. 26-27

⁶⁸ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱስንዮስ ታሪክ ፤ ም. 78 ቁ. 201 ፤ ም. 87 ቁ. 315-316

⁶⁹ R. Pankhurst, ed., *Travellers in Ethiopia* (1965), p. 54.

ቅርጽና ደዘት የሰው ኃይል ጨምሮ እንደሚከተለው ግጥም ነው። ለወ
ሐረ ትፋዛዝ ዝርዝር ቃል 1

“ በመጀመሪያ ንጉሡ ለቤቱ ሥራ ገብረ ክርስቶስን አለቃ አድርጎት ሾመው። የቤቱንም የመጠን ልክ አሳየው። ቤቱ የተሠራበት የከተማው ለናት በሆነው ትንሽ ኮረብታ ላይ ነው። በተጨማሪም የጥንቱ ነገሥታት ለቤት ሥራ እንዲሁ ማገርና ገንዘብ አጥጦ አምጦ እያሉ ሕዝቡን ያደክሙትና ያስጨንቁት እንደነበር አሁንም ለዚህ ቤት ሥራ ደሆኝ እንዲሁ ገንዘብ አምጦ በማለት እንዳያስጨንቃቸው ንጉሡ ገብረ ክርስቶስን አስጠነቀቀው። የንጉሡን ቤት የሚሠሩ ሠራተኞች ለሚቆርጡት እንዲሁ ለሚጠርቡት ድንጋይ ለሚሸከሙት ፍራና ለሌሎችም እነዚህን ለመሳሰሉ ሥራዎች ሁሉ ደመወዝ ወይም ኪራይ የሚከፈላቸው ሌሎችና ወንዶች በፈቃዳቸው እንዲሰበሰቡ ንጉሡ ገብረ ክርስቶስን አዘዘው። የሠራተኞቹ ደመወዝ እንዳይቀር እንደገናም በጥብቅ አስጠነቀቀው።

“ ገብረ ክርስቶስም የቤቱን ሥራ የሚጀምሩትን ሠራተኞች ለበሰበው ስለ ድካማቸው ብዙ ዋጋ በማግኘት እነዚህ በፊት ደሆኝ የነበሩ ሠራተኞች አሁን ሀብታሞች ሆኑ። አሠሪዎችም በበኩላቸው የየራሳቸውን ደመወዝ ይውስጡ ነበር። አሠሪዎቹ ሠራተኞቹን በሥራው አያስጨንቁቸውም ነበር። ሠራተኞቹ ራሳቸው በአዝመራና በመከር ጊዜ እንደሚደሰተው ገበሬ ፍራና ድንጋይ ለመሸከም በደስታ ይሸቀዳደሙ ነበር።

“ በዚህ ሁኔታ የግብጽ የርምና የኢትዮጵያ ሠራተኞች እየተረዳዱ የቤቱን መሠረት በደምብ አስተካክለው አሳመሩት። ጉራንጉሩን አስተካክሉት። ቤቱንም ባለአራት ማዕዘናት አድገርው መሠረቱን ወደ ታች አምስት ክንድ አጥልቀው ቆፈሩ። ቤቱ የተሰራው ከድንጋይ ስለሆነ በአሸዋ ላይ እንደተሰራ ቤት በነፋስና በጉርፍ ኃይል አይፈርስም።

“ የሕንፃውም ሥራ እንዲሁ በድንጋይና በፍራ ክፍብነ በፈድ በሚያስደስት ሁኔታ ተሰራ። የሕንፃው ቁመት ከአሥር ክንድ ጉን ደግሞ ከሰላሳ አምስት ክንድ በላይ ነው። በሕንጻውም ላይ ከጥድ እንዲሁ የተሰሩ ወፍራም ሳንቃዎች ተነጠፉ። በሳንቃዎቹም ላይ የማይነቅዙ እንዲሁ ተሾን ጠርበው አነጠፉባቸው። ይህንን የእንዲሁ ገጣፍ እንዳይበተን በብረት ችግክር አጠበቁ። በገጣፍም ላይ ሌላ ቤት ይሠሩበት ዘንድ ድንጋይ እስኪሆን ድረስ የተበካ ፍራ ጨመሩበት። የመጀመሪያው ቤት ስድስት ክፍሎች አሉት። መካከለኛውን ክፍል ሰፊ አሳራሽ አደረጉት።

በዚህ አሳራሽ የንጉሡ መኳንንት ሲቃውንት ለአገሮችና ብላቴኖች²⁰ ይስተናገዳሉ። በግብጽ ጊዜ ሰላሳም ሀያላ እያደረጉ በአንዱ አውራጃ (ገቢታ) ላይ ያስቀምጣቸዋል። የንጉሡ ያማረ ስዕል በአሳራሹ መሀል ተሰቅሎአል።

“ ከቤቱ ጉን በፍራ ከፍለው አምስት ቤቶች ሠሩ። ቤቶቹም ደዘ ሆነ ጥርስ ያጌጡ ትልልቅ ደጃች አሉአቸው። ሌሎቹ ከእንዲሁ በጥሩ ሁኔታ የተሰሩ ደጃች አሉአቸው።

“ በመጀመሪያው ቤት ራስ ላይ የተሰራው የሁለተኛው ቤት (ፎቅ ለማለት ነው) አሠራሩ እንደሚከተለው ነው። የምድር ቤትና የላይኛው ቤት የክፍሎች ቁጥር በአንድነት እንደ የእስራኤል ነገዶች አሥራ ሁለት ነው። ቤቶቹ በሕብረ ቀለም ያጌጡ ናቸው። ምንጣፎቻም ቀጤንዝር ቤት ከሚባለው ሽቱ የተሞሉ ናቸው። ሌሎቹም ምንጣፎች ሥራቸው የተለየ ነው። መንጣሳዕቶቹ (መጋፈጃዎቹ) ከግምጃ የተሰሩ ናቸው። የዘፋኑም አጉባቢ የተሰራው ካማሩ ነጭ ግምጃዎች ነው።

“ በዚች (በፎቅ ቤት) ንጉሡ ከእስራኤል አምስት እስከ ሀያ ሰዎች የሚያስተናግድ ትንሽ ክፍል አሰራ። እንደ የሰሜን ተራራ ሜፍ ረጅም ስለሆነ ላይኛውን ቤት ንጉሡ ሰገነት ብሎ ሰየመው። ቤቱንም የምክርዋ የፀሎት ቤት አደረገው። በዚህ ቤት ራስ ላይ ከወርቅ የተሰሩ አፋት ስጥ ደቆችን ሰቀለ። የቤቱ ሥራ ከተፈጸመ በኋላ ሥራውም ሁሉ እንዳማረ አይቆጥንም። ከሕዝቡ አለቆች ጋር በጣም ተደሰተ። ከሀያቱም አመፅ ገኑት።

“ ቀጥሎም ንጉሡ ቁመቱ እስራኤል አምስት ጉኑ ሰላሳ ክንድ የሆነ የውሃ ማጠፋቀሚያ ጉድዳድ አሰራ። በውስጡም የዝናም ውሃ ሞላበት። ውሃውንም ለሚያስፈልገው ጉዳይ ሁሉ ይጠቀምበታል። ከውሃ ጉድዳድ አጠገብ ጤና ያጣ ሰው ሁሉ ይቃጠብበት ዘንድ ሌላ የመቃጠቢያ ቤት አሰራ።

“ በመጨረሻም ንጉሡ ለሠራተኞቹና ለጥበበኞቹ ብዙ ወርቅና ብር ሰጠ። በቅጋትና በቅንነት ስለ አገልገለው ለገብረክርስቶስ ግን ከሁሉም ያማረ የወርቅ አምባር ሸለጠ።

²⁰ Ibid., pp. 54, 11648 በጉንደር ከተማ በአዲ ፋሲለደስ ቤተ መንግሥት አሳራሽ በደምብ ለብላቴኖች በግዕረግ ሰፍራቸው ተቀምጠው የየመኑ መንግሥት መልእክተኛ ሀሰን አህመደሚ የገለጸው የአዲሱ መኳንንት እዚህ የተገለጸውን የጸንቀዝ ቤተ መንግሥት አሳራሽ ሰፊ ያሳያል።

“ የቤቱ ሥራ ንጉሠ ነገሥት ሥልጣን ሰገድ በነገሠ በሀያ አምስተ ኛው ዓመት (በ1629) ተፈጸመ ።”⁷¹

በመጋቢት 1607 አጼ ያዕቆብና አጼ ሱስንዮስ በደብረ ዘይት ጦር ነት በተጋጠሙ ጊዜ ቄስ ፓዮዝና ወዳጆቹ ከራስ አትናቱዎስ ጋር በአጼ ያዕቆብ ሰፈር እንደ ነበሩ ይታወሳል ። አጼ ሱስንዮስ በድል ወደ ቀጋ ቤተ መንግሥት ከገባ በኋላ ፤ ቄስ ፓዮዝ እንኳን ደስ አለህ እንዲሉት ሁለት ሌላ ኢየሱሳውያንን ወደ ንጉሡ ቤተ መንግሥት ላከ ።

ሚሲዮናውያኑ ከቤተ መንግሥት እንደደረሱ ፤ ከእሱ በፊት አጼ ዘድንግልና አጼ ያዕቆብ በየዘመናቸው እንደ አደረጉት ፤ አጼ ሱስንዮስም ቄስ ፓዮዝ ራሱን ወደ ቤተ መንግሥቱ በአስቸኳይ አስጠራ ።⁷² ቄስ ፓዮዝም ከሁለት ዓደኞቹ ጋር ወደ ቤተ መንግሥት እንደደረሰ ንጉሡ ሚሲዮናውያኑን በአስቸኳይ ከሕንድ ወታደራዊ እርዳታ የሚያገኙለት መንገድና ሁኔታ ጠየቀ ። ቄሶቹም ንጉሡ የካቶሊክ ሃይማኖት ቢቀበል የእስፓኑ ንጉሥ ሳልሳዊ ፊሊፕ በሚፈልገው ነገር ሁሉ ሊረዳው እንደሚችል መከሩት ። በዚሁ መሠረት ፤ በጥቅምት 14 ቀን 1607 ፤ ገና የአመጽ ስጋት ስለ ነበረው ፤ አጼ ሱስንዮስ ለእስፔኑ ንጉሥ ሳልሳዊ ፊሊፕና ለሮማ ፓፓ ለዳውሎስ አምስተኛ በጸፈላቸው ደብዳቤዎች በጠላቶቹ ላይ ወታደራዊ እርዳታ እንዲልኩለት ጠየቃቸው ። በተጨማሪም ንጉሡ ለእስፔኑ ንጉሥ በቱርክ የተያዙ የኢትዮጵያ የባህር ወደቦች ተስፋ ሰጠ ።⁷³

በሌላ በኩል አጼ ሱስንዮስ በቄስ ፓዮዝ በተመሩ የኢየሱሳውያን የሙያ ጥበብና ጥልቅ የሃይማኖት ትምህርት በኃይል ተመሰጠ ። የንጉሡን የእውቀትና የእውነት ፍላጎት በማየት ፤ ኢየሱሳውያን በአገሪቱ ውስጥ በአንድ በኩል ዘመናዊ ትምህርትና የዕደ ጥበብ ሥራ የማስፋፋት ጥረት በሌላ በኩል ደግሞ በግብጽ አቡን ከሚመራው ከኢትዮጵያ እርቶዶክስ ተዋህዶ ቤተክርስቲያን ጋር የክርስቶስን ባህርያት በሚመለከት መሠረታዊ የሆነ የሃይማኖት ክርክር በንጉሡ ጉባኤና ዳኝነት ጀመሩ ።

የነገሩን መነሻና ሂደት ከሥሩ ከታሪክ አኳያ ለማገናዘብ ፤ የክርስቶስን ባህርያት በተመለከተ በአስራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ በሮማውያን ፓፓ የሚመራውን የካቶሊክ ክርስትና በሚከተሉ ሉና በግብጽ ኮፕትኩ ፓትሪያርክ የተመራውን የእርቶዶክስ ተዋሕዶ

ዶ ክርስትና በሚከተሉ የኢትዮጵያ ምዕመናን መካከል የተፈጠረው ክርክር በአገሪቱ ለብዙ የሕይወትና ንብረት መጥፋት ምክንያት ሆነ ። በተጨማሪም የአገሪቱን መንግሥታዊ የአገር ግምባታ ፖሊሲና ተግባር ለረጅም ዘመን አሰናከለ ። ይህ የክርስቶስ ባህርያት ጥያቄ ከዚያ በፊት ከ325 እስከ 451 ድረስ የከረረ ጠብና ክርክር አሰነስቶ ጥንታዊ የክርስትና ሃይማኖት ተከታዮችን ለመጀመሪያ ጊዜ ክርስቶስ ሁለት ዓይነተኛ የሆኑ መለኮታዊና ሰብአዊ አካላትና ባህርያት አሉት በሚለው በምዕራቡ የካቶሊክ አንጻና የለም ክርስቶስ ከመለኮታዊነቱና ከሰብአዊነቱ አካላትና ባህርያት የተዋህደ አንድ ባህርይ ብቻ አለው በሚለው በምስራቅ የእርቶዶክስ አንጻ መካከል በሁለት የከፈለው ታላቅ የሃይማኖት ክርክር እንደ ነበር ይታወሳል ።⁷⁴

በዚህ አኳያ በ312-337 የሮማውያን አጼ ቆስጦጢኖስ የክርስትና እምነትን የራሱና የመንግሥቱ ሃይማኖት እስኪያደርገው ድረስ የክርስቶስ ደቀ መዛሙርት ፤ ሐዋርያትና የቤተ ክርስቲያን አበው አዲሱን የክርስትና ሃይማኖት ከኢየሩሳሌም አንስተው በሮማውያን አኳያ መንግሥት ሥር ከተቃዋሚ የአዋግ ሃይማኖቶችና ባለሥልጣኖች ጋር እየታገሉ በግብጽ ፤ በመካከለኛው ምስራቅ ፤ በግሪክ ፤ በሰሜን አፍሪካና በሮማ አገሮችና ከተሞች አንድ ወጥ የወንጌል ትምህርት አስተማሩ ።

ነገር ግን በአጼ ቆስጦጢኖስ ምርጫና እምነት ክርስትና የተከበረ የመንግሥት ሃይማኖት ከሆነ በኋላ በእስክንድርያ (ግብጽ) ፤ በኤፌሶን ግለትም በቆስጦጥንያ (በሃረ እስጣንቡል ቱርክ) በሮማ (ኢጣሊያ) እና በአንጾኪያ ታላላቅ ከተሞች⁷⁵ የቤተ ክርስቲያን መሪዎችና መምህራን በሥልጣንና በትምህርት ጥያቄ እርስ በርሳቸው ከፍተኛ ክርክርና ሽሚያ ጀመሩ ።

በሥልጣን በደረጃና በግዕዝል ጥያቄ በዚህ ወትት የእስክንድርያ ቤተ ክርስቲያን የሐዋርያው ግርቆስ ተከታይ ፤ የአንጾኪያና የሮማ አብያተ ክርስቲያናት የሐዋርያው ጴጥሮስ ተከታዮች ፤ የኤፌሶን ቤተ ክርስቲያን ደግሞ የሐዋርያው የሐንስ ተከታይ ተብለው በአራት ዋና ዋና የክርስትና ሃይማኖት ፤ ትምህርትና አመራር ግዕዝላት ተመደቡ ። ከእነዚህም የሮማው ቤተ ክርስቲያን በብዙ ታሪካዊና ፖለቲካዊ ምክንያቶች የበላይ ግዕዝል እንዲሆን ሁሉም ግዕዝላት በአንድነት ተሰማሙ ።⁷⁶

⁷¹ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱስንዮስ ታሪክ ፤ ም. 87 ቁ. 315-316 ።

⁷² Getahun Dilebo, "The Portuguese in Ethiopia," p. 132; Ludolph, *History* p. 188.

⁷³ Getahun Dilebo, "The Portuguese in Ethiopia" p. 132.

⁷⁴ ተክለ ጻዲት መኩሪያ ፤ የአህመድ ግራኝ ወረራ ፤ ገጽ 725-28 ።

⁷⁵ *The Fetha Nagast: The Law of the Kings*, tr. and ed. by Paulos Tzadua (Addis Ababa: HSU, 1968), p. 17.

⁷⁶ *Ibid.*

ከዚያ በኋላ በጸሐክንድርያ ለርዮስ (Athanasius) የተባለ ለንድ ቄስ ክርስቶስ ከሰው ግለትም ከደንግል ግርያም በመጠላቱ ፍጡር ነው በመሆኑም ከእግዚአብሔር ለብጋር ለኩል ለምላክ ነው ተብሎ ሲጠራ ለይገባውም ብሎ ለስተግረ =⁷⁷ በተጠቀሰው ትምህርት ምክንያት በእስክንድርያ ቤተ ክርስቲያን መሪ በአትናቲዎስ ለግካይነት ክስ ቀርቦበት በ325 በኢትዮ ከተማ ከአጼ ቆስጠንጢኖስ ጋር 318 የቤተ ክርስቲያን መሪዎችና ሊቃውንት በተቀመጡበት ጉባኤ ለርዮስ ተወገዘ ።

ሁለተኛ ፣ በ364-379 የአንጾኪያው ሊቀ ጳጳስ መቅዶንዮስ (Macedonius) ከሦስቱ መለኮታዊ አካላት ግለትም ከአብ ከወልድና ከመንፈስ ቅዱስ ፣ ከአብ የወጣ አካል በመሆኑ መንፈስ ቅዱስ ከአብና ከወልድ ያን ሳል ብሎ በግስተማሩ በእስክንድርያ ቤተ ክርስቲያን መሪ በጢዋቲዎስ ተከሶ በአንጾኪያ ጉባኤ ተኮነ ።

ሦስተኛ ፣ በ431 የአንጾኪያው ሊቀ ጳጳስ ንስጦሬዮስ (Nestorius) ክርስቶስ መለኮታዊና ሰብአዊ ሁለት አካላትና ባህርያት አሉት ፣ ብሎም ደንግሊቷ ግርያም የክርስቶስ የመለኮት አካሉና ባህርያ ሳይሆን የሰብአዊ አካሉና ባህርያ እናት በመሆንዋ “ ወላጅነት አምላክ ” አይደለችም ብሎ በግስተማሩ የርግው ቤተ ክርስቲያን መሪ ቀዳማዊ ሴሌስተና የእስክንድርያው ቤተ ክርስቲያን መሪ ቄርሎስ በወንጀል በሰ ከሰሱት በ431 በኤፌሶን ጉባኤ ተወገዘ ።

አራተኛ ፣ በ448 የግሪክ መነኩሴ አውጣኪስ (Antiochos) ክርስቶስ ለንደ የሰው ሥጋ የማይታመም ረቂቅ አካል አለው የሚል ትምህርት ለስተምሮ በአንጾኪያው ቤተ ክርስቲያን መሪ በፍላቪያኖስ ተከሶ ተወገዘ ።

አምስተኛ ፣ በ449 ፍላቪያኖስ (Flavianus) የአንጾኪያ ቤተ ክርስቲያን መሪ ራሱ ክርስቶስ መለኮታዊና ሰብአዊ ሁለት ልዩ አካላትና ባህርያት አሉት የሚል አጽም በመውሰዱ ፣ የእስክንድርያው ቤተ ክርስቲያን መሪ ዲዮስቆሮስ (Dioscorus) የለም የክርስቶስ የመለኮታዊነትና የሰብአዊነት ባህርያት በተዋህዶ ለንድ ባሕርይ ነው የሚል መነሻ በኤፌሶን ጉባኤ ክስ አቅርቦበት ከተወገዘ በኋላ ከዲዮስቆሮስ ደጋፊዎች በደረሰበት የዱላ ጉዳት ሞተ ።

ስድስተኛ ፣ በመጨረሻ በ451 በአንጾኪያ በኬላቲዶኒያ (Chalcedoine) ጉባኤ ላይ ከርግው አጼ ግርቅያኖስ (Markianus) ጋር የእስክንድርያው ቤተ ክርስቲያን መሪ ዲዮስቆሮስና ተከታዮቹ ተጨምረው ከ600 በላይ የፖለቲካና መሪዎችና ሊቃውንት በተቀመጡበት ክርስቶስ መለኮታዊና ሰብአዊ የሆኑት ሁለት አካላትና ባህርያት አሉት የሚል የፍላቪያኖስ ትምህርት ለንደገና ተነስቶ በርግው ቤተ ክርስቲያን መሪ በሊቀ ጳጳስ ሊዮን ውሳኔና በአጼ ግርቅያኖስ የፖለቲካ ግፊት በእስክንድርያው ቤተ ክርስቲያን መሪ ዲዮስቆሮስ የአንድ ባህርይ አጽም ላይ ወደተ = ዲዮስቆሮስም በጠላቶቹ እጅ ለንደ ለንድ ታላት ወንጀላዊ መተላግብ በእስር ቤት ሞተ ። በዚህ ሁኔታ የክርስቶስ ባህርያት ለንጅ ምህራን ፍላቪያኖስና ዲዮስቆሮስ ሁለቱም በስቃይ ሞቱ ።

ከ451 ዲዮስቆሮስና ተከታዮቹ ተጨምረው ከ600 በላይ የፖለቲካና መሪዎችና ሊቃውንት በተቀመጡበት ክርስቶስ መለኮታዊና ሰብአዊ የሆኑት ሁለት አካላትና ባህርያት አሉት የሚል የፍላቪያኖስ ትምህርት ለንደገና ተነስቶ በርግው ቤተ ክርስቲያን መሪ በሊቀ ጳጳስ ሊዮን ውሳኔና በአጼ ግርቅያኖስ የፖለቲካ ግፊት በእስክንድርያው ቤተ ክርስቲያን መሪ ዲዮስቆሮስ የአንድ ባህርይ አጽም ላይ ወደተ = ዲዮስቆሮስም በጠላቶቹ እጅ ለንደ ለንድ ታላት ወንጀላዊ መተላግብ በእስር ቤት ሞተ ። በዚህ ሁኔታ የክርስቶስ ባህርያት ለንጅ ምህራን ፍላቪያኖስና ዲዮስቆሮስ ሁለቱም በስቃይ ሞቱ ።

ከ451 ዲዮስቆሮስና ተከታዮቹ ተጨምረው ከ600 በላይ የፖለቲካና መሪዎችና ሊቃውንት በተቀመጡበት ክርስቶስ መለኮታዊና ሰብአዊ የሆኑት ሁለት አካላትና ባህርያት አሉት የሚል የፍላቪያኖስ ትምህርት ለንደገና ተነስቶ በርግው ቤተ ክርስቲያን መሪ በሊቀ ጳጳስ ሊዮን ውሳኔና በአጼ ግርቅያኖስ የፖለቲካ ግፊት በእስክንድርያው ቤተ ክርስቲያን መሪ ዲዮስቆሮስ የአንድ ባህርይ አጽም ላይ ወደተ = ዲዮስቆሮስም በጠላቶቹ እጅ ለንደ ለንድ ታላት ወንጀላዊ መተላግብ በእስር ቤት ሞተ ። በዚህ ሁኔታ የክርስቶስ ባህርያት ለንጅ ምህራን ፍላቪያኖስና ዲዮስቆሮስ ሁለቱም በስቃይ ሞቱ ።

በአንጅዊ ክፍሉ መሠረት የጉባኤ ኮፕት ፣ የሶርያ ፣ የኦርማ ፣ የግሪክ በኋላም የኢትዮጵያ ፣ የብሪያና የሩሲያ አብያተ ክርስቲያናት በ325፣ የኢትዮ 318 የቤተ ክርስቲያን ሊቃውንት ውሳኔና በእስክንድርያው ቤተ ክርስቲያን መሪ የዲዮስቆሮስ የአንድ ባህርይ ትምህርት መሠረት የጥበራቱ ለርቶዶክስ ተዋህዶች (Monophysites) ሲሆኑ ፣ በጥበራቱ የርግ ካቶሊክ ቤተ ክርስቲያን ብሉም በኋላ ከአቡ የጦር፣ የፕሮቴስታንት አብያተ ክርስቲያናት በኬላቲዶኒያ ጉባኤ መሠረት የሁለት ባህርያት እምነት ተከታዮች ሆኑ ።

የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ትምህርትና እምነት በግ.መለኮት ፣ በአሰራ አምስተኛው ምዕተ ዓመት በአጼ ዘርገያዕቶብ ዘመን መገንጠት (1434 - 1468) በኢትዮ ጉባኤ የ318፣ ሊቃውንት ትምህርት መሠረት ፣ የሥላሴ ምስጢርን አስመልክቶ በገጠው የበላይ ውሳኔ ከተረጎመ⁷⁸ ረጅም የፖለቲካና ክርክር ወረት ፣ በኢትዮጵያ የለርቶዶክስ ተዋህዶ ቤተ ክርስቲያን ህንድ የክርስቶስ ባህርይ ትምህርት ለንደገና ለንደነበር ክስነድ አካያ በትክክል አይታወቅም ።⁷⁹

⁷⁷ Ibid., p. 7

⁷⁸ Badge, History, pp. 304, 310-311.
⁷⁹ እና ተከላ ገጽገጽ ፣ የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ትምህርት ፣ ገጽ 66-71

በዚህ ረገድ ከ1100 ዓመታት በፊት በሰሜን አፍሪካ ፤ በግብጽ፤ በመካከለኛው ምስራቅ በአውሮፓ በጥንቱ ቤተ ክርስቲያን ውስጥ እነ አርዮስ ፤ እነአትናቲዎስ ፤ እነመቅዶንዮስ ፤ እነንስጦሪዮስ ፤ እነቄርሎስ እነ አውጣኪስ ፤ እነፍላቭያኖስ ፤ እነዲዮስቆስ ፤ እነሊዮ ምስጢረ መለኮት ወይም የመለኮት ባህርያት በማለት የቀሰቀሱትን የሃይማኖት እሳት በአሰራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት በኢትዮጵያ በአዲስ መልክ ያቀጣጠሉት ኢየሱሳውያን የተባሉ የፖርቱጋልና የእስፔን ካቶሊክ ሚሲዮናውያን ናቸው ። በዚህረገድ

አንደኛ ፤ የኢየሱሳውያን ትምህርትና ሥራ በኢትዮጵያ በሃይማኖት ጉዳይ የግብጹን የኮፕት ቤተ ክርስቲያን ፤ የኢትዮጵያን ካህናትና የኢትዮጵያን ንጉሥ ሚና በሚመለከት የሚከተሉትን መሠረታዊ ሁኔታዎች ያሳየናል ። በ341 የግብጹ ኮፕት ቤተ ክርስቲያን መሪ ፓትሪያርክ አትናቲዎስ ሶርያዊ ፍሬምናጦስን ከእስክንድርያ ከተማ የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን የመጀመሪያው መሪ አቡን አድርጉ ከላከበት ጊዜ ጀምሮ በ1951 የመጀመሪያ ኢትዮጵያዊ ተወላጅ የቤተ ክርስቲያን መሪ ሆኖ እስከተሾመበት ጊዜ ድረስ በ1610 ዓመታት የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ፤ ለግብጽ ኮፕት ቤተ ክርስቲያን ተገዥ ሆኖ እንደኖረ አይዘነጋም ።

በዚህ ጉዳይና ረጅም ዘመን ፤ በ325 በኒቅያ ጉባኤ የተቀመጡ 318 የቤተ ክርስቲያን ሊቃውንት ጽፈው የሃይማኖትና የመንግሥት የበላይ ሕግ እንዲሆን ለሮማው ታላቁ አጼ ቆስጦንጢኖስ ሰጡት⁸⁰ በተባለውና በአስራ አምስተኛው ምዕተ ዓመት ከዘርዳዕቆስ (1434-1468) ዘመን መንግሥት ጀምሮ በግዕዝ ትርጉም በኢትዮጵያ የሃይማኖትና የመንግሥት የበላይ ሕግ ወይም ሕገ መንግሥት ሆኖ እስከ 1931 በአገላገለው ፍትሐ ነገሥት ፤

- 1/ ኢትዮጵያዊ ተወላጅ የአገሩ ቤተ ክርስቲያን መሪ ሆኖ እንደማይሾም ፤
- 2/ በየጊዜው በግብጽ ከእስክንድርያ ከተማ በኮፕት ቤተ ክርስቲያን መሪ እየተሾመ የሚመጣ ግብጻዊ ተወላጅ ብቻ የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን መሪ ሊሆን እንደሚችል ተደንግጎአል ።⁸¹

ነገር ግን በኢትዮጵያ ለምዕተ ዓመታት እንደ ሕገ መንግሥት ሲያገለግል የኖረው ይህ የፍትሐ ነገሥት ሕግ የተጻፈው በ325 በ318 የዓለም

ቤተ ክርስቲያን ሊቃውንት ሳይሆን ከአሥር ምዕተ ዓመታት በኋላ በመካከለኛው ክፍለ ዘመን በአስራ ምስተኛው ምዕተ ዓመት በግብጽ በኮፕትኩ ፓትሪያርክ ቄርሎስ ሳልሳዊ (1235 - 1243) ዘመን በአረብኛ ቋንቋ በአንድ አብን አልአሳል በተባለ የግብጽ ኮፕት ጸሐፊ እንደሆነ አሁን በሰነዱ ላይ በተካሄደው በሊቃውንት ጥናትና ምርምር ሥራ በትክክል ታውቋል ።⁸²

ሁለተኛ ፤ የኢትዮጵያ ነገሥታት ለግብጽ ባለሥልጣናትና ለኮፕት ፓትሪያርኮች በየጊዜው ብዙ ሀብት እየከፈሉ የሚያስመጡት ግብጻዊ አቡን በአንድ በኩል ለአገሪቱ ቋንቋዎችና ባህል ባዕድ በመሆኑ በሌላ በኩል ለስም ያህል የቤተ ክርስቲያን መሪ ተብሎ ለምዕመናንና ለካህናት የጥምቀትና የቅስና አገልግሎት ከመስጠትና በሥልጣን ትግል አሸናፊ በሆነው መስፍን ራስ ላይ ዘውድ ከማጥለቅ ሌላ በቤተ ክርስቲያኑ የትምህርትና የአስተዳደር ጉዳዮች አመራር ለመስጠት ከኢትዮጵያ ነገሥታት ፈቃድም ሥልጣንም አልተሰጠውም ።

በዚህ ረገድ ፤ የቤተ ክርስቲያኑም የአቡነም የምዕመናኑም የሁሉም ፍጹም የበላይ አለቃ አጼ ንጉሠ ነገሥት ሲሆን ፤ የቤተ ክርስቲያኑ የአስተዳደር ጉዳይ ኃላፊ ደግሞ በአጼው ሥር ኢትዮጵያዊ ተወላጅ እጩ የተባለው ባለሥልጣን ነበር ። በዚህ ሁኔታና አሠራር የግብጹ የኮፕት ቤተ ክርስቲያን ከአህጻዊ የመለኮት ባህርይ ትምህርት ባሻገር በረጅም ዘመን ለኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን መንፈሳዊ ፤ ትምህርታዊና ባህላዊ ዕድገት ያደረገው አስተዋጽኦ በጣም አነስተኛ ነው ። ይህ የታሪክ እውነታ ለመጀመሪያ ጊዜ በግልጽ የተከሰተው በአስራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት ኢየሱሳውያን በአገሪቱ ውስጥ የሃይማኖት ክርክርና ጦርነት በቀሰቀሱት ወቅት ነበር ።

በ1610ዎቹ አጼ ሱስንዮስ በራሱ ንጉሣዊ ዳኝነት በኢየሱሳውያን ፤ በኢትዮጵያ የሃይማኖት ሊቃውንትና በግብጻዊው አቡነ ስምኦን መካከል የክርስቶስን ባህርያት በሚመለከት ይፋ የሆነ የክርክር መድረክ ከፈተ ።⁸³ በክርክሩ የኢትዮጵያ የቤተ ክርስቲያን ሊቃውንትና የግብጹ አቡን በንጉሡና በከፍተኛ የመንግሥት ባለሥልጣናት ፊት የክርስቶስን ባህርያት በሚመለከት በሚያምኑበትና በሚነገሩት ነገር በታዋቂው ሊቅ ፓዮዝ ለተመሩ ኢየሱሳውያን ትችትና ትርጉም ተመጣጣኝና አጥጋቢ መልስ መስጠት አቃታቸው ።⁸⁴

⁸² Ibid, Forword, pp. XV-XVI; G.J. Afevork, *Grammatica della Lingua Amara* (Roma, 1905), p. 298;

⁸³ Getahun Dilebo, "The Portuguese in Ethiopia", pp. 133-134.

⁸⁴ Budge, *History*, p. 389.

⁸⁰ Fetha Nagast, pp. 1,2,7.

⁸¹ Ibid., p. 18

በሌላ በኩል ኢየሱሳውያን በምስጢር ሥላሴ ጉዳይ ግለትም የክርስቲያን ባህርያት በተመለከተ በሁለቱም ባላንጣዎች መካከል ከአገላለጽ ከቃላትና ከግንዛቤ ጉድለት በስተቀር መሠረታዊ የሆነ የእምነት ልዩነት እንደሌለ በብቃት አረጋገጡ።⁵⁵

ስለዚህ በአንድ በኩል የክርስቲያን ባህርያት በሚመለከት በሁለቱ የጥያቄዎች አንጻሮች መካከል መሠረታዊ የእምነት ልዩነት አለመኖሩን በግንኙነት በሌላ በኩል ደግሞ በኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ዘንድ የተጋለጠውን ድርጅታዊ የትምህርትና የአመራር ድክመት በመገንዘብ ከ1610 አካባቢ ጀምሮ ብዙ የኢትዮጵያ የመንግሥት ከፍተኛ ባለሥልጣኖች ከንጉሡ ጋር የኢየሱሳውያንን ትምህርትና እምነት መከተል ጀመሩ። ከእነዚህ በተለይም የአጼ ሱስንዮስ ሠረዘው ወንድም ራስ ቤትወደድ ስዕል ክርስቶስ ከ1612 ጀምሮ የኢየሱሳውያኑ እምነት ታላቅ ተከታይና ኃይለኛ ለባኪ ሆነ።⁵⁶

በሌላ በኩል አጼ ሱስንዮስ የቤተ ክርስቲያኑን ግልጽ የትምህርትና የአመራር ጉድለት በውስጣዊና ድርጅታዊ የጥገና ለውጥ ለግስተካከል በሚያዝያ 1615 በጉርጉራ ቤተ መንግሥት አዲስ የቤተ ክርስቲያን ደምብ አወጣ። በደምቡ መሠረት በአመራሩና በተግባሩ ጉድለት አቡነ ስምእንን ከሥልጣኑ አወረደ።⁵⁷ አቡነ በበኩሉ በመጋቢት 1609 በአክሱም ቤተ ክርስቲያን ሥርዓተ ንግሥ የረመላትን ንጉሥ በከህደት አውጥቶ ሕብረተሰቡን በንጉሡ ላይ ለጥያቄዎች ጦርነት ቀስቀሰ። የንጉሡ የሥልጣን ጠላቶች የነበሩት ወንድሙ ራስ የግን ክርስቶስ ለግዛቱ ደጃዝማች የልዩነት ራስ አትናቲዎስ፣ ወይዘሮ ወለተ ጊዮርጊስ ሠርፀ ድንግል፣ የጉጃም ገዢ ክፍሉም ከነተከታዮቻቸው ከአቡነ ወገን ተሰለፉ።⁵⁸

አጼ ሱስንዮስ አረክርስቶስ፣ መልክዕ ክርስቶስ፣ የግን ክርስቶስና ስዕል ክርስቶስ የተባሉ ወንድሞችና አጼ ሥልጣኑን ከመያዙ በፊት በገጠናዊነት በመገኘት ከብዙ ሚስቶችና ገረዶች ሀያ አምስት የሚሆኑ ወንድሞችና ብዙ ሴት ልጆች ነበሩት።⁵⁹ ከልጆቹ መካከል ወልደ ስዕል ከተባለች የእርሞ የሕግ ሚስቱ የሚወለዱ ከፍረ ክርስቶስ፣ ገላውዴዎስ፣ ፋሲለደስ (1603-1667)፣ ግርቶስ፣ ወንጌላዊት፣ መለኮታዊትና ገላላዊት በተለይ በዘመኑ ታሪክ የመድረክ ተዋንያን ሆኑ።⁶⁰

እንደ የዘመኑ ሌላ ኃይለኛ የጦር አበጋዦች ፣ የአጼ ሱስንዮስ ወንድሞችና አግዛዥ ፣ ለምሳሌ ደጃዝማች የልዩነት የመለኮታዊት ባል ፣ ደጃዝማች ወልደ ሐዋርያት የወንጌላዊት ባል ፣ ባህረ ነጋሽ ተክለ ጊዮርጊስ ሌላው የገላላዊት ባል ፣ በግዛት ፣ በሹመትና ሥልጣን ጥያቄ እርስ በርስ ሳቸው ባላንጣዎች ሲሆኑ ፣ ከወንድሞቹ ራስ ቤትወደድ ስዕል ክርስቶስና ከልጆቹ ደግሞ አቤተሀገን ፋሲለደስ ግን ለረጅም ጊዜ የንጉሡ ታግኝ አገልጋዮች ነበሩ። በዘመኑ የእነዚህ የንጉሡ ቤተሰብ አባላት የሥራ እስተዋጽኦና ተጽዕኖ ከዚህ በታች አግባብ ባለው ስፍራና ጊዜ ይገለጻል።

በዚህ አኳያ ለምሳሌ በግንቦት 1617 አጼ ሱስንዮስ በትግት ዘመቻ ወደ ሰናር ዘምቶ ባለ ራስ የግን ክርስቶስ ወንድሙና ደጃዝማች የልዩነት አግዛዥ አቡነ ስምእንን ፣ ራስ አትናቲዎስን ፣ ወይዘሮ ወለተ ጊዮርጊስ ሠርፀ ድንግልን ፣ የጉጃም ነጋሽ ክፍሉምን ጨምሮ የሥልጣንና የጥያቄዎች ባላንጣዎችን አደራጅተው ንጉሡን ለመገደል ያልተሳካ መከራ አደረጉ። ነገር ግን በታሪክ ውስጥ በተመሳሳይ የሰራ ጸርምጃዎችን ብዙ ጊዜ እንደሚያጋጥሟቸው በአመፁ የመወረሻ ሰዓት ራስ የግን ክርስቶስን ጨምሮ ብዙ ሲረኝ መሳፍንቶችና የጦር አበጋዦች ወደ ጳላ ሲያፈገፍቱ ደጃዝማች የልዩነትና አቡነ ስምእንን ግን ከነተከታዮቻቸው ከንጉሡ ጦር ጋር በጥምባር ተጋጥመው ሁለቱም ሞቱ።⁶¹ በአመፁ ፍጻሜ ራስ የግን ክርስቶስን ፣ ራስ አትናቲዎስን ፣ ወይዘሮ ወለተ ጊዮርጊስንና የጉጃም ነጋሽ ክፍሉምን ጨምሮ ብዙ ሲረኝ ተይዘው የሞትና የጥቅት ትግት ተፈጸመባቸው። ለራስ የግን ክርስቶስ ግን ከትንሽ ጊዜ በኋላ ምሕረት ተደረገለት።

በጦርነቱ ከ1603 እስከ 1617 ድረስ በአከራ አራት ዓመታት ከአገርና ከገዢዎች መሪዎች ሁለት ነገሥታት ዘድንግልና ያዕቆብ ፣ ሁለት ራሶች ዘሥላሴና አትናቲዎስ ፣ የአጼ ሱስንዮስ አግዛዥ የልዩነት የጉጃም ነጋሽ ክፍሉም ሕይወታቸውን እንደ አጡ ከዚህ በላይ አይተናል። የ1617 የስምእን - የልዩነት - የግን ክርስቲስ ሲራ ከከሸፈ በኋላ እስከ 1632 ድረስ በሚገኝ ኢትዮጵያ የበለጠ የአመፁ አካባቢ ሆነ። በአንድ በኩል በኢየሱሳውያን ትምህርትና ምክር ምስክር አውራ ካቶሊኮች ግለትም አጼ ሱስንዮስ ፣ ራስ ቤትወደድ ስዕል ክርስቶስና አልጋ ወራሽ አቤተሀገን ፋሲለደስ በብርቱ የኃይል እርምጃ የእርሱን ተዋሕዶ ምዕመናንንና አራታዊ ፈላጊዎችን እንዲሁም የአገሬን ፣ የእርሞን ፣ የወይዘሩን ፣ የጋፋትን የቢዛኖንና ሌላም የአካባቢ አጥጣሪ ሕዝቦችን ወደ ካቶሊክ እምነት መለወጥ ጀመሩ። በሌላ በኩል በትግራይ ፣ በሰሜን ፣ በወገራ ፣ በአ

⁵⁵ pp. 325, 328-329, 354.
⁵⁶ ተክለ ሥላሴ ፣ የሱስንዮስ ታሪክ ፣ ም. 43 ሐ. 208
⁵⁷ ተክለ ሥላሴ ፣ የሱስንዮስ ታሪክ ፣ ም. 47-49 ፣ Getachew Dilebo "The Portuguese in Ethiopia," p. 134.
⁵⁸ Ludolph, *History, Genealogical Table*, pp. 190-191.
⁵⁹ Budge, *History*, pp. 383-384.

⁶⁰ ተክለ ሥላሴ ፣ የሱስንዮስ ታሪክ ፣ ም. 47-48።

ንጉሥት፤ በላስታ፤ በገበያድር፤ በሸዋ፤ በጉጃም፤ በደምቢያ በሱስንዮስ የካቶሊክ እንጃና የላውጥ ፖሊሲ ላይ የአመጽ እንቅስቃሴዎችና ኃይሎች በሥፍራና በጊዜ በግያጃርጥ ሂደት ተፈራረቁ። ከእነዚህ ከ1608 ጀምሮ የተነሱ ዋና ዋና እንቅስቃሴዎችንና ኃይሎችን ለማገናዘብ፤

አንደኛ በ1608-1609፤ በሰሜን በቀይ ባህርና በተከዜ ወንዝ መካከል በቢዘን ካህናት ድጋፍ አንድ ሀሰተኛ ወንበዴ ዙፋኔን “ በከሀዲው” ሱስንዮስ እጅ ያጣሁ ንጉሥ ያዕቆብ እኔ ነኝ በማለት ተነስቶ በመንግሥትና በአካባቢ ሕዝብ መካከል በተካሄደው ጦርነት ብዙ ሕይወትና ንብረት ጠፋ።⁹¹

ሁለተኛ፤ በ1609 በወገራ አንድ መልክ ጸዴቅ የተባለ አመፀኛ ሹመታቸውንና ጥቅማቸውን የተቀሙ የቁርባን ጦር ወገኖችን አስከትሎ በአመፅ ተነሳ። በወምበዴው ምክንያት በመንግሥትና በአካባቢ ሕዝብ መካከል በተካሄደው ጦርነት በሕይወትና በንብረት ታላቅ ጥፋት ደረሰ።⁹²

ሦስተኛ፤ በ1614-1615 በፀለምት አንድ ተክላይ የሚባል አመፀኛ የዙፋን መብቱን “ በከሀዲው” ሱስንዮስ የተቀማሁ የአጼ ሠርጸ ድንግል ልጅ ነኝ ብሎ በአመፅ ተነሳ። የሠርፀ ድንግል ልጅ ነኝ ባዩ ተክላይ በመጨረሻ ተሸንፎ እስኪገደል ድረስ ከፈላሻው አመፀኛ ባላባት ጌዴዎን ጋር ግምባር ፈጥሮ በደምቢያና በትግራይ መካከል በአካባቢው ሕዝብ ላይ በሕይወትና በንብረት ከፍተኛ ጉዳት አስከተለ።⁹³

አራተኛ፤ በ1618 በአማራ - ወለቃ አንድ አዲስ የሃይማኖት እንቅስቃሴ ተነሳ። በዚህ ነገር፤ በ1604 በአጼ ዘደንግል ዘመን አንድ ዘክር ስቶስ የሚባል ግለሰብ እኔ ክርስቶስ የአምላክ ልጅ ነኝ በማለት “ የሐሰት ሐዋርያትን፤ ጳጳሳትን ቀሳውስትን፤ ዲያቆናትንና ነቢያትን ” በመሾሙ በወንጀል ተይዞ በአጼው ውሳኔ አንገቱ ተቆረጠ። ከአስራ አራት ዓመታት በኋላ በ1618 በአማራ - ወለቃ የዘክርስቶስ ተከታዮች ተነስተው አንዱን ለአብ፤ አንዱን ለወልድ፤ አንዱን ለመንፈስ ቅዱስ በማለት ሦስት የሰንበት ሥርዓቶችን ጨምረው አዲስ የሃይማኖት ደምብ በማውጣታቸው በአጼ ሱስንዮስ ውሳኔ መናፍቃን ናቸው በሚል ክስ በራስ ቢትወደድ ስዕል ክርስቶስና በደጃዝማች አፈክርስቶስ መሪነት በጦር ተደመሰሱ። በጦርነቱ ወቅት እምነታችንን በግድ አንለውጥም በማለት 733 የዘክር ስቶስ ተከታዮች በፈቃዳቸው በገደል ወድቀው ሞቱ።⁹⁴

አምስተኛ፤ በመጋቢት 1620 ከመላው የንጉሡ ግዛት መነኮሳት፤ ባህታውያንና መምህራን ከየብስና ከባሕር በመምጣት በአጼ ሱስንዮስና በመኳንንቱ ፊት በጉርጉራ መዲና ተሰብስበው የክርስቶስን ባህርያት በተመለከተ በተዋሕዶና በቅባት እንጃዎች በሁለት ተከፈሉ። በጉባኤው የተዋሕዶ እንጃ አብ ቀቢ፤ ወልድ ተቀቢ፤ መንፈስ ቅዱስ ቅባት ነው ሲል፤ የቅባት እንጃ ደግሞ ክርስቶስ በጸጋ ተቀብቶአል፤ የተቀባበትም ቅብዕ መንፈስ ቅዱስ ራሱ ነው።⁹⁵ አሉ። በዚህ በኢትዮጵያ የሃይማኖት መሪዎችና መምህራን መካከል በተነሳው በምስጢረ ሥላሴ ክርክር ላይ ንጉሣዊ ውሳኔ ሊሰጥበት፤ በቅድሚያ በግንቦት 1620 አጼ ሱስንዮስ በሚከተለው ደብዳቤ የውሳኔ አሳብ በጽሑፍ እንዲያቀርቡለት ኢየሱሳውያን ፓየዝንና ፈርናንዴዝን ጠየቃቸው።

“ የተላከ ከንጉሡ ነገሥት ሥልጣን ሰገድ ይድረስ ለክቡራን አባ ጴጥሮስ ፓየዝና አባ አንጦንስ ፈርናንዴዝ። የእግዚአብሔር ጸጋ ከናንተ ጋር ይሁን። እንደምን አላችሁ ደህና ናችሁን። ከተለያየን ጀምሮ ወንድሞቻችን እርስ በርሳቸው ጠብ አንስተውብናል። እኩሌታቸው ጌታችን ኢየሱስ ክርስቶስ በመንፈስ ቅዱስ ቅብዕ አልተቀባም “ ቀብእክ እግዚአብሔር አምላክ ቅብእ ትፍስህት ” የሚለውን የመዝሙር ቃል፤ እንዲሁ የወንጌል የግብረ ሐዋርያትና የመልእክቶቻቸው ስለዚህም ቅብእ የሚናገሩ ሌላ መጻሕፍት ሁሉ ምስክሮች ለመለኮት ተዋሕዶና ከቅዱስ ስላሴ ሦስት አካላት አንዱ ለሆነው ለቃል ተዋሕዶ ነው የተነገሩት፤ ይህም ተዋሕዶ በቅብኦት ፈንታ የሚበቃ ነው ይላሉ።

“ ሌሎችም ጌታችን ኢየሱስ ክርስቶስ በጸጋ ተቀብቶአል። የተቀባበትም ቅብእ መንፈስ ቅዱስ ራሱ ነው ይላሉ። እናንተ የዚህን ሃይማኖት ምስጢር በቅዱሳት መጻሕፍት ምስክሮች ፈትታችሁ ጽፋችሁ ላኩብን። ቅብእቱ በትስብዕትም በመለኮቱም ተፈጽሞአል የሚሉም አሉ። ሌሎችም ትስብዕት ምንም ሳይጨምርና ትስብዕትነቱን ሳይለውጥ እንደ መለኮት በሁሉ ሥፍራ ላይ ይገኛል ይላሉ። እኒህ ስህተታቸውን ሊከተሉ እንተዋቸው። ነገር ግን ለሕዝብ እንዳይሰብኩት እንከለክላቸዋለን።

“ እላይ ሁሉንም እንዳልናችሁ ትስብዕት እንደ መለኮት በሁሉ ሥፍራ ላይ አለመገኘቱን በሚያስረዱ ብዙ ምስክሮች እናሳይ፤ ከዚህ ጋር አያደዛችሁ የጌታችን የኢየሱስ ክርስቶስን ቅብኦት ትርጉም ማለት ቅብእ ቃል መሆኑንና መንፈስ ቅዱስ መሆኑን ሁለቱንም በትስብዕቱ

⁹¹ ተክለ ሥላሴ፤ የሱስንዮስ ታሪክ፤ ም. 34፤ 35፤ 38፤ ፋ. 176፤ 179፤ 189፤ 190።
Ludolph, History, pp. 189
⁹² ተክለ ሥላሴ፤ የሱስንዮስ ታሪክ፤ ም. 38 ፋ. 186።
⁹³ ተክለ ሥላሴ፤ የሱስንዮስ ታሪክ፤ ም. 43 ፋ. 205-207።
⁹⁴ ተክለ ሥላሴ፤ የሱስንዮስ ታሪክ፤ ም. 51 ፋ. 240፤ 241።

⁹⁵ ተክለ ሥላሴ፤ የሱስንዮስ ታሪክ፤ ም. 57፤ 59 ፋ. 254፤ 264።

የተቀረጹ እንደሆነ ገልጻችው ላኩልን = የአገጣጠሙ ጸጋ ከእናንተ ጋር ይሁን አግኘን = ¹⁰⁰

ይህ የአጼ ሱባንጥስ ሰነድ ተዋሕዶ ፣ ትበላት ፣ የኢጋ ልጅ ፣ ካራ ፣ ዑለት ልደት ሦስት ልደት እየተባለ በልዩ ልዩ ስያሜ የሚታወቀውና ከአጼ ሱባንጥስ እስከ አጼ ምኒልክ (1604-1913) ድረስ ለአራት ምዕተ ዓመታት ¹⁰¹ በአካባቢው በአመለካከት ፣ በጥንታዊና በፖለቲካ የኢትዮጵያን ቤተ ክርስቲያን አለያይቶ በአገሪቱ ብዙ የሕይወትና የግብረት ጥፋት ሲያስከትል የኖረው የክርስቶስ ባህርያት ትምህርት ግለትም የምስጢረ ሥላሴ ከርከር ታሪካዊ መነሻና የመጀመሪያ ትርጉም ምን እንደሆነ የሚገልጽ ልዩ ሰነድ ነው ።

በአጼ ሱባንጥስ ጽኑነት በተሰየመው በ1620 የክርስቶስ ባህርያት ጉባኤ የትዓት አንጃ ሲወገዝ የተዋሕዶ አንጃ አጀነጸ = ¹⁰² በቤተ ክርስቲያኑ ታሪክ በሚተላለፉት አራት ምዕተ ዓመታት ውስጥ የተዋሕዶ አንጃ ትምህርት በደቡብ የደብረ ሊባኖስ መነሳት ትርጉም ሲሆን ፣ የትዓት አንጃው ትምህርት ደገም በጉጃም የደብረ ጦርት መነሳት ትርጉም ሆነ = ¹⁰³ የትዓት - ተዋሕዶ አንጃዊ ስያሜ ትርጉም በሚመለከት ደገም ፣

“ የጉጃም ትዓቶች ለመገረዝ ትዳስ ትበላት ከፍታል ገምት በልሚ ሰጠት ትዓቶች ይባላሉ = ደብረ ሊባኖስ ገን ዑለት ባህርያት ባገድ አካል ተዋሕዶ በግለት ላይ ከመገኘራቸው የተነሳ ተዋሕዶች ተብለው ይጠራሉ = ¹⁰⁴

በድህተኛ ፣ በ1620-1621 በደጃዝማች የኃሌል የቤጊምድር ገዢ መሪነት በቤጊምድርና በአገጉት የገገውን የገገማናት ፖሊሲ በመቃወም አገድ ታላቅ አመጽ ተካሂዶ ፣ በዚህ አመጽ መነሻ ትምህርት ሳይረገጉት የተባለ ግለሰብ በአመጽ ፣ በዘመኑ የቤጊ መጥራል ጸሐፊ ጽንፉ

¹⁰⁰ ከገጽ ሙጸላፍ በትርጉም በአጼ ተክለ ሃይማኖት ፣ የኢትዮጵያ ቤተክርስቲያን ትምህርት ገጽ 136 በግርጌ ግልታወሻ 12 የሠረጸ ።

¹⁰¹ አጼ ተክለ ሥላሴ የኢትዮጵያ ቤተክርስቲያን ትምህርት ም. 6 ገጽ 133 176 ፣ *Bullet, Etudes, PP., 186-213*

¹⁰² ተክለ ሥላሴ ፣ የሱባንጥስ ታሪክ ፣ ም. 39 ሐ. 264 ።

¹⁰³ አጼ ተክለ ሃይማኖት ፣ የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ትምህርት ፣ ገጽ 143 ግልታወሻ ሐ. 23 ።

¹⁰⁴ አጼ ተክለ ሃይማኖት ፣ የኢትዮጵያ ቤተክርስቲያን ትምህርት ፣ ገጽ 143 ግልታወሻ ሐ. 23 ።

“ የልደ” ተብሎ የሚጠሩ ወንጌያዊችን አስከትሎ ከወደቃ የአገሪና የቤጊምድር ክፍል ሀገራትን በግድረጥ የሰገገ አምላካዊ ልመናዊ ሲጸር በገገው ትዕዛዝ በተሞላ ፣ በሰላሳ ፣ በአባርካፊ ፣ በጥጥ በጸ ልምት አገረ ገዢዎችና ከደምቢያ በተላኩ በገገው ነፍሳቸው በዑለም በኩል ተከቶ የባልደቱ ድጋፍ ከመረው ጋር በመገደር ተያመሰሰ ¹⁰¹

ወደ የልደቱ ድጋፍ የዘመኑ አገረ ገዢዎችንና ነፍሳቸውን ወታደራዊን አስግርቶ ገገው ራሱ በደገገው ሙጸና ባካሂደው ምርመራና ከትትል የባልደቱ እንትሰቃይ በደጃዝማች የኃሌል አስተባባሪነት በራሱ ሕይወት ላይ በአገር አቀፍ ደረጃ የተጠነባበሰ ልረ መጥጉን ደመክርክቶስ ደረፍ ከተባለው ስሙ በተረፀ ጥቅም አረጋገጠ = ¹⁰² የደመክርክቶስ አፃት ደረፍ ስና በገገው ሕይወት ላይ ከባልደቱና ከደጃዝማች የኃሌል ጋር ካላሉ አድመጥች አንዱ ሲሆን እሱም በልጁ ጥቅም ተያዘ ።

ልረፍው ደረፍ ተያዞ በደጃዝማች ጉባኤ የጥት ትዓት ከተሰረዘበት በኋላ ገገው በገገማናት ጥያቄ ልረፍ የሆነውን ግለሰብ በጉባኤው “ እስኪ አጽን በቤጊምድር ፣ ጸሐት ሃይማኖትን ፣ በሰላም ጉባርክልን ድገም ” ብሎ ሲያዘው እርሱም “ ከአገጣጠሙ ሙሉ ልረፍ በተር ልላ አላውቅም ብሎ መልሷል ። ገገውም ጸሐት ሃይማኖትን ፣ እጁን በቤጊምድር ፣ በሰ ላም ጉባርክልን ካላውቅም ልላ ሃይማኖት ብለው ልምን ታውካለህ ” ብሎ በሰው ዑሉ ራት አጋለጠው = ¹⁰³

በ1620 - 1621 ልረ የባልደቱ አልቃ ትምህርትና ደረፍ ልደመሰሰ ደጃዝማች የኃሌል ገን ከተከታተሉት ጋር በቤጊምድር አምላክ ወደ አን ጉት ገባ = በአገገው አምላካዊ የአርጥ ተከታተሉትን ሰብስቦና አደራጅቶ ከገገው ወታደራዊ ጋር ለአገድ ግዛት ሲጥጋ ቆይቶ በመጨረሻ በ1621 ተገደለ ።

በዓተኛ ፣ በ1621 ፣ ለዘመናት የኢትዮጵያን አርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን አምነትና ባህል አገድ ግድነተኛ ከፍል የግብረውን አይ ዑዳዊ የአራት ትምህርትና የትዓሚት ሰንበት በገገው ትዕዛዝ በመሻር አጼ ሱባንጥስ የአርቶዶክስ ተዋሕዶ ምዕመናንን በየቦታው ለአመጽ ተሰ ቀሰ = በዚህ አካያ በ1616 ገገው በደምቢያ ፣ በሰገገና በወገረ የሰላሳን የአራት ሃይማኖት ከትዓሚት የሰንበት ባህል ጋር በኃይል መሻሩ ይታወቃል = አሁን ደገም በ1621 የክርስቲያንን የትዓሚት ሰንበት ከረባሳና

¹⁰¹ ተክለ ሥላሴ ፣ የሱባንጥስ ታሪክ ፣ ም. 61 ሐ. 266 ።

¹⁰² ተክለ ሥላሴ ፣ የሱባንጥስ ታሪክ ፣ ም. 62 ሐ. 267-268 ።

¹⁰³ ተክለ ሥላሴ ፣ የሱባንጥስ ታሪክ ም. 62 ሐ. 268

ከአረብ ጾም ጋር የሚሻር ንጉሣዊ ሕግ አውጥቶ ሕጉንም በኃይል ተግባራዊ ያደርግ ዘንድ ወንድሙን ራስ ቢትወደድ ስዕል ክርስቶስን ከ7000 ወታደሮች ጋር ወደ ዳሞት ላከ። ሕዝቡም ሕጉን ሰምቶ በትጥቅ አመጽ በመቃወሙ በሕዝብና በመንግሥት መካከል ጦርነት ተከፈተ። የዘመኑ የሕዝብ እምነትና አመለካከት የአመጹንም ዓይነትና ስፋት የጦርነቱንም ስልትና ውጤት በግልጽ የሚያሳይ አንድ ልዩ ታሪካዊ ሰነድ ስለሆነ የ1621 የዳሞት ጦርነት ዘገባ በተክለ ሥላሴ አንደበት እንደሚከተለው በሙሉ ቃል ተርቦአል። በተክለ ሥላሴ ቃል፤ በክረምት 1621፤ አጼ ሱስንዮስ፤

“የአይሁድን ሰንበት ከረቡዕና ከአርብ ጾም ጋር የሚሻር ሕግ አውጥቶ፤ ሕጉንም እንዲያስፈጽም ራስ ስዕል ክርስቶስን ወደ ዳሞት ላከ። ራስ ስዕል ክርስቶስም ንጉሡ በአይሁድ ሰንበት ቀን ሥራ እንዲሠራበት ሕግ ማውጣቱን ለዳሞት ሰዎች ነገራቸው። የዳሞት ሰዎች ግን አዋጁን ሰምተው የአይሁድ ሰንበት አይሻርም። ማን ሰው ነው ደፍሮ የሚሸረው በማለት ተቃወሙ። የድፍረት ቃልም ጨምረው አሰሙ። ራስ ስዕል ክርስቶስ በበኩሉ ለንጉሡ ሕግ ይታዘዙ ዘንድ የመልእክተኞች ቡድን ቢልከባቸውም እነርሱ ግን በትምክህትና በትዕቢት ተነሳሰተው በሰልፍ ወደ በርበሬ ዛፍና በረንዝ ወጡ። በተጨማሪም የደልማ፤ የስና፤ የአር በዘና የጉጃም ሰዎች ጊዮርጊስ ኃይሌ ከተባሉ ጨዋዎች ጋር በንጉሡ ጦር ላይ ከዳሞት ሕዝብ ጉን ተሰለፉ። ከራስ ስዕል ክርስቶስ ሎሌዎችም ግማሾቹ ከዳሞት ጸሐፊላም ቤተሰቦች፤ ከባሕር ከአማራ ከደራና ከወርንሶ ጭፍሮች ጋር ከዳሞት ሰዎች ወገን ሆኑ። የኪላና የሕናጭ ጭፍሮች ብቻ አልደገፉባቸውም። ሽማግሌዎች ሳይቀሩ ከራስ ስዕል ክርስቶስ ሠፈር ይልቅ በሕዝቡ ወገን በበረንዝ ተሰለፉ። ራስ ስዕል ክርስቶስ በሐመደሚት በተባለው ቦታ ከሰፈረበት ለዳሞት ሰዎች “ለንጉሡ ሕግ ታዘዙ፤ የአይሁድን ሰንበት ሻሩ” ብሎ አሁንም መልእክተኞች ላከባቸው።

“እነርሱም ለራስ ስዕል ክርስቶስ በሰጡት መልስ፤ ንጉሡ በእውነትም የአይሁድን ሰንበት ሻሩ ብሎ ማዘዙን ራሳችን ሄደን እንጠይቀው ዘንድ አንተ ግን መንገዱን ልቀቅልን ብለው ጠየቁት።

“እሱም ይሁን ብሎ ከሐመደሚት ተነሳ። በኢዳውሬ ሰፈረ። ከኢዳውሬ ተነስቶ በእንዘግድም ሰፈረ። ከዚያም አሣዥ አምሀን፤ አሣዥ ምርጫን፤ የጸሐፊላም ሠርጸን ልጅ ገብረ ክርስቶስን ወናር አጸቀን ከሁለት የንጉሡ ሎሌዎችና አደምና ወርጡ ከተባሉ ሁለት የየሀበታ ሰዎች ጋር ላከባቸው። በላከውም መልእክት በቄስ እየተገዘታችሁ እኔን ለመግደል የምትተባበሩ ምን ስለ አደረኩባችሁ ነው? ተው ከክፉ መንገዳችሁ ተመለሱ። በንጉሡ ሕግ መሠረትም የአይሁድን ሰንበት ሻሩ። እኔንም ስለ በደላችሁኝ ካሣ ስጡኝ። ከእናንተ ጋር ያሉ ሎሌዎችንም

መልሳችሁ ላኩልኝ። እምቢ ብትሉ ግን ሰማይ ይስማችሁ። ምድርም ታድምጣችሁ። እግዚአብሔርም ይፍረድ። ሴት ልጅ ብለው ሳይለዩ በጭካኔ የሚገድሉ የየሀበታና የወረንጢሻ ሰዎች እንዳያገኙባችሁ ተጠንቀቁ። በእኔና በእናንተ መካከል በተፈጠረው ጠብ ምክንያት ለሚፈሰው ደም ተጠያቂዎች እናንተ ናችሁ አለ።

“የዳሞት ወታደሮች ግን ይህንን ከመልእክተኞቹ ሰምተው የበለጠ ለክፉ ተነሳሱ። የተከታዮቻቸውን ብዛት፤ አንድነትና ጥንካሬ በማየት ትምክህት አበዙ። ለራስ ስዕል ክርስቶስ በሰጡት መልስ የቅዳሚትን ሰንበት እናከብራለን አንሽርም ከእኛ ዘንድ የተማጸኑ ሎሌዎችህንም አላልፈን አንሰጥህም ለአንተም በእኛ ላይ ምንም ካሳ የለብንም አሉ።

“ራስ ስዕል ክርስቶስም ይህንን የድፍረት ቃል ከመልእክተኞቹ አፍ ሰምቶ ከእንዘግድም ተነሳ። በአረፋ የሚኖሩትን የዳሞት ሰዎች ወጋ። ላዋቻቸውንም በምርኮ ወሰደ። ቤተቻቸውንም አቃጠለ። መነኮሳት ጭምር ከአመጸኞች ጋር ከተባበሩ ሰዎች ብዙዎቹ ተገደሉ። የአረፋን ሰዎች ከወጋ በኋላ ራስ ስዕል ክርስቶስ በየሰንበት ገበያ ሰፈረ።

“በማገስቱ ሰኞ ለምን በከንቱ ትጠሉኛላችሁ። ከድተውኝ ወደ እናንተ የሄዱ ሎሌዎቹን ላኩልኝ። ስለበደላችሁኝም ካሉኝ። በንጉሡ አዋጅም መሠረት የአይሁድን ሰንበት ሻሩ በማለት ወደ ዳሞት ሰዎች በፊት የላከባቸውን አስታራቂዎች እንደገና መልሶ ላከባቸው። መልእክተኞቹም የዳሞት ሰዎች ተሰልፈው በሚገኙበት ሥፍራ ሄደው ነገሩባቸው። ሰዎቹም የራስ ስዕል ክርስቶስን መልእክት እንደገና ሰምተው እርሱ እርቅና ሰላም ከፈለገ ሰንበትን የሚሸረውን ሕግ ያንሳ። አባቶቻችንና እኛም ለብዙ ዘመናት ስናከብር የኖረንውን ሰንበት አንሽርም። ከእኛ ዘንድ የተማጸኑ ሎሌዎቹንም አላልፈን አንሰጠውም የሚል መልስ ሰጡ።

“ራስ ስዕል ክርስቶስና አማካሪዎቹ ይህንን መልስ ሰምተው የጦርነት ነገር ሲመክሩ አደሩ። በማገስቱ ማክሰኞ ራስ ስዕል ክርስቶስ በማለዳ ተነሳ። ጭፍሮቹንም በየሥፍራቸው አሳለፈ። ለጦርነት ምቹ የሆነ ሥፍራ ያዘ። የዳሞት ወታደሮች ከብዙ የጉጃም ሠራዊት ጋር በሁለት የእግረኛና በአንድ የፈረሰኛ ግምባሮች ማለትም በሦስት ክፍሎች ተሰለፉ። የራስ ስዕል ክርስቶስ ሠራዊት የሚያልፍበትን መንገድ ዘጉ። ራስ ስዕል ክርስቶስ በቀስትና በነፍጥ ለመዋጋት የሚያመች ቦታ ይዞ በማግሥቱ ውጊያ ለማድረግ በጠላት ግምባር ፊታውራሪ ጭፍራ አስቀመጠ። ነገር ግን የዳሞት ጦር ቀድሞ ውጊያውን ጀመረ።

“ውጊያውን በጀመሩ ጊዜ ራስ ስዕል ክርስቶስ በኢየሱስ ክርስቶስ መስቀል ፊት በጉልበቱ ተንበርክኮ ሰገደ። ጌታዬ ሆይ እኔ በወንጌል እንደ

ተጸፈው ኢንተን በእውነተኛ መንገድ በትክክል የግላመልክህ ከሆነ ሰውነቱን ለእነዚህ ጠላቶች ስጥ = በቤተ ክርስቲያን ሕግ መሠረት አንተን በትክክል በእውነተኛ መንገድ የግላመልክህ ከሆነ ግን በከንቱ የሚጠሉኝን እነዚህን ወንጀለኞች ራሳቸውን ሰጠኝ አለ =

“ እንዲሁም በወሸት እንደሚጠረጥሩኝ ልጆቼን በእውነት የግላመልክው ከሆነ ለእነዚህ ጠላቶች ራሴን ስጥ አቸው = በእውነት የግልወድሽ ከሆነ ልጆቼንም በትክክል የግላመልክው ከሆነ ሃይ ፍቴም የተናካህህን ስለ ክብረ ቀንተው ለሚጠሉኝ ለእነዚህ ጠላቶች ራሴን ስጥ አቸው ” ብሎ ወደ እመቤታችን ወደ እግዝእትን ግርያም ጸለየ =

“ እንደዚህ ጸሎቱን ከጨረሰ በኋላ በረረሱ ላይ ወጣ = ከረረሰኛው ጭፍራ ጋር የወሩን እኩልታ በደጃዝማች ቡቱ መሪነት ወደ ራት ላከ = እርሱም ሕፃኖቹ ከሚባለው አርበኛ ወታደሮች ጋር ወደ እገረኛው ጭፍራ ሄደ = ጠላቶች ከራቱ ለትንሽ ጊዜም አልቆሙም = ለራስ ስዕል ክርስቶስ ሠራዊት ጀርባቸውን ሰጡ = ብዙዎቹ ጥቱ = እንደ ደረት ትጠል ረገቴ በባሕር ላይ እንደረገፈ አንበጣ ረገቴ = የራስ ስዕል ክርስቶስ ሠራዊት እስከ ያገምና እስከ ደብረ ጊዮርጊስ እስከ ብር ወንዝና እስከ ዘንድአምባ ድረስ ገደላቸው = ላጥቻቸውንም ረረሶቻቸውንም በምርኮ ወሰደ = በዚያን ቀን ከራስ ስዕል ክርስቶስ የጋላና የአግራ ወታደሮች አሥር ፤ አምስት ሁለት ያልገደለ ያልሰለበ የረረሰና የላም ምርኮ ያልወሰደ አልነበረም =

“ ገንዘብ መሰለባቸውን ሰዎቹ አግኝተው አሳናን አግኝተው ጢናን አግኝተው ሰንበሉን ያስታርቋቸው ዘንድ ላከ = እነሱም ሄደው አስታረቁ = ያን ጊዜ ገንዘብ ነገሥቱ ሥልጣን ሰገድ በራስ ስዕል ክርስቶስ ከተግ በቅድሚያ የተሰበሰቡ ሰዎችን ኤዲስ ቆይሳት እንዲያወገዙ አዘዘ = የትዳሚት ሰንበትን ያልሻረ ጭሉ ገንዘቡ ይወረስ ቤቱም ይበርበር ብሎ አዋጅ አስነገረ = ” ¹⁰⁴

በኢየሱሳውያን ዘገባ መሠረት በታላቁ የሰንበት ጦርነት በሕዝቡ ውገን የተሰለፉ 14,000 የአገራው ሕዝብና 400 ቱሶች ሲሆኑ የመንግሥቱ ወታደሮች ብዛት ደግሞ 7,000 ነበር = በመንግሥቱ ጦር ከተገደሉት መካከል 118 መነኮሳት ነበሩ = ¹⁰⁵

በዚህ በሰንበት ጦርነት በአመጸኛው ሕዝብ ላይ ድል ከተገኘና ደረሰ ለኋላ ፤ እኔ ሱስንየሱስ በመጋቢት 1622 በቲስ ፓዮዝ እጅ በይፋ በቅዱሳን ሃይማኖት ተጠመተ ¹⁰⁶ ከዚያ በኋላ በጥንቦት 23 ቀን 1622 ቲስ ፓዮዝ

ሞተ = የሕዝቡ አመጽና ጦርነት በአገሪቱ የካቶሊክ ጉጉሥ ላይ በአንድ በኩል ፤ የአዲስ ሱስንየሱስና የራስ ቤትወደድ ስዕል ክርስቶስ ብርቱ የቅጣት እርምጃ ደግሞ በሌላ በኩል ሁለቱም እስከ 1632 ቀጠሉ =

ስምንተኛ ፤ በ1622-1625 በወቅቱ የአገሪቱን የፖለቲካ ፤ የኢኮኖሚ የሃይማኖትና ግንባራዊ ቀውስና ሽብር በማየት አንድ ግብጻዊ ግለሰብ “ በአምባ ገዢ የልዑላን ግዛት የነበርሁ የአዲስ ሠርዳ ድንግል ልጅ ነኝ ” በማለት በሸዋ ተነሳ = እሱም በመነኮሳት ልብስ ተሸፍኖ በቀረበ ጊዜ “ ሰዎች ቀይ እንደሆነ ጻይጥክ ተገልጸው ባዩ ጊዜ እውነትም በአምባወግዘት ከሚኖሩት ልዑላዊ ወገን ነው ብለው ተቀበሉት = የኢትዮጵያ ሰዎች መልክቀና ሰው ባዩ ጊዜ በልግላቸው የአስራኤል ልጅ (ልዑል) ይመስላል ይላሉና = እሱም ይህን ሰዎች አዎን የገጉሥ ሠርዳ ድንግል ልጅ ነኝ አላቸው = ¹⁰⁷ ተክለ ሥላሴ የግብጹን ወምበደ ወልደ ትብርያል በማለት በአባቱ ስም ብቻ ይጠራዋል =

ከከረዩ ጉሳ ሀያ ሉባዎች ግለትም የጉሳ መሪዎች ወምበደውን የትብርያል ልጅ ወደ ጦርነት የሚመራን የገጉሥ ልጅ ነው በማለት ገጉሳዊው አደረጉት = ¹⁰⁸ የዙፋን ስሙም ቴዎድሮስ ጸሐይ አሉ = አፍሮ አይገባ የተባለው የጨዋ ጦርም ገጉሥ “ ቴዎድሮስ ጸሐይን ” ተከተለው ከአግራ በታች የመገዝ የግዢ ፤ የመርሐቤቱ ፤ የግድምና የተጉለት ሕዝቦችና ጭፍሮች ከአካባቢው የአርጥ የተለያዩ ጉሳዎች ጋር የትብርያልን ልጅ ገጉሥ ቴዎድሮስ ጸሐይን በአዲስ ሱስንየሱስ መንግሥትና ጦር ላይ እንደገንጣቸው መከተልና መታዘዝ ጀመሩ = ¹⁰⁹ ገጉሥ “ ቴዎድሮስ ጸሐይ ” ከ1622 እስከ 1625 ድረስ ለዎስት ዓመታት የአካባቢውን የአርጥና የአግራ ሰዎች አስተባብሮ በሸዋ የራሱን መንግሥት መሠረተ ¹¹⁰

ከ1622 እስከ 1625 ድረስ በዎስት ዓመታት ውስጥ በራስ ስዕል ክርስቶስ ፤ በራስ የግን ክርስቶስ ፤ በደጃዝማች ሠርዳ ክርስቶስ ዘግርያም ፤ በደጃዝማች ቡቱ አዝማችነት የአዲስ ሱስንየሱስ ወታደሮች በመገዝ ፤ በግዢ በመርሐቤቱ ፤ በግድም በተጉለት ፤ በይፋት ፤ በሸዋና በአምባሰል በገጉሥ “ ቴዎድሮስ ጸሐይ ” ተከታዮች ላይ ከሰባት በላይ ዘመቻዎችን አካዘዱ በመጨረሻ በ1625 ራስ ስዕል ክርስቶስ ወምበደውን በትጥረኛ ገዳይ እጅ በረጠጋር አስገደለው =

¹⁰⁷ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱስንየሱስ ታሪክ ፤ ም. 69 ፋ. 287 =
¹⁰⁸ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱስንየሱስ ታሪክ ፤ ም. 69 ፋ. 287 =
¹⁰⁹ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱስንየሱስ ታሪክ ፤ ም. 69 ፋ. 287-288 ፤ 290 ፤ 293 ፤ 296
¹¹⁰ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱስንየሱስ ታሪክ ም. 69 ፤ 70 ፤ 72 ፤ 74 ፤ ፋ. 287 ፤ 288 ፤ 290 ፤ 293 ፤ 296 ፤ እርሙ ጊዮርጊስ ፤ የጋላ ታሪክ 2 ቅጽ (ያልታተመ ሰነድ ቅ. 1 1907) ገጽ 85 =

¹⁰⁴ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱስንየሱስ ታሪክ ፤ ም. 63 ፋ. 273-275 =
¹⁰⁵ Getachew Dilebo, “The Portuguese in Ethiopia,” p. 135.
¹⁰⁶ Ibid.

ዘመነኛ፤ ከ1625 እስከ 1632 በፓትረያርክ አልፎንሶ መንዴዝ መሪ ነት በኢትዮጵያ የኢየሱሳውያን ታላቅ ድልና ውድቀት በአጭር ጊዜ ውስጥ ተፈራረቀ። በዚህ በኢየሱሳውያን ድራማ አጼ ሱስንዮስ፤ ራስ ቢትወደድ ስዕል ክርስቶስና አልጋ ወራሽ ፋሲለደስ ዋና የትጥቅና የፖለቲካ ተዋንያን ሆኑ። የትግሉ ዓላማና ተግባር በአገሩ ውስጥ በግብጹ የኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ክርስትና ፈንታ የሮማውን የካቶሊክ ክርስትና የመተካት ነገር ሆነ።

በዚህ ረገድ፤ አጼ ሱስንዮስ የአገሩን ሕዝብ በካቶሊክ ሃይማኖት የሚያስተምሩና የሚመሩ ሚሲዮናውያን ከፓትረያርክ ጋር ይላኩልኝ በማለት ቀደም ብሎ ወደ እስፔኑ ንጉሥና ወደ ሮማው ፓፓ በጸፈላቸው ደብዳቤ መሠረት፤ በፓትረያርክ አልፎንሶ መንዴዝ መሪነት ስድስት አዲስ ሚሲዮናውያን ከአስራ ሦስት ረዳቶችና የቴክኒክ ባለሙያዎች ጋር ከሕንድ በረጅም የመርከብ ጉዞ ከቱርኮች በመደበኛ በቀይ ባህር ዳርቻ በአሰብ አጠገብ በሚገኘው በቤይሎል ትንሽ ወደብ በ1625 ወደ ኢትዮጵያ ገቡ።¹¹¹

በየካቲት 11 ቀን 1626 በጉርጉራ ቤተ መንግሥት፤ አጼ ሱስንዮስ አልጋ ወራሹ ፋሲለደስና ወንድሞቹ ጭምር የአገሩ ከፍተኛ የመንግሥትና የሃይማኖት ባለሥልጣናት በተቀመጡበት ታሪካዊ ጉባኤ በፓትረያርክ አልፎንሶ መንዴዝ በኢትዮጵያ የሮማው ፓፓ እንደራሴ ፊት በጉልበቱ ተንበርክቮ በራሱ፤ በመንግሥቱና በሕዝብ ስም የሮማ ፓፓውን መንፈሳዊ በላይነት በመቀበል የመሀላ ሥነ ሥርዓት ፈጸመ።¹¹² ከንጉሡ ቀጥለው “ልጁ ፋሲለደስ፤ ወንድሞቹ፤ የክፍለ ሀገር እንደራሴዎች፤ መኳንንቶች፤ ካህናትና መነኮሳት” በሙሉ እንዲሁ የሮማ ፓፓውን ሃይማኖት ታዊ በላይነትና መንፈሳዊ አመራር በመቀበል የታማኝነት ቃል ገቡ።¹¹³

በዚህ ወቅትና ሁኔታ አጼ ሱስንዮስ ከ330 ጀምሮ እስከ 1626 ድረስ ለ1290 ዓመታት የመንግሥቱ ሃይማኖት የነበረውን የኦርቶዶክስ ክርስትና ሃይማኖት በይፋ ሻረው። ፓትረያርክ አልፎንሶ መንዴዝ ቀጥሎ ቀድሞ በግብጹ አቡን ይመራ የነበረውን የኢትዮጵያ የኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን እምነት ትምህርት፤ ጾም በዓላት በሙሉ አገደ። ካህናትና መነኮሳትም በአዲሱ የካቶሊክ እምነትና ትምህርት መሠረት እንደገና እንዲጠመቁ ታዘዙ። በአገሩ የቀድሞ የኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስ

ቲያን ሀብትና ንብረት መሪት ጭምር በኢየሱሳውያን አስተዳዳሪነት የካቶሊክ ቤተ ክርስቲያን ይዞታ እንዲሆን ተደረገ። በጉጃም፤ በደምብያ፤ በበጌምድርና በትግራይ በ21 ኢየሱሳውያን ፄሶች መሪነት 13 የእምነት የትምህርትና የሥራ ማዕከላት ተመሠረቱ።¹¹⁴

አሥረኛ፤ ከ1628-1632 በፓትረያርክ አልፎንሶ መንዴዝ ስር ነቀል ፖሊሲና የተግባር እርምጃዎች ሥልጣናቸውንና የኢኮኖሚ ጥቅማቸውን የተነጠቁ የኢትዮጵያ የመንግሥት ባለሥልጣናት የክፍለ ሀገር እንደራሴዎች፤ የቀድሞ ቤተ ክርስቲያን መሪዎችና መምህራን በኢየሱሳውያን፤ በንጉሡና በራስ ቤትወደድ ስዕል ክርስቶስ ላይ በየአካባቢው በአመጽ እንቅስቃሴ ተነሱ። በዚህ ታላቅ የመከራና ስቃይ ጊዜ በንጉሡ፤ በወንድሙ በራስ ቤትወደድ ስዕል ክርስቶስና በአልጋ ወራሹ ፋሲለደስ መካከል ብርቱ የሥልጣን ትግል ተፈጠረ። በየክፍለ ሀገሩ የንጉሡ እንደራሴዎችና የአካባቢው መሳፍንቶች በተለመደው የሥልጣን አመጽ ተነሱ።

በ1628 የንጉሡ አማችና የትግራይ - ምድረ ባሕሪ ገዥ ባህረነጋሽ ተክለ ጊዮርጊስ በአመጽ ተነስቶ በትግራይ ኢየሱሳዊ ኃላፊውን ገድሎ ማዕከሉንም አፈረሰ።¹¹⁵ ነገር ግን ከአጭር ጊዜ በኋላ ራሱም ተይዞ ተገደለ። በበጌምድር ላዕከ ማርያም በጉጃም ደጃዝማች ሠርጸ ክርስቶስ እንዲሁም በአማራ አንድ ሌላ የጦር አበጋዝ ተመሳሳይ የአመጽ እንቅስቃሴዎችን ጀምረው ሁሉም በየአካባቢያቸው በንጉሡ ወንድሞችና ተከታዮች አንድ በአንድ ተሸንፈው ተገደሉ።

አሥራ አንደኛ፤ በ1629-1632 በላስታ ታላቁ የአገው አመጽ ግን የአጼ ሱስንዮስን ዘመነ መንግሥትና የሃይማኖት ፖሊሲ ወደ ፍጻሜ በማምጣት ተግባር ከፍተኛ አስተዋጽኦ አደረገ። ላስታ እስከ 1270 ድረስ ለሶስት ምዕተ ዓመታት የኢትዮጵያ የአገው ስርወ መንግሥት መሠረትና ማዕከል እንደነበር ይታወሳል። ከ1270 ጀምሮ የፖለቲካ ማዕከሉ በደቡብ ሸዋ በሆነው “በሰለሞናዊ” ስርወ መንግሥት ዘመን እስከ 1533 ድረስ ለሶስት ምዕተ ዓመታት የአገው የዋግ-ላስታ ምድር የአጼው ማዕከላዊ መንግሥት “ዋግሹም” በተባለ መስፍን የሚገዛ አንድ የአስተዳደር ክልል ሆነ።¹¹⁶ ከ1535 እስከ 1543 ድረስ አካባቢው እንዲሁም ከበጌ ምድር ጋር የኢማም አህመድ ግራጂ መንግሥት አንድ ከፍተኛ የአስተ

¹¹¹ Ludolph, *History*, p. 337; Beckingham and Huntingford, *Some Record* p. XLIV.

¹¹² *Ibid.*, *History*, pp. 338-339.

¹¹³ *Ibid.*, p. 340.

¹¹⁴ *Ibid.*, pp. 340-342, 352.

¹¹⁵ Ludolph, *History*, p. 342.

¹¹⁶ Huntingford, *Glorious Victories*, p. 54; R. Pankhurst, “Wag and Lasta: An Essay in the Regional History of Ethiopia from the 14th Century to 1800” *Proceedings of the 7th International Conference of Ethiopian Studies* (Addis Ababa: IES, 1984) p. 213.

ዳደር ክልል ሆነ።¹¹⁷ ከኢጣል አህመድ ግራጃ ውድቀት በኋላ ፤ በአካባቢው ላይ ግዕዝነት የአዲስ ሥልጣን መልሰው ለግጥምና ለጥጥር በነበሩት ጊዜ ፤ በ1563 እዲህ ግድስ በ1578 ደግሞ እዲህ ሠርዳ ድንግል በጥጥሩ ላስታ በተከታታይ ዘመቻዎችን አካሄዱ።¹¹⁸

በመጨረሻም በአዲስ ሱዳን የሰነድ ዘመን መንግሥት የተፈጠረውን የፖለቲካና የፕሮግራም ተወስኖ በጥጥሩ ላስታ የአገው መሳፍንት ከአራት ምዕተ ዓመታት በፊት በ1270 ወደ “ሰለጥናዊ” ስርወ መንግሥትና ነገሥታት የሄደውን የአገው ዘውድ መልሰው ለግጥምና የታሪክ አጋጣሚ መስሎአቸው ይሆናል። በአዲስ ሱዳን የጠንካራ ግዕዝነት መንግሥት ግምባታ ፖሊሲ ውድቀትና በአገሩ ለአካባቢ ረውዳላዊ ሥርዓት ዕድገት የበለጠ አስተዋጽኦ አደረጉ።

በዚህ ረገድ በ1614 በፈላጊ ዘመቻ ጥዜግ እዲህ ሱዳንን አግኝቶ ደጃዝማች የልዩነትን በጥጥር የወገራ የሰነድ ፤ የጸለምት ፤ የጥጥ ፤ የአበርገል ፤ የቦራና የሰለጥ የበላይ ገዢ አድርጎ በአካባቢው ነባር የፈላጊና የአገው ሕዝቦች ላይ ግዕዝነት የዘውድ እንደራሴ አድርጎ በተገታ እንደ ችመ ይታወቃል።¹¹⁹ ከእነዚህ አገሮች የጥጥ - ላስታ ምድር የአገው ሕዝብ ጥንታዊና ታሪካዊ ግዕዝነት የታላቁ የአገው ስርወ መንግሥትና ነገሥታት መሪነት እንደነበር አይተናል።

በ1620ዎቹ አሥርት በሰነድ ደጋ ታላት የፖለቲካ ፤ የፕሮግራም ፤ ወታደራዊና ግንባራዊ ሁከትና ሽብር በተፈጠረ ጊዜ የላስታ - ጥጥ አገው ምድር በተለይ መልክአ ክርስቶስ በተባለውና በአርጥዎች ዘንድ በአዲስ ገዢ¹²⁰ መስፍን መሪነት በሱዳን የሰነድ መንግሥትና የፕሮግራም ፤ ፖሊሲ ላይ የኖረው የአመጽ አምባ ሆነ። በካቶሊክ እንደ ሥልጣናቸውንና ሀብታችን የተነጠቁ የአርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን መሪዎች ፤ ምህረን መነኮሳትና ረውዳል መሳፍንቶች በሌላ አካባቢዎች በተለይም በትግራይ በመልክአ ክርስቶስ መሪነት የአገው አመጽ ተከታዮችና ደጋ ፈቃዶች ሆኑ።¹²¹

በመልክአ ክርስቶስ መሪነት የአገው አመጾች ዓይነተኛው የትግል ስልት የላስታን ተራሮች ይዘው በገንጠው የትጣት ወታደሮች ላይ የደረገ ጥቃት መፈጸም ፤ ከተራራና ከዳገት አናት ወደታች በጠላት ላይ

መርግ መደም የድንጋይ ናባ እያንከባለሉ የወንጭና ድንጋይ እየወረወሩ ጥጥቃት ነበር። የንጉሡ ጦር ሲመጣ በፍጥነት ወደ ተፈራ ላይ መውጣት በጥቅ መደበኛ ሲሄድ በደረጣና በሸመታ እርምጃ እደጋ መጣል ነበር።¹²² በዚህ የውጊያ ስልት ከ1629 እስከ 1632 በመንግሥቱ ምርጥ የጦር አበጋዞች ግለትም በራስ ቢትወደድ ስዕል ክርስቶስ ፤ በራስ የግን ክርስቶስ ፤ በአልጋ ወራሽ ፋሲለደስና በሌሎችም ከፍተኛ የጦር አለቆች መሪነት የተላኩ ዘመቻዎች በሽንፈት ተመለሱ። ንጉሡ ራሱ የመሬቱ ውም የመጀመሪያዎቹ ሦስት ተከታታይ ዘመቻዎች በሽንፈት ተመለሱ።

በዚህ ሁኔታ በአንድ በኩል በቤተ መንግሥት በሱዳን የሰነድ ወንድሞችና ልጆች መካከል ከፍተኛ የስልጣን ትግል ተፈጠረ። በሌላ በኩል በዘመኑ አጠፋር በጸሐፊ ትዕዛዝ ተክለ ሥላሴ “ቦላድ”¹²³ ወይም ወም በዴ ተብሎ የሚጠራው መልክአ ክርስቶስ የአገው አመጽ መሪ ራሱን እንደ ንጉሡ በመቀጠር የባለሥልጣናት ሹም ሽር ማድረግ ጀመረ።¹²⁴ ከንጉሡ በታች የአዲሱ የካቶሊክ ሃይማኖትና የኢየሱሳውያን ሞያው ተከታይና ደጋፊ ስለነበር በጠረፍው ራስ ቢትወደድ ስዕል ክርስቶስ ላይ ብዙ ተቃዋሚዎች ተነሱ። በተለይም በራስ ቢትወደድ ስዕል ክርስቶስና በአልጋ ወራሽ ፋሲለደስ መካከል ብርቱ የሥልጣን ትግል ተፈጠረ። አልጋ ወራሹ የአባቱ እንደራሴ ሆኖ ዘመቻ ሲመራ ራስ ቢትወደድ ስዕል ክርስቶስ የአልጋ ወራሹን አመራር መቀበል እምቢ አለ። በመሆኑም ንጉሡ ራስ ቢትወደድን ከጉዳም ሹመት አወረደ። ሀብቱንና ጦሩን በከፊል ለአልጋ ወራሽ ፋሲለደስ ሰጠ። የአገው አመጽ ደግሞ በየጊዜው እየተጠናከረ ሄደ። በዚህ ሁኔታና ወቅት አዲሱን የካቶሊክ ሃይማኖት ሰርዞ ጥንታዊውን የአርቶዶክስ ተዋሕዶ ሃይማኖት መልሶ እንዲያድስ በንጉሡ ላይ ከአግካፊዎቹ ፤ ከባለሥልጣናቱ ከጦሩ ግፊት እየበዛ ሄደ።

በዚህ ሁኔታ በግንቦት 1632 ራስ ቢትወደድ ስዕል ክርስቶስ ለመጨረሻ ጊዜ ከ20,000¹²⁵ ወታደሮች ጋር ከበለጹ መልክአ ክርስቶስ ጋር በግምባር ተጋጥሞ አሁንም በሽንፈት ተመለሰ። ከዚያ በኋላ ንጉሡ በታላቅ ቁጣ የአርጥ ወታደሮች አደራጅቶ ለአፋተኛና ለመጨረሻ ጊዜ ከደምብያ ወደ ላስታ በመገመት በሰኔ 2 ቀን 1632 በድንገት ከተፈራው ወርዶ በሚሳ ላይ በገጠመው የመልክአ ክርስቶስ ጦር ላይ ብርቱ የመልሶ የግጥም ተቃት እርምጃ ወስዶ 8000¹²⁶ ሰዎች ገደለ። ቢሆንም መልክአ ክርስቶስ

¹¹⁷ Ibid., “Wag and Lasta”, pp. 213-14; Arab-Faqih, *Conquest*, p. 460.
¹¹⁸ Ibid., “Wag and Lasta”, p. 214; Budge, *History*, pp. 359.
¹¹⁹ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱዳን ስታሪያ ፤ ም. 43 ቁ. 205 ፤ ም. 47 ቁ. 219።
¹²⁰ Ludolph, *History*, p. 347.
¹²¹ Ibid., p. 348.

¹²² ተክለ ሥላሴ ፤ የሱዳን ስታሪያ ፤ ም. 82-86 ፤ Ludolph, *History*, p. 346.
¹²³ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱዳን ስታሪያ ፤ ም. 83።
¹²⁴ Ludolph, *History*, pp. 347-348.
¹²⁵ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱዳን ስታሪያ ፤ ም. 96 ቁ. 327 Getahun Dilebo, “The Portuguese in Ethiopia” p. 140.
¹²⁶ Ludolph, *History*, p. 353.

ቶስ በሕይወቱ አመለጠ ። ከዚህ ድል መልስ በሰኔ 25 ቀን 1632 አጼ ሱስ 7ዮስ የእርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን በአዋጅ አድሶ ራሱ በመስ ከረም 7 ቀን 1632 በካቶሊክ ሃይማኖት እንደ ጸና በ61 ዓመቱ ሞተ ። ነገር ግን ልጁና ተከታዩ አጼ ፋሲለደስ (1632-1667) የካቶሊክ እምነቱን ክዶ ወደ እርቶዶክስ ተዋሕዶ ሃይማኖት ተመለሰ ። ኢየሱሳውያንንም በ1633 ከአገር አስወጣ ። ራስ ቢትወደድ ስዕል ክርስቶስን ጨምሮ የኢትዮጵያ ካቶሊክ ባለሥልጣናትንና ምዕመናንን በሞት ቀጣቸው ። ¹²⁷

ከዚህ በላይ የተገለጸው በኢትዮጵያ ኢየሱሳውያን የተባሉ የካቶሊክ ሚሲዮናውያን ሥራ ከአስራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት እስከ ሀያኛው ምዕተ ዓመት ድረስ በአውሮፓና በኢትዮጵያ ምሁራን ዘንድ በጣም አከራካሪ የታሪክ ጉዳይ ሆኖ ኖሮአል ። ¹²⁸ ነገር ግን በሌላ በኩል የኢየሱሳውያን ሥራ ሆነ በሥራቸውም ምክንያት በምሁራን ዘንድ የተነሳው የድጋፍና የሂስ ክርክር ጉዳዩ በቀጥታ በሚመለከተው በኢትዮጵያ ሕብረተሰብ ዘንድ እስከ ዛሬ ድረስ በትክክል አይታወቅም ። በቅድመ አብዮት የኢትዮጵያ ሕዝብ ከቅዱሳን ገድልና ከነገሥታት ዜና መዋዕል ባሻገር በአጠቃላይ የራሱን ታሪክ የሚግርበትና የሚያውቅበት ሁኔታና መንገድ ስላልነበረው በተለይ የኢየሱሳውያን ሥራና በሥራቸው ምክንያት በምሁራን ዓለም የተነሳውን ክርክር አለግጣቂ አዲስ ወይም የሚያስገርም ነገር አይደለም ።

በኢትዮጵያ የኢየሱሳውያን ሥራ በተመለከተ በምዕራብ ምሁራን ዘንድ የተነሳው የተቃውሞና የድጋፍ ክርክር ከሁሉ በፊት በአመዛኙ በአስራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት በአውሮፓ በካቶሊክና በፕሮቴስታንት እንጃዎች መካከል የነበረው የሃይማኖትና የፖለቲካ ሁኔታ ለምሳሌ ከ1603 እስከ 1689 ድረስ በእንግሊዝ አገር በካቶሊካዊ ዘውድና በፕሮቴስታንታዊ ፓርላሜንት መካከል የነበረው ግጭት እንዲሁም ከ1618 እስከ 1648 ድረስ በመካከላዊ አውሮፓ በካቶሊኮችና በፕሮቴስታንቶች መካከል የነበረው የሰላላ ዓመታት ጦርነት ነጸብራቅ ነበር ።

¹²⁷ Budge, *History*, p. 400.

¹²⁸ Ludolph, *A New History of Ethiopia*; Michael Geddes, *The Church History of Ethiopia* (London, 1696); Edward Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire* (New York, 1962), V; Jerome Lobo, *A Voyage to Abyssinia Together with Le Grand's Fifteen Dissertations on Various Subjects on Ethiopia*, tr. by Samuel Johnson (London, 1735); James Bruce, *Travels to Discover the Source of the Nile*, 5 vols. (Edinburgh, 1790 III: Charles F. Rey, *The Romance of the Portuguese in Abyssinia* (London, 1929); Beckingham and Huntingford, *Some Records; ሐዕጌ ጊዮርጊስ የጋላ ታሪክ I ቅ I I ለየል ተክል የይማኖት I የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ትምህርት* ።

የካቶሊክ ምሁራንና ጸሐፊዎች በቂስ ፓዮዝ መሪነት ኢየሱሳውያን ወደ ኢትዮጵያ ላመጡት ዘመናዊ ትምህርትና የሥልጣኔ ሥራ ዕድገት እንቅፋት የፈጠሩ አዲስ ትምህርትና ባህላዊ ለውጥ የማይፈልጉ በኢትዮጵያ የግብጹ ኮፕት አቡኖችና የአገሩ ካህናት ነበሩ የሚል አስተያየት ሲያቀርቡ ፤ ጀብ ሱዳን ፤ ማይካል ጊደስ ፤ ሳሙኤል ጆንስን ፤ ኤድዋርድ ግቢን ጨምሮ ታዋቂ የፕሮቴስታንት ምሁራንና የታሪክ ጸሐፊዎች ግን የኢትዮጵያን ሕዝብና መንግሥት በሮማው ፓፓና በፖርቱጋል-እስፔን ዘውድ ሥር ለማምጣት በነበራቸው ዓላማና ጥረት በአገሩ ጥንታዊ የክርስትና ሃይማኖትና ባህል ጣልቃ በመግባት በኢትዮጵያ የሃይማኖትና የፖለቲካ ሽብር የፈጠሩት በፓትሪያርክ አልፎንሶ መንደዝ መሪነት ኢየሱሳውያን ነበሩ የሚል ብርቱሂስ በየዘመናቸውና በየሥራዎቻቸው ሰንዝሮአል ።

በዚህ ነገር ፤ በአስራ ስድስተኛውና በአሥራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመታት በኢትዮጵያና በአካባቢው ላይ የፖርቱጋል መንግሥት ግፊትና የኢየሱሳውያን ሚና በጊዜና ተግባር ተለይተው መታየት ያለባቸው ሁለት ልዩ ነገሮች እንደነበሩ ግጤን ይገባል ። በአስራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት በፖርቱጋልና በቱርክ መካከል በሕንድ ውቅያኖስና በቀይ ባህር የተፈጠረው የኃይል ሚዛን ግጭት በእርግጥ በኢትዮጵያ ፤ በሥፍራ ፤ በጊዜና በተግባር ተከታታይና ተደራራቢ ለሆኑ የአህመድ ግራጁ አመጽና ለታላቁ የሕዝቦች እንቅስቃሴ አንድ ውጫዊ ምክንያት በመሆን በኢትዮጵያ ግዕዝላዊ የአጼ መንግሥት ሥርዓትና ሥልጣን መዳከም አስተዋጽኦ እንደ አደረገና በተጨማሪም ከ1557 እስከ 1589 ድረስ ለሶስት አሥርታት ቱርኮች በኢትዮጵያ ላይ ተከታታይ የወረራ ጦርነቶች እንደ አካሄዱ በትክክል ተረጋግጦአል ።

ነገር ግን በአስራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት ሁለተኛው አጋማሽ ላይ ቱርኮች ፤ ሆላንዶችና እንግሊዞች በየፊናቸው በቀይ ባህርና በሕንድ ውቅያኖስ የፖርቱጋሎችን ይዞታ ከማጥፋታቸው በላይ ፤ ¹²⁹ ከ1580 እስከ 1640 ድረስ ፖርቱጋል ራሱ በቀጥታ በእስፔን በመያዙ በተጨማሪም በ1588 በታላቁ የእርሚዳ ጦርነት የእስፔን ዓለም አቀፍ የባህር ኃይል በእንግሊዝ የባህር ኃይል ለአንዴና ለመጨረሻ በመያምሱ ፤ በአስራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት ኢየሱሳውያን በተባሉ የካቶሊክ ሚሲዮናውያን ምክንያት በኢትዮጵያ ላይ የፖርቱጋል ሆነ የእስፔን ፖለቲካዊ ወይም ወታደራዊ ግፊትና ስጋት አልነበረም ። በመሆኑም በኢየሱሳውያን አማካይነት የኢትዮጵያ ነገሥታት ለመሣሪያ እርዳታ ወደ እስፔን ንጉሥ የላ

¹²⁹ Doresse, *Histoire Sommaire*, pp. 224-226.

ኩት ደብዳቤያች የጋ የግንባርና የመልካም ምዕት መልክቶች ብቻ ነበሩ። ሳይቀር በዚህ በተጠቀሰው ዘመን ፖርቱጋልና እስቴዮ ኢትዮጵያ ለግንባርታቸው ሆነ ለመጥቀም አቅጥረው መንገድም አልነበራቸውም።

በሌላ በኩል በቀስ ጋጥዝ መሪነት ኢየሱሳውያን የተባሉ የክቶሊክ ሚሲዮኖች በፖርቱጋል ወይም በእስቴዮ መንግሥት ጣልቃ መግባት ሳይሞሩ ዘመናዊ ትምህርትና የሥልጣኔ ሥራ ወደ ኢትዮጵያ ለማስገባት ፍላጎትም ችሎታም ነበራቸው። ከሁሉም በላይ የኢትዮጵያ ሕዝብ የሚሰማውያንን ትምህርትና የሥልጣኔ ሥራ መግር በኃይል ይፈልግ ነበር። በኢትዮጵያ በሚሰማውያን አግካቢነት ዘመናዊ ትምህርትና አዲስ የሥልጣኔ ሥራ ለማስተግርና ለማስፋፋት ሃይማኖት እንቅፋት አለመሆኑን የኢትዮጵያ ሦስቱ ነገሥታት ያሳዩባ፣ ዘድገግልና ሱስንዮስ በየዘመናቸው በኢየሱሳውያንና በኢትዮጵያ የአርቶዶክስ ተዋሕዶ መምህራን መካከል በይፋ በተካሄደው ክርክር በትክክል አረጋግጧል። በነገሥታቱ ዳኝነት በተካሄደው የሃይማኖት ክርክር ሁለቱም የክቶሊክና የአርቶዶክስ አንጾች ክርስቶስ ፍጹም አዋላክና ፍጹም ሰው እንደሆነ ተስማምተውበታል። ሁለት ባህርያት አንድ ባህርይ ተብሎ በተነሳው በምስጢረ ሥላሴም ክርክር ሁለቱም ወገኖች ባህላዊ የታላቅና የግንዛቤ ልዩነት ብቻ ሲኖራቸው መሠረታዊ የእያንተ ልዩነት ወይም ቅሬታ አልነበራቸውም።¹²⁰

በመሆኑም በየካቲት 1626 በጉርጉሩ ቤተ መንግሥት የኢትዮጵያ የመንግሥትና የሃይማኖት መሬቶች፣ ከፍተኛ ባለሥልጣናትና የክፍለ ሀገር እንደራሴዎች በአንድ የጋራ ግንዛቤና ስምምነት በፓትሪያርክ አልፎ በመንግሥት አግካቢነት ከአርቶዶክስ ተዋሕዶ ወደ ክቶሊክ እምነት ተለወጠ። ነገር ግን በፓትሪያርኩ አልፎ በመንግሥት የእስተዳደርና የንብረት ፖሊሲና ተግባር የሹመትና የጉልት ጥቅማቸው የተወሰደባቸው የኢትዮጵያ የመሳፍንትና የካህናት ባለሥልጣናት በሃይማኖት ስምና ስሜት ሰላማዊውን ሕዝብና ወታደር በንጉሡ ላይ በታላቅ አመጽ አነሳሱ።¹²¹

በእርግጥ ሱስንዮስና የሥልጣን ጣላቶቹ ሁለቱም ሃይማኖትን የፈለጉት እንደ ፖለቲካ መሣሪያ ነበር። ሱስንዮስ በተቃዋሚ ኃይሎች ላይ ጠንካራ የሆነ ግዕዝነት የአጼ ዘውድ ሥርዓትና ሥልጣን ለመገንባት ዘመናዊ ትምህርት የጦር መሣሪያና የመገናኛ ጥበብ በኢየሱሳውያን አግካቢነት ከፈረንጅ አገር ፈለገ። በዚህ ፍላጎቱ ከራሱና ከአገሩ ጥቅም

አኳያ ከእስክንድርያና ከርም ውጭ ሁለት አንጻሮች የክርስትና እምነቶች መካከል መሠረታዊ ልዩነት አላገኘም። በሌላ በኩል ምንም እድስ ነገር ቢሆን ዘመናዊ ትምህርትና የሥልጣኔ ሥራ የሚያስገኝ ስለመሰለው በነበረው ፍጹም ንጉሣዊ ሥልጣንና ኃላፊነቱ ለራሱና ለአገሩ የበለጠ ይጠቅማል። በሚል ብርቱ አቋሙ ርግጥ የክርስትና እምነትና ትምህርት በይፋ ተቀበለ። በዚህ ፖሊሲው ሱስንዮስ የመንግሥት ከፍተኛ ሥልጣንን አለአገባብ አልተጠቀመም። ወይም የአገሩን ብሔራዊ ነጻነት ሆነ ከብር በታሪክና በትውልድ ፊት አላስደረረም።

በሌላ በኩል እንዲሁም ለራሳቸው ጥቅም የአካባቢ ሥልጣን የሚፈልጉ ግዕዝነት የአጼ መንግሥት የበላይ ሥርዓትና ሥልጣን ጥንካሬ የማይፈልጉ የኢትዮጵያ መሳፍንቶችና የጦር አበጋዞች ሃይማኖትን ጥሩ የፖለቲካ መሣሪያ አድርገው ተጠቀሙ። በዚህ ረገድ ለምሳሌ በመጨረሻ የሱስንዮስን ውድቀትና የፖሊሲውንም ለውጥ ያስከተለውን የ1629-1632 የአገው ታላቅ አመጽ ያደራጁና የመሩ የአካባቢ የመሳፍንት ክፍሎች አጋጣሚውን ሁኔታ በመጠቀም በደካማ ግዕዝነት ሥርዓትና ሥልጣን ላይ የራሳቸውን የአካባቢ ኃይልና ሥልጣን ለመገንባት ነበር።

በመሆኑም ሱስንዮስ ከሥልጣኑ ወርዶ ከሞተና ኢየሱሳውያንም ከአገሩ ከተባረሩ በኋላ የታላቅ የአገው አመጽ መሪ መልክአ ክርስቶስና ልጁ ላኪ ከግዕዝነት ወደ የአጼ መንግሥት የጥገ - ላስታ ራስ ገዝ የአካባቢ ሥልጣን እስኪያገኙ ድረስ በአጼ ፋሲለደስ መንግሥት ላይ እስከ 1657 ድረስ በድምሩ ገና ለሀያ አምስት (1632-1657) ዓመታት ቀጠሉ።¹²² በፊት በፓትሪያርክ መንግሥት የእስተዳደር ፖሊሲና ተግባር የተነጠቁትን ሹመትና ጉልት በሱስንዮስና በኢየሱሳውያን ውድቀት መልሰው ያገኙ የኢትዮጵያ ካህናት የራሳቸውን ተዋሕዶ - ትባት የተባለውን የምስጢረ ሥላሴ ግልትም የእርስ በርስ ጦርነት የአካባቢ መሳፍንቶችና የጦር አበጋዞች እንደ አደረጉ ሁሉ በእስራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት ግዕዝነት ወደ የአጼ መንግሥት ሥርዓትና ሥልጣን እስኪጠናከር ድረስ አላቋረጡም።

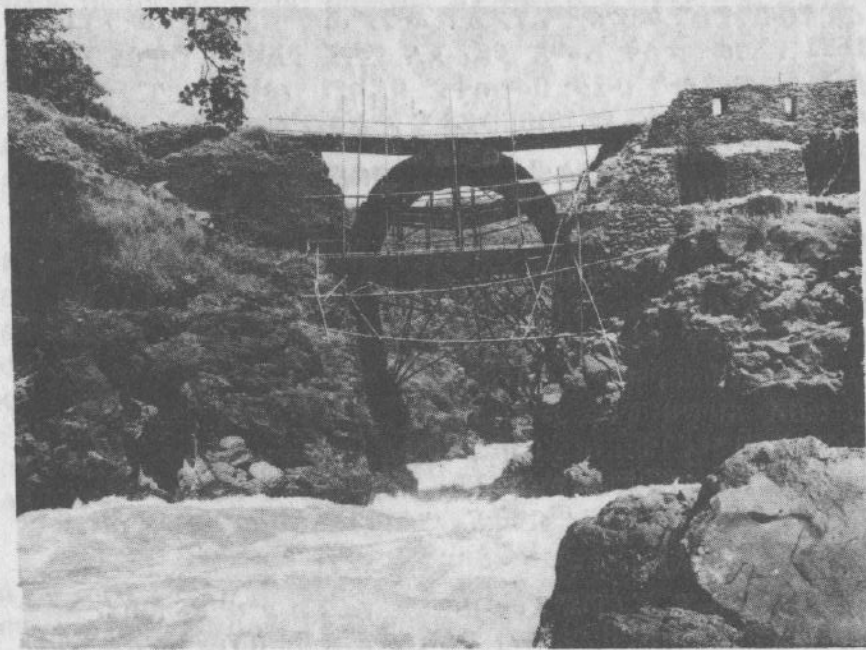
የኢትዮጵያ የመጀመሪያው ዘመናዊ የታሪክ ምሁርና ጸሐፊ አለቃ አጽመጊዮርጊስ (1825-1907) የጋላ ታሪክ በተሰኘው መጽሐፋቸው በሰጡት አስተያየት አጼ ሱስንዮስ ከወንድሙ ከራስ ስዕል ክርስቶስ ጋር (1) የእርሞን የፍለሳና የሰፈራ ስምሪት ከኢትዮጵያ የሰሜኑ ደጋ አካባቢ ወደ ምስራቅ ወደ ደቡብና ወደ መሀል ምዕራብ መልሶ አረጋጋ፤ (2) በእርሞና በአማራ ማኅበረሰቦች መካከል ባህላዊ፣ ሃይማኖታዊና ታሪካዊ

¹²⁰ Ludolphus, *History*, p. 354; እየሰ ተክለ የደሃናት የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ትምህርት ገጽ 120-127።

¹²¹ Ludolphus, *History*, pp. 340-351.

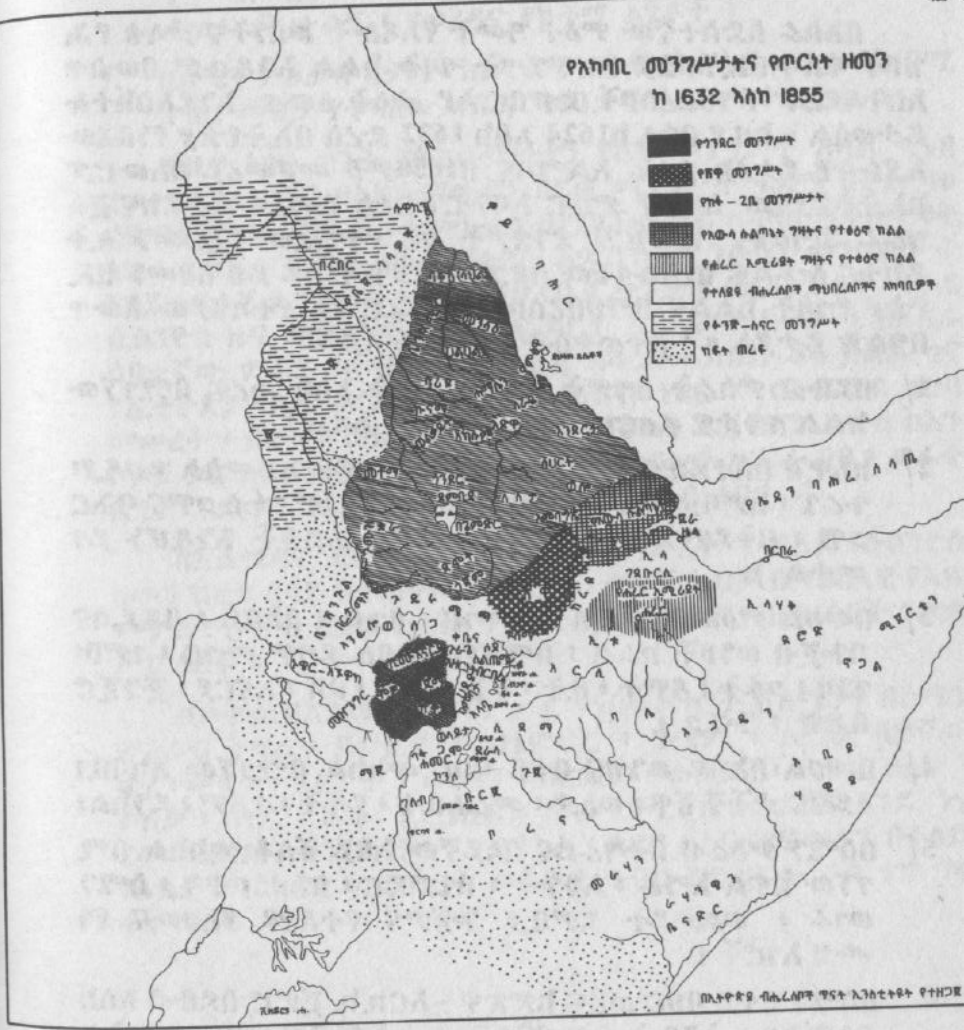
¹²² Pankhurst, " Wag-Lasta. " p. 218-219.

የማይፈልጉ የኢትዮጵያ መኳንንትና ካህናት ተዋግተው ራሱን ጣሉት፤ (5) ልጁ ፋሲለደስ ግን ከእነዚህ አዲስ ትምህርትና ለውጥ ከማይፈልጉ ኃይሎች ጋር ተስማምቶ ነገሠ፤ (6) ንጉሡ ፈረንጆቹ የጀመሩትን ትምህርት ባያቋርጥ ኖሮ የኢትዮጵያ ሕዝብ እስከ ዛሬ ድረስ ማለትም እስከ ደራሲው አፅመ ጊዮርጊስ ዘመን ድረስ በማሃይምነት ውስጥ አይኖርም ነበር፤ (7) “ ከዚያን ጊዜ ጀምሮ እስከ ዛሬ ድረስ በኢትዮጵያ በጦር ነት በየጅረቱ የፈሰሰ ደም ምን ስፍር ምን ቁጥር አለው ” በማለት የግን ዛቤ አሳብ ሰንዝረው አልፎአል ።¹³³

1 በ1626 በአፄ ሱስንዮስ ከድንጋይና ከኖራ በአባይ ወንዝ ላይ የተሠራ በአገሪቱ ታሪክ የመጀመሪያው ድልድይ ።

¹³³ አጽመ ጊዮርጊስ፤ የጋላ ታሪክ፤ ቅ. 1 ገጽ 86 ።

7. የአካባቢ ሥርዓትና የንፁህ መንግሥት ዕድገት

1632-1855

የገዛት አጼ ክልል መቀነስ

በአስራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት የአገራችን ጦርነትና ታላቁ የሕዝቦች ፍላጎት በኢትዮጵያ የመንግሥት ግዛት ክልል እንዲሁም በውስጥ አስተዳደርና የግህበረሰቦች ድምበር ላይ ታላቅ ለውጥ እንደአስከተሉ ይታወቃል። ከዚያ በኋላ ከ1624 እስከ 1632 ድረስ በኢትዮጵያ የነበረው ኢየሱሳዊ የታሪክ ጸሐፊ አልሚዳና በ1650ዎቹ መጀመሪያ በአውሮፓ ከኢትዮጵያዊው ስደተኛ ምዕር አባጉርጉርዮስ የአገሪቱን ታሪክና ጅላ ገራረ ከገዕዝና ከአግርኛ ቋንቋዎች ጋር የተገረው የጀርመን ሊቅ ዶክተር ሉዶልፍ በየበኩላቸው ባዘጋጁ ካርታዎች ላይ ይህ በዘመኑ በኢየጵያ የገዛት ክልልና በግህበረሰቦች አስፋረር ላይ የተካሄደው ለውጥ በግልጽ ይታያል።¹ በተጠቀሱት ካርታዎች ላይ፡

- 1/ በደቡብ ምስራቅ በገምት ከዝግብ ሐይት እስከ ጠረፍ በሚገኘው ክልል ጥንታዊ ፈጠጋር፡ ባሊ፡ ዳጥር፡ አዳል፡
- 2/ ከአዋሽ በስተደቡብ በሚገኘው ክልል፡ ጥጅ፡ አይመስል፡ ሀዲያ፡ ጉራጌ፡ ከምባታ፡ አላባ፡ ሱጋጥ፡ ባሕር ጋጥ (ሱጋጥና ባሕር ጋጥ፡ በቅደም ተከተል የሚጥና የአባይ ሐይቆች እንዲሆኑ ይገመታል)፤
- 3/ በመሀል ምዕራብ በአዋሽ፡ በመገር፡ በጊቤ፡ በአባይ፡ በዲዲሳና በጉጅብ ወንዞች ክልል፡ በሚገኘው ቀበሌ ደግሞ መገር፡ ገምብ፡ ገንዛ፡ ጋፋት፡ ዳጥት፡ ዚት፡ ሻት፡ ኮንት፡ ቦሻ፡ አናርያ፡ ጅንጂር ቢዛጥ፡ ጉንጋ፡
- 4/ በመሀል በአባይ ወንዝና በቀይ ባህር መካከል በሚገኘው አካባቢ ላይኛና ታችኛ ሸዋ፡ ወለቃ፡ መረሐቤቴ፡ ይፋት፡ ጊዳም፡ ደንከል፤
- 5/ በሰሜን ምዕራብ በትግራይና በላይኛው አባይ ሸለቆ መካከል በሚገኘው ክፍል አግራ፡ አንጉት፡ በጌምድር፡ ላስታ፡ ዋግ፡ ስሜን ወገራ፡ ወልቃይት ደምቢያ ጉጃምና የተለያዩ የአገውና የገመዝ አገሮች፤
6. በሰሜን በቀይ ባህር ጠረፍ ከምጽዋ - አርኪኪ ጀምሮ በደቡብ እስከ በጌምድር - አንጉት በሚገኘው ሰፊ ክልል ትግራ በሚል ጥቅል

¹ Beckingham and Huntingford, *Some Records*, map after p. XCVI; Ludolphus, *HISTORY*, map at the end of the book.

የአስተዳደር አካባቢ አርኪኪን፡ ቢዘንን፡ ሐማሴንን፡ አስመራን፡ ባቅላን ማለትም ባርካ - ሳህልን፡ ምድሪባሕሪን፡ ላይኛውና ታችኛው ቡርን፡ አጋሜን፡ እንደርታን፡ ዋጅራትን፡ ተምቤንን፡ ሰለዋን፡ ሰሐርትን፡ ሽሬን፡ ሰራየን፡ ደባርዋን ጨምሮ በሠላሳ የሚቆጠሩ የአውራጃ፡ የወረዳና የከተማ አፃዶች፡

7. በሰሜን ምዕራብ በታካ - ከሰላ አካባቢ ለኢትዮጵያ መንግሥት የሚገባር መዘጋ የተባለው የቤጃ ባላባታዊ አገር ተቀርጾአል።

በዚህ ነገር ጥንት የአክሱማውያን የአጼ መንግሥት አካል የነበረው የቤጃ ሕዝብ በአክሱማውያን ስርወ መንግሥት ፍጻሜ በቀይ ባህርና በላይኛው አባይ ሸለቆ መካከል በሚገኘው ሰፊ አካባቢ ናቅስ፡ ባቅላን፡ ባዝን፡ ጀርንና ካትብ በተባሉ አምስት ነጻ ንዑሳን መንግሥታት እንደተደራጀ ይታወቃል።² ከእነዚህ የቤጃ ጥንታዊ ግህበረሰቦች፡ በአጼ ሲስንዮስ ዜና መዋዕልና በሉዶልፍ ካርታ እንደተመለከተው፡ በአስራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት የባቅላን ቤጃ በባርካ - ሳህል ቆላ ክልል ገና የኢትዮጵያ የአጼ መንግሥት አካል ሕዝብ ነበር።³ በሉዶልፍ ዘገባ መሠረት፡ በዘመኑ በባርካ - ሳህል ቆላ የባቅልን ቤጃ ዘላን ሕዝብ ከእንስሶቹ ጋር እየተንቀሳቀሰ በክረምት ወራት በቆላማ ሥፍራ በበጋ ወራት ደግሞ በደጋማ አካባቢ በፈረቃ የሚኖር ሕዝብ ነበር።⁴

በአልሚዳና በሉዶልፍ መረጃዎች መሠረት - በአጼ ሱስንዮስ ዘመን ከዚህ በላይ ከተጠቀሱት አገሮች፡ ግማሾቹ ብቻ በማዕከላዊ የአጼ መንግሥት ሥር ሲሆኑ ከራሱ ግን በተለያዩ የኦሮሞ ግህበረሰቦች ይዞታ ሥር ነበሩ።⁵

በወቅቱ በአጼው ሥልጣን ሥር የነበሩ አገሮች በሰሜንና በሰሜን ምዕራብ ትግራ፡ ደምቢያ፡ በጌምድር፡ ጉጃም፡ አማራ ላይኛው ሸዋ፡ መዘጋ፡ ጸለምት፡ ወገራ፡ አበርጌሌ፡ ወልቃይት፡ ስሜን፡ ሰለዋ፡ ወለቃ፡ ሰገዴ፡ ደባ . . . ነበሩ። አባጉርጉርዮስ ለሉዶልፍ እንደ ነገረው፡ በአጼ ሱስንዮስ ዘመን፡ ደንከል፡ ሰናር፡ አናርያና ጉራጌ በተለይ የአጼው ማዕከላዊ መንግሥት ወቅታዊ ግብር የሚከፍሉ ራስ ገዝ ግዛቶች ነበሩ።⁶

² Trimingham, *Islam in Ethiopia*, pp. 49-51.

³ ተክለ ሥላሴ፤ የሱስንዮስ ታሪክ ም. 32 ቁ. 167

⁴ Ludolphus., *History*, p. 17.

⁵ *Ibid.*, pp. 18-19; Beckingham and Huntingford, *Some Records*, p. 13.

⁶ Ludolphus, *History*, p. 234.

ከዚህ በላይ በተጠቀሱ የኢየሱሳውያንና የሎዶልፍ ዘገባዎችና እንዲሁም በኢትዮጵያ ዜና መዋዕሎች መሠረት፣ በአስራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት የኢትዮጵያ ምድርና ሕዝብ በውስጥ ከሁለት ተከፍሎ የሰሜን ደጋ አካባቢ በማዕከላዊ መንግሥት ሥር የደቡብ ደግሞ በአማሃኛ በተለያዩ የእርምጃ ጉሳዎች ይዞታ ሥር ሲሆን፣ ከውጭ የአገሪቱ የቀይ ባሕር ጠረፍ በሰዋኮንና በምጽዋ ወደቦች ላይ በነዋሪነት በሰፈሩ ቱርኮች እንደተያዘ ቀረ ።

የሸዋ መንግሥት አነሳስ፣ ዕድገትና ፖሊሲ

በአስራ ስድስተኛውና በአስራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመታት በአዳል ጦርነትና በታላቁ የሕዝቦች ፍለሳ ወቅት ከምስራቅ፣ ከመሀልና ከደቡብ ጥንታዊ የዳዋሮ፣ የፈጠጋር፣ የማያ፣ የዋጅ፣ የዳዋት ወዘተ አገሮች ብዙ ስደተኞች በአባይ፣ በጃማ፣ በወንጨት፣ በከሰምና በታችኛው አዋሽ ወንዞች መካከል ለጠላት ፈረስ ወደማይመቹ የሸዋ ሸለቆዎችና አምባዎች ሸሽተው ከነባር የምንጃር፣ የተጉለት፣ የመርሐቤቱ፣ የመንዝ፣ የግድም፣ የወገዳ የይፋት ሕዝቦች ጋር በቋንቋ፣ በሃይማኖትና በባህል ተቀላቀሉ ።

በአስራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት የመጀመሪያ አሥርታት በሰሜን ኢትዮጵያ በአጼ ሱስንዮስ ዘመነ መንግሥት ታላቅ የእርስ በርስ፣ የሥልጣንና የሃይማኖት ጦርነት በሚካሄድበት ወቅት በሸዋ ቀለበት ዙሪያ በምስራቅና በሰሜን ምስራቅ ከአዋሽ እስከ ተከዜ ድረስ የከረዩና የወሎ እርም በደቡብና በምዕራብ የቱለማና የሚጫ እርም የተለያዩ ጉሳዎችና ማህበረሰቦች ለምና ሰፋፊ በሆኑ የግጦሽና የእርሻ አካባቢዎች በነዋሪነት እንደሰፈሩ ይታወሳል ።⁷

በዚህ ነገር የጉንደር አካባቢ ነገሥታት በሰሜንና በደቡብ ኢትዮጵያ መሀል የኃይል ሚዛን አግኝተው የሰፈሩ የእርም ጉሳዎችን አሸነፉትና አልፈው በሸዋ የአምባዎች ምሽግ ተቆርጠው የቀሩ ነባር ማህበረሰቦችንና ስደተኞችን እንዲሁም የተቀሩ የደቡብ ኢትዮጵያ ሕዝቦችን እንደጥንቱ ከሰሜን ጋር በአንድ ማዕከላዊ የአጼ መንግሥት ሥር ማዋልና ማስተዳደር ፈጽሞ አቃታቸው ።

በዚህ ታሪካዊ ሁኔታ የሸዋ አምባ ሕብረተሰብ በአስራ ስምንተኛው ምዕተ ዓመት የራሱ በሆነ አዲስ የአካባቢ መንግሥትና የገባር ሥርዓት ተደራጀ ። በዚህ አኳያ፣ በአለቃ አጽመ ጊዮርጊስ የታሪክ ጥናት መሠረት፣ በ1693 በሸዋ አምባ በአንድ በኩል በየፊናቸው ከወሎ፣ ከከረዩ፣ ከቱለማ፣ ከሚጫና ከኢቱ ሰፋሪዎች ጋር የሚዋጉ፣

በሌላ በኩል ደግሞ በመሬት ድምበርና በሥልጣን ጉዳይ እርስ በርሳቸው ዘወትር የሚጣሉ አስራ ሁለት የእንጾኪያ፣ የኤፍራታ፣ የግድም፣ የመንዝ፣ የአንጀትላ፣ የግሼ፣ የደባ፣ የመረሬ፣ የመርሐቤቱ፣ የዋረት፣ የተጉለትና የወገዳ “ ባለአልጋዎች ” ወይም “ ባላባቶች ” ማለትም በቅደም ተከተል ዘሚካኤል፣ ወልደገብርኤል፣ ለታ፣ ማማጥ፣ ላሉ፣ አውሳብየስ፣ ጌታቸው፣ መሄዴ፣ ወልዱ፣ ጥዱ፣ ይገባዋል፣ ሕርያቁስ (የቡልጋና የጣራ ባላባቶች ግን አልተጨመሩም) በመካከላቸውና ከአካባቢው ሰፋሪዎች ጋር የነበራቸውን የጸጥታ፣ የፖለቲካና የአመራር ችግር በመግለጽ በየግምባራቸው ሞገስ ለማግኘት ለጉንደር ቀዳማዊ አጼ ኢየሱስ (1682-1706) የአቤቱታ ደብዳቤ ላኩ ።⁸

በባላባቶቹ ጥያቄ መሠረት፣ በ1696 ቀዳማዊ አጼ ኢየሱስ በሸዋና በጉንደር መካከል በወሎና በቱለማ ሰፋሪዎች የተያዙ አገሮችን በድብቅ አቋርጦ በመምጣት ባላባቶቹ በመሬትና በሥልጣን ጭቅጭቅ እርስ በርሳቸው መጋጨትን ትተው በሕብረት በአካባቢው በከረዩ፣ በቱለማ፣ በወሎና በሚጫ ሰፋሪዎች እጅ በኃይል የተያዘባቸውን መሬት መልሰው እንዲወስዱ አዘዛቸው።⁹ በተጨማሪም ባላባቶቹና የአካባቢው እስላማዊ የይፋቱ ዋለስማ (ሹም) በተጠቀሱ ሰፋሪዎች ላይ የትግል ግምባር እንዲፈጥሩ አስገዛቸው።¹⁰ በመጨረሻም በላሉ ምድር አጋንቻ በተባለው ቀበሌ ከአካባቢው ሰፋሪዎች ጋር በመሬት ጉዳይ ዘወትር በመዋጋት በሕብረተሰቡ ዘንድ የታወቀውን አንድ ነጋሴ ክርስቶስ¹¹ የሚባል ጦረኛ ግለሰብ (ከተጠቀሱ ባላባቶች ወገን ያልነበረ) በሸዋ የራሱ እንደረሰ አድርጎ ሾመ ።

ከ1696 እስከ 1855 ድረስ ነጋሴ ክርስቶስ (1696 - 1703) እና ተወላጅ ወራሾቹ ሰብስትያኖስ (1703 - 1720)፣ አቢዬ (1720 — 1745)፣ አምሐ ኢየሱስ (1745 — 1775)፣ አሰፋ ወሰን (1775 — 1808) ወሰን ሰገድ (1808 — 1813)፣ ንጉሥ ሳህለሥላሴ (1813-1847) እና ንጉሥ ኃይለመለኮት (1847-1855) በኋላ በዘመነ ኢምፔሪያሊዝም በአገሪቱ ብሔራዊ አንድነትና ዕድገት ሂደት ልዩ ሚና የሚጫወቱትን የሸዋ አካባቢ መንግሥት ከራሱ ልዩ የገባር ሥርዓት ጋር በጠንካራ እስትትራቲጂያዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ፖለቲካዊና ወታደራዊ መሠረት ገነቡት ።

⁸ አጽመ ጊዮርጊስ፣ የጋላ ታሪክ፣ ቅ.2. ገጽ 2-3 ።
⁹ አጽመ ጊዮርጊስ፣ የጋላ ታሪክ፣ ቅ. 2 ገጽ 3-4 ።
¹⁰ አጽመ ጊዮርጊስ፣ የጋላ ታሪክ፣ ቅ. 2 ገጽ 4 ።
¹¹ አጽመ ጊዮርጊስ፣ የጋላ ታሪክ፣ ቅ.2 ገጽ 4 ።

⁷ አጽመ ጊዮርጊስ፣ የጋላ ታሪክ፣ ቅ. 2. ም. 1-3፣ ገጽ 1-10 ።

ነጋሲ ክርስቶስ በመስከረም 1697 የዓይኔ ከተማ የአስተዳደር ማዕከሉ አድርጎ ቆረቆረ ። ቀጥሎም ከይፋቱ ዋለበት ጋር በሕብረት በምስራቅ በኩል ከአዋሽ እስከ ተከዜ ድረስ በወሎ - ከረዮ ጉሳዎች እጅ ከተያዘው ቁልፍ መሬት መሀሉን ሰንጥቆ በመያዝ ወሎንና ከረዩን በሰሜንና በደቡብ በሁለት ከፈላቸው¹² በመሆኑም በምስራቅ በኩል በወሎና በከረዩ መካከል የሸዋው እስትራቴጂያዊ የአውሳ — አፋር ድምበርና የሲራራ ንግድ መስመር እስከ ባሕር ጠረፍ ድረስ ቀስ በቀስ እየተከፈተ ሄደ ።

በተጨማሪም ነጋሲ ክርስቶስ ከዓይኔ ከተማ ማዕከሉ ከአካባቢ ሰፋ ሪዎች በኃይል ከያዘው መሬት ላይ አዲስና ዘላቂ የሆኑ የኢኮኖሚ ፣ የሃይማኖት ፣ የአስተዳደርና የጦር መዋቅሮችና ድርጅቶች መሠረተ ። በአለቃ አጽመ ጊዮርጊስ ጥናት መሠረት ፣ በኢትዮጵያ ታሪክ የጋሻ መሬት ስሪት በሸዋ አምባ የጀመረው ነጋሲ ክርስቶስ ነው ።¹³ በአለቃ አጽመ ጊዮርጊስ አንደበት እንደተገለጸው ፣ ነጋሲ ክርስቶስ ከአካባቢው ሰፋሪዎች የያዘውን መሬት በጋሻ አሃድ እየከለለ “የሰሞን”፣ “የግንደበል”፣ “የገባር”፣ “የጢሰኛ” መሬት በሚል ስሪት በቅደም ተከተል ለቤተ ክርስቲያን ፣ ለወታደር ፣ ለገባር ወይም ለባለይ ዞታ አርሶ አደር ፣ እንዲሁም ለጢሰኛ ወይም ለእኩል አራሹ ማካፈል ጀመረ ። በደራሲው ቃል ፣

“ ነጋሲ ጋሻ መሬት መትከል ጀመረ ። አንድ ቤተክርስቲያን ገጠር ከሆነ የሰሞንኞችና የአወዳሾች ብዛት እስከ ስድስት ስድስት ይደርሳል ። ደብር ከሆነ የሰሞንኞች ብዛት እስከ ስምንት ሲሆን የአወዳሾች ቁጥር ግን ወሰን የለውም ። አንድ አገር ሲያዝ ለእነዚህ የቤተ ክርስቲያን አገልጋዮች ሁሉ በቅድሚያ አንዳንድ ጋሻ ይነሳል ። ለግንደበል ዘማች አንድ ጋሻ ይሰጣል ። አንድ ጋሻ ለገባር ይሰጣል ። በገባሩ ላይ መልከኛ ይሾምበታል ። የተረፈው መሬት ለጢሰኛ ይሰጣል ። ከዚያን ዘመን ጀምሮ እስከ ዛሬ ድረስ የጋሻ መሬት ደንቡ ይህ ነው ። የጋሻ መሬት ይሸጣል ። ባለመሬቱ የወንጀል ሥራ ቢሠራ ይነቀሳል ። የርስት መሬት አይደለምና ። የመንዝ መሬት ስሪት ግን ርስት ነው ። በመሆኑም እንደ ጋሻ መሬት አይሸጥም ።¹⁴ ”

¹² አጽመ ጊዮርጊስ ፣ የጋላ ታሪክ ቅ. 2. ገጽ 5 ።

¹³ አጽመ ጊዮርጊስ ፣ የጋላ ታሪክ ቅ. 2. ገጽ 5 ።

¹⁴ አጽመ ጊዮርጊስ ፣ የጋላ ታሪክ ፣ ቅ. 2 ፣ ገጽ 5-6 ።

ይህ የነጋሲ ክርስቶስ ጀምሮ የጋሻ መሬት ስሪት በኋላ ከ1865 እስከ 1913 ድረስ በምኒልክ መሪነት ከወሎና ከአባይ ወንዝ በታች በሚፈጠሩ ዘጠኝ የደቡብ ሸዋ የአርሲ ፣ የሐረርጌ ፣ የባሌ ፣ የሲዳሞ ፣ የጋምጉፋ ፣ የከፋ ፣ የኢሊባባርና የወለጋ ለምናሰፋፈ ክፍለ ሀገራት ላይ ከነፍጠኛ ጦር ጋር ተስፋፍቶ በዘመነ ኢምፔሪያሊዝም እንዴት የኢትዮጵያ ዋናው የአገር ግምባታ የኢኮኖሚ መሠረትና መሳሪያ እንደሚሆን ከዚህ በታች አግባብ ባለው ሥፍራና ጊዜ ይታያል ።

ነጋሲ ክርስቶስ ሲሞት ልጁና አልጋወራቹ መርድ አዝማች ሰብስቱ የቃቂትን ከተማ የአስተዳደር ማዕከሉ አድርጎ ቆረቆረ ። መርድ አዝማች ሰብስቱ በዘመኑ ከይፋቱ ዋለበት መሐመድ ጋር ግምባር ፈጥሮ የከረዩ ሰፋሪዎችን ከይፋት አካባቢ እስመጣ ። የሰብስቱ ልጅና አልጋ ወራሹ መርድ አዝማች አቢዬ በአባቱና በአያቱ የተጀመረውን የሸዋ መንግሥት ግምባታ የበለጠ አስፋፋ ። ከአጉራባቹ የይፋት ዋለበት ጋር ጠንካራ ሕብረት ፈጥሮ የመንግሥቱን የግዛት ክልል በወሎና በከሰም ወንዝ መካከል በኃይል አስፋፋ ። በተጨማሪም የቤተ መንግሥት ስነ ሥርዓትና የአስተዳደር ደንብ ከፈላሻ የዕድ ጥበብ ሥራ ጋር ከጉንደር ወደ ሸዋ መንግሥት በሚከተለው አጋጣሚ መንገድ አስገባ ።

በዚህ ነገር ነጋሲ ክርስቶስ በሸዋ ላይ ለመጀመሪያው ጊዜ በቀዳማዊ አጼ ኢያሱ እንደተሾመ ይታወሳል ። በ1703 በዚህም ምክንያት የሸዋ ስርወ መንግሥት አባት ነጋሲ ክርስቶስ ግብር ይዞ ሄዶ ሳይመለስ በጉንደር ሞተ ። ልጁ መርድ አዝማች ሰብስቱ ለጉንደር ቤተ መንግሥት እንደአባቱ ይገብር ወይም አይገብር በትክክል አይታወቅም ። ዳሩ ግን መርድ አዝማች አቢዬ ከይፋቱ ዋለበት ጋር ለጉንደር ዳግማዊ አጼ ኢያሱ (1730—1755) አልገብርም በማለቱ¹⁵ አጼው በራስ ወልደ ልዑል ፣ በራስ ወዳጅና በአየለ ወሰኑ መሪነት አንድ የቅጣት ሠራዊት በትክክል በማይታወቅ ዓመት ላከ ። ነገር ግን በዓይኔ ከተማ በጉንደርና በሸዋ ሠራዊቶች መካከል በተካሄደው ጦርነት መርድ አዝማች ድል አድርጎ ራስ ወልደ ልዑልንና አየለ ወሰኑን 600 ነፍጠኞችን ፣ ብዙ መዚቀኞችን በጅሮንዱን ጨምሮ የጉንደርን ሠራዊት በሙሉ ሲማርክ ራስ ወዳጅ ብቻ ከጥቂት ተከታዮቹ ጋር አምልጦ ተመለሰ ።¹⁶

አስተዋዩ የሸዋ መርድ አዝማች የጉንደር ምርኮኞቹን በመግደል ወይም በማሠር ፈንታ የጉንደር ከፍተኛ ባህልና ሥልጣን እንዲያስተምሩ

¹⁵ አጽመ ጊዮርጊስ ፣ የጋላ ታሪክ ቅ. 1. ገጽ 92

¹⁶ አጽመ ጊዮርጊስ ፣ የጋላ ታሪክ ቅ. 2 ገጽ 7-8

በመንግሥት ሥልጣንና ኃላፊነት ቦታ ሸማቸው ። በአለቃ አጽመ ጊዮርጊስ ቃል ፡ መርድ አዝማች አቢዬ ከጉንደር ምርኮኞች ፡

“ የመንግሥትን ሕግና ሥርዓት ተማረ ። ንጉሥ የመሆንን ደም ብና ሕግ አወቀ ። የጉንደርኝን ደምብና ሥራ በጣም አጠንክሮ ያዘ ። ምርኮኞቹን እንደዘመድ ተቀባላቸው ። በእነሱ ኃይል መንዞችንም ገዛ ። አስተዳደረ ። አማካሪዎች ለሆኑ ምርኮች የግንደበል መሬትና የመልክኝነት ሹመት ሰጠ ። ለአየለ ወሰኑ በተለይ የአጋዝነት ሹመት ሰጠ ። በሸዋ ለምርኮኞች እንደዚህ የክብርና የሹመት ቦታ እንደተሰጣቸው የሰሙ ሰዎች ከጉንደር በፍለሳ ወደ ሸዋ መምጣት ጀመሩ ። እንዲሁም ብዙ የፈላሻ የዕደ ጥበብ ሰዎች በፍለሳ ወደ ሸዋ እየመጡ ለአቢዬ መጥረቢያ ፡ ምሳር ፡ ማጭድ ፡ ማረሻ ዶማ ሠሩለት ። እንደ እነሱ አቢዬን ያገለገለውም ሰው የለም ። እርሱም በእነዚህ መሳሪያዎች የእርሻ ሥራ አስፋፋ ። ቀጥሎም ከቱለማ ጋር ጦርነት ጀምሮ ፡ አሸነፋቸው ። መንዞችም በፍርሃት ተገዙለት ። ለሀያ አምስት ዓመታት ከገዛ በኋላ ሞተ ። በሀራምባ ተቀበረ ። ¹⁷

ከ1696 እስከ1745 ድረስ የሸዋ ስርወመንግሥት በነጋሲ ክርስቶስ ፡ በመርድ አዝማች ሰብስቱና በመርድ አዝማች አቢዬ አመራር ለመንግሥት ነት የሚያበቁ ብዙ መሠረታዊ የኢኮኖሚ ፡ የድርጅትና የፖለቲካ እርምጃዎችን ወሰደ ። አንደኛ ፡ በሸዋ አምባ አዳጊው መንግሥት የተወሰነውን የመሬት ክልል ከነዋሪ ሕዝብ ጋር በባለቤትነት ያዘ ። ሁለተኛ በነጋሲ ክርስቶስ የጋሻ መሬት ስሪት ነጻና ጠንካራ የሆነ የኢኮኖሚ ሥርዓትና መዋቅር ፈጠረ ። ሶስተኛ በመርድ አዝማች አቢዬ ዘመንና አመራር በጉንደር ምርኮኞችና በፈላሻ ዕደ ጥበብ አማካይነት የመንግሥቱንና የጦሩን የመስተዳደርና የሰው ኃይል መሠረትና ድርጅት አጠናክረ ። አራተኛ ፡ የእርስ በርስ የሃይማኖት ጦርነት ቋሚ ገጽታው ከሆነ ሰሜን ኢትዮጵያ ብዙ ሕዝብ በስደት ፍለሳ እየመጡ ለአዳጊው መንግሥት የበለጠ ጥንካሬና መስፋፋት የኢኮኖሚ ፡ የአስተዳደር ፡ የትምህርት ፡ የዕደ ጥበብና የባህል አስተዋጽኦ የሚያደርጉበት ሁኔታና መንገድ ተከፈተ ።

ከ1745 እስከ 1855 ድረስ በአንድ ምዕተ ዓመት ውስጥ በመርድ አዝማች አምሐ ኢየሱስ ፡ በመርድ አዝማች አስፋ ወሰን ፡ በራስ ወሰን ሰገድ ፡ በንጉሥ ሳህለ ሥላሴና በንጉሥ ኃይለ መለኮት ተከታታይ ዘመ

ናትና አመራር የሸዋ መንግሥት ግምባታ ሂደት በየትውልዱ በኃይል እየለፈነና እየተጠናከረ ሄደ ።

በዚህ ረገድና ወቅት በ1745 - 1775 መርድ አዝማች አምሐ ኢየሱስ የአንኮበርን ከተማ የሸዋ መንግሥት የፖለቲካ ማዕከል አድርጎ ቆረቆረ አምሐ ኢየሱስ በዘመኑ ከአንኮበር ማዕከሉ በምስራቅ የከረዩ በምዕራብ ደግሞ የቱለማ የተለያዩ ጉሳዎችን በመጨመር የሸዋን መንግሥት የግዛት ክልልና አስተዳደር በኃይል አስፋፋ ። በሚቀጥለው የመርድ አዝማች አስፋ ወሰን (1775 - 1808) ዘመን በሸዋና በወሎ - የጁ አጉራባች አገሮች መካከል አዲስ የወሰን ግንኙነት ተፈጠረ ።

በዚህ አኳያ የሸዋ መንግሥት መሪዎች ከተራራማ አገራቸው ተነስተው በሚያካሂዱት የመስፋፋት ፖሊሲና ሂደት ከኤፍራታና ከአንዶኪያ የወሰን አውራጃዎች በወሎ ላይ የመስፋፋት ጦርነት ከፈቱ ። ነገር ግን በትክክል በማይታወቅ ዓመት በወሎና በሸዋ መካከል በቦሩ ሚዳ በተካሄደው ጦርነት ወሎዎች የሸዋን ወራሪ ሠራዊት አሸንፈው መለሱ ። የጦሩ አበጋዝ የነበረውን የመርድ አዝማች አስፋ ወሰን ልጅ ወሰን ሰገድንም በምርኮ ወሰዱት ። ¹⁸ ምርኮኛው አበጋዝ ከታሠረበት የወሎ ግዛት አምሳል ወደ አገሩ ከተመለሰ በኋላ የሸዋ መንግሥት መሪዎች የመስፋፋትና የግዛት አቅጣጫቸውን ከሰሜን ወደ ደቡብ ኢትዮጵያ አዞሩ ። ከወሎ ጋር ግን እያደገ የሚሄድ የመልካም ጉርብትና ግንኙነት ጀመሩ ።

በዳግማዊ አጼ ኢየሱስ (1730 — 1755) ዘመን መርድ አዝማች አቢዬን ለማስገበር ወደ ሸዋ የተላከው የጉንደር ሠራዊት በምርኮ ተወስዶ የሸዋ መንግሥት አስተማሪና አገልጋይ እንደተደረገ ከዚህ በላይ አይተናል ። አሁን ደግሞ በ1784 በአጼ ተክለ ጊዮርጊስ (1778 - 1784) ዘመን በበጌምድሩ ራስ አሥራትና በትግሬው ራስ ወልደ ገብርኤል አዝማችነት ሸዋን ለማስገበር ለሁለተኛው ጊዜ የዘመተው የጉንደር ሠራዊት አገራቸውን አቋርጦ ወደ ሸዋ መንግሥት ግዛት እንዳይገባ የወሎ እርሞች በብርቱ ውጊያ ወደኋላ መለሱት ። ¹⁹ ጦሩም ከወሎ በሽንፈት ወደ ጉንደር ሲመለስ ሳለ በመንገድ የየጁው እርሞ የጦር አበጋዝ ታላቁ ራስ ዓሊ ጓንጉል አጼ ተክለጊዮርጊስን በምርኮ ወሰደ ። ²⁰ ይህ የታላቁ ራስ ዓሊ ጓንጉል ድርጊት የጉንደር ነገሥታት ፍጻሜና በሰሜን የእርሞ ስርወ ራስ (1784—1855) መነሻ ሆነ ።

¹⁸ አጽመ ጊዮርጊስ ፤ የጋላ ታሪክ ፤ ቅ.2 ገጽ 11 ።

¹⁹ አጽመ ጊዮርጊስ ፤ የጋላ ታሪክ ፤ ቅ.2 ገጽ 10-11 ።

²⁰ አጽመ ጊዮርጊስ ፤ የጋላ ታሪክ ፤ ቅ.1 ገጽ 93 ፤ ቅ.2 ገጽ 10-11

¹⁷ አጽመ ጊዮርጊስ ፤ የጋላ ታሪክ ፤ ቅ.2 ገጽ 7-8 ።

በሌላ ቃል ከ1784 እስከ 1855 ድረስ ፈረሰኛው የወሎ አሮሞ ሕዝብና ጦር ለራሱ ጥቅም ሲታገል በአንጻሩ ደግሞ በጉንደር - ትግራ አንጃዎችና አቻዎች ላይ ለሸዋው መሳፍንታዊ የገዢ መደብ የደጀን ኃይል በመሆን አገለገለ ። ለምሳሌ ፡ ለዚህም የወሎ ኬላ አገልግሎት ፡ ጉዳይ በ1830ዎቹ የሸዋ ንጉሥ ሳህለ ሥላሴ (1813 - 1847) ለወሎ የደቡብ አካባቢ ኃይለኛው ባላባት አደራ ቢሌ በመንግሥቱ ግዛት ከግሼ አውራጃ የአርባ አራት መንደሮችን ዓመታዊ ግብር እንደአገልግሎት ዋጋ ለቆለት ነበር ። ²¹

በዚህ ጉዳይ በ1830ዎቹና በ1840ዎቹ ብዙ የአውሮፓ ሚሲዮናውያን ፡ የንግድና የመንግሥት ወኪሎች በዘመኑ በትግራ ፡ በጉንደርና በሸዋ የነበሩ አንፃራዊ የጸጥታ ፡ የፖለቲካ ፡ የኢኮኖሚና ማህበራዊ ሁኔታዎችን በንፅፅር በመግለጽ በተለይም በንጉሥ ሳህለ ሥላሴ ጠንካራ አመራር የሸዋን የአስተዳደር አሃዶች ፡ የግዛት ክልል ፡ የጦር የእርሻ የንግድ ድርጅቶችና ሥራዎች ፡ ወደ ደቡብ የመስፋፋት ዘመቻ ፡ የውጭ ፖሊሲ በተመለከተ በጣም ጥሩ የታሪክ መረጃዎችን መዝግቧል ። ²²

በተጠቀሱት መረጃዎች መሠረት ፡ በንጉሥ ሳህለ ሥላሴ ዘመን የሸዋ መንግሥት በዘጠኝ የምንጃር ፡ የቡልጋ ፡ የይፋት ፡ የግድም ፡ የተጉለት ፡ የመንዝ ፡ የግሼ ፡ የሞረትና የሸዋ ሜዳ የአውራጃ አሃዶች የተከፈለ አገር ሲሆን ፡ የአገሩ ጠቅላላ ስፋት በጠረጴዛ ቅርጽ ሆኖ ጉኑ በምዕራብ - ምሥራቅ አቅጣጫ 150 ማይልስ ቁመቱ በደቡብ ሰሜን አቅጣጫ 90 ማይልስ ማለትም 13,500 ²³ ስኩየር ማይልስ የሚገመት ፡ የሕዝብ ብዛት ደግሞ ከ1,000,000 እስከ 2, 50.0000 ²⁴ የሚቆጠር ፡ የወታደሩም ብዛት ከ30,000 እስከ 50,000 ²⁵ የሚደርስ ነበር ። የመንግሥቱ የግዛት ክልልና ኬላዎች በ51 አበጋዞች ²⁶ ይጠበቁ ነበር ።

በተጨማሪም ንጉሥ ሳህለ ሥላሴ በየዓመቱ ከዝናም ወራት በኋላና በፊት ማለትም በጥቅምት በመጋቢትና በሰኔ ሶስት ሶስት መደበኛ ዘመቻዎችን ከግዛቱ ክልል ውጭ በደቡብ እስከ ሶዶ እያካሄደ ብዙ ከብቶችና

ሰዎች በምርኮ በማምጣት የሸዋን ሕዝብና ሀብት በኃይል ያሳድግ ነበር።²⁷ በዘመኑ እስከ 1840ዎቹ መባቻ ድረስ ንጉሥ ሳህለ ሥላሴ 84 ልዩ ልዩ ዓመታዊ ዘመቻዎችን እንዳካሄደ ለእንግሊዝ መልክተኛው ሃሪስ እንደነገረው ይታወቃል ። በሌላ በኩል ደግሞ በሰሜን ደጋ ለረጅም ዘመን ከባድ የጸጥታና የኢኮኖሚ ችግር ከነበረባቸው ትግራና ጉንደር በየጊዜው ብዙ ስደተኞች እየመጡ የሸዋ ሕዝብ ቁጥር ያበዙት ነበር ።

ባጭሩ ከንጉሥ ሳህለ ሥላሴ ዘመን ጀምሮ በትንሹ የሸዋ አምባ መንግሥት የመሬት ጥበትና የሕዝብ ብዛት ተዳምረው በምዕተ ዓመቱ ሁለተኛው አጋማሽ በአጠቃላይ ከሰሜን ወደ ደቡብ ለሚካሄደው ሕዝባዊና መንግሥታዊ እንቅስቃሴና መስፋፋት ኢኮኖሚያዊ ፡ ፖለቲካዊና ማህበራዊ ቅድመ ሁኔታዎች በመሟላት ላይ ነበሩ ። በ1855 ሸዋ በድንገት በካሳ-ቴዎድሮስ በተያዘ ጊዜ የሳህለ ሥላሴ ልጅና አልጋ ወራሹ ንጉሥ ኃይለ መለኰት ከአካባቢው ከረዩ ቱለማ ፡ ሜጫና ሶዶ አልፎ በአርሲ የግዛት ማስፋፋት ዘመቻ ጀምሮ ነበር ። ²⁸

የከፋ - ጊቤ መንግሥታትና ሀብታቸው

ከጥንት እስከ አስራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ ድረስ በመሀል ምዕራብ ኢትዮጵያ ከሞላው ጉደል በአዋሽ በሙገር ፡ በጊቤ ፡ በአባይ ፡ በዴዴሳ በጉጅብና በባሮ ታላላቅ ወንዞች በተከበበው ለምና ሰፊ አካባቢ በቋንቋና በባህል በነበራቸው የቀረበ ግንኙነት በምሁራን ዘንድ በወል ስያሜ “ የጉንጋ ሕዝቦች ” ተብለው የሚታወቁ ተዛማጅ የዳሞት ፡ የእናርያ ፡ የሶሻ ፡ የጂማ ፡ የገምቦ ፡ የከፋ ፡ የሻካ (ሞቻ) የሺናሻ ፡ የጉንጋ ፡ የቢዛሞና የአንፈሎ ጥንታዊ ሕዝቦችና መንግሥታት እንደነበሩ ይታወቃል ። ²⁹

ከእነዚህ የጉንጋ ሕዝቦችና መንግሥታት በግምት በጉራጌና በአባይ መካከል የነበረው ዳሞት ከዓምደጽዮን (1314 - 1344) ዘመን ጀምሮ የኢትዮጵያ ማዕከላዊ የአጼ መንግሥት አንድ የአስተዳደር ክልል ሆነ ። በመጨረሻ ለረጅም ጊዜ ከሚጫ-አሮሞ ጋር ተዋግቶ ከተሸነፈ በኋላ በአስራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት ከዳሞት ሕዝብ አብዛኛው አባይ ተሻግሮ ወደ ጉጃም ሲሸሽ ፡ የተወሰነ ክፍል ደግሞ ወደ

²¹ C.W. Isenberg and J.L. Krapf, *Journals of Isenberg and Krapf* (London, 1843), pp. 326-27.
²² *Ibid*; W.Harris, *Highlands of Ethiopia* (London, 1844) .C. Johnson, *Travels in Southern Ethiopia* (London, 1844).
²³ Harris, *Ethiopia*, 240.
²⁴ *Ibid*.
²⁵ Krapf. *Travels and Researches in East Africa* (London, 1860), p. 31.
²⁶ Isenberg and Krapf, *Journals*. p. 90

²⁷ Harris, *Ethiopia* pp. 179 ፤ ለምሳሌ ንጉሥ የእንግሊዝ መልክተኛውን አስከትሎ በዛሬው መናገሻ አውራጃ አካባቢ ከአካሄደው ዓመታዊ ዘመቻ 4,500 ምርኮኞችን ከ43,000 ከብቶች ጋር ይዞ እንደተመለሰ መልክተኛው ሃሪስ መዝግቦአል ።
²⁸ አጽመ ጊዮርጊስ ፤ የጋላ ታሪክ ፤ ቅ.2. ገጽ 15-17 ።
²⁹ Beckingham and Huntingford, *Some Records*, pp. LIII - LXII ፤ 17, 150; W. J. Lange, *History of the Southern Congo; South western Ethiopia* (1982), pp1-18

ከምባታና ወደ ሸዋ አምባ ተሰደደ ። ብዙዎቹ በአገራቸው ከአሮሞ ሰፋሪዎች ጋር ተቀላቅለው ቀሩ ።

በግምት በጊቤና በዴዲሳ ወንዞች መካከል የነበረው የእናርያ (ሂናሮ) ሕዝብና መንግሥት³⁰ ከቦሻ ጋር ከአጼ ይስሐቅ (1414 - 1429) ዘመን ጀምሮ የኢትዮጵያ ማዕከላዊ መንግሥት አካል ሆነ። በአስራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት አጼ ሠርጸ ድንግል (1563-1597) በእናርያና በሻ አጉራባች የጉንጋ አገሮች የክርስትና ሃይማኖትን መሠረተ ። በአጼ ሱስንዮስ ዘመን (1604 — 1632) እናርያ ገና ለማዕከላዊው መንግሥት ዓመታዊ ግብሩን በወርቅ እየገበረ በራሱ ንጉሥ የሚገዛ አንድ ጠንካራ የአካባቢ መንግሥት ነበር ።

በዚህ ወቅትና አኳያ ቢነሮ የተባለው የእናርያ ጨካኝ ንጉሥ የሕዝቡን መብትና ክብር ከአገሩ ወግና ሕግ ውጭ በመድፈሩ በ1619 ሕዝቡ በአመጽ እርምጃ የሞት ቅጣት ፈጸመበት። በምትኩም ሲስጋዮ የሚባል ሌላ ንጉሥ ሹሞ፣ በግንቦት 1620 በደምብያ ለአጼ ሱስንዮስ የአመጹን መነሻና ውሳኔ በሚከተለው ታሪካዊ ሪፖርት አስታወቀ ። በጸሐፊ ትእዛዝ ተክለ ሥላሴ ቃል፣ በግንቦት 1620 አጼ ሱስንዮስ በፎገራ ከተማ ሳለ፣

“የእናርያ ሰዎች ቢነሮን እንደገደሉት ሰማ ። እነርሱም ያለፍርድ እጅ እግሩን በመቁረጥና ዓይኑን በማጥፋት ገደሉት። “በሴት፣ በወንድ፣ በልጅ፣ በባልቱት ላይ የበደለ ሥራ ስለፈጸመ እኛ ከየቤታችን ያወጣነውን የመንግሥት ግብር ለራሱ ስለወሰደ፣ የሰውን ገንዘብ እየቀማ ለራሱ ስለሰበሰበ፣ ስለዝሙቱ፣ የጉልማሳ ሚስት ስለቀማ፣ በእኛም ላይ የግፍ ሥራ ስለፈጸመ፣ ሴት ዘጠኝ ወር ጸንሳ በአሥረኛው ወር ልጅ እንደምትወልድ ሁሉ እኛም እንዲሁ ዘጠኝ ዓመት ሙሉ ክፋቱን ሁሉ ተሸክመን በመጨረሻ ሞትን ወለድን። ገድል ነው። የእናርያን ሕዝብ ያጠፋ ዘንድ ስለጨከነ ገድለነው በእርሱም ፈንታ ደግና ቸር የሆነውን ሰው ሲስጋዮን ሾምነው” ብለው ላኩበት ።

“ንጉሡም ይህንን ሰምቶ በጣም አዘነ፣ ተቆጣ ። በዚህም ጉዳይ ላይ ለእናርያ ሰዎች ደብዳቤ ላከ። “ቢነሮ ክፉም ቢሆን በእናንተም ላይ ክፉ ሥራ ቢሰራባችሁ ሻርልን በእሱም ፈንታ ሌላ ሹምልን ብላችሁ ሳትልኩብኝ ዘጠኝ ዓመት ያህል የተሾመውን ሹምን ገደላችሁ” ብሎ የቁጣ ቃል ላከባቸው ። ጥሩ ሥራ አልሠራችሁም አለ ።

ያለ ንጉሥ ትእዛዝ በሥልጣናችሁ በመገደላቸው ትልቅ የትእቢት ሥራ ፈጸማችሁ አለ ። በቢነሮ ግድያ ስለአልተጨመረበት ለሲስጋዮ ከሕዝብ የተሰጠውን ሹመት አጸናለት ። ከደብዳቤው ጋር ደግሞ ግብሩን ላኩልኝ ብሎ በቁርክ ፓሻ ሙስጠፋ (የነፍጠኞች አለቃ) መሪነት ወታደሮቹን ወደ እናርያ ላከ ።³¹”

ኢየሱሳዊ ሚሲዮናውያንና የታሪክ ጸሐፊዎች፣ ጸሐፊ ትእዛዝ ተክለ ሥላሴ፣ የኢትዮጵያ ሰደተኛው ምሁር ጉርጉርዮስና የጀርመኑ ምሁር ሎዶልፍ ሁሉም በየብኩላቸው የእናርያን ሕዝብ በቅርጽ ውበት፣ በታማኝነት በአካልና በአእምሮ ጥንካሬ በተዋጊነት የኢትዮጵያ አንድ ምርጥና ታዋቂ ሕዝብ እንደነበር በታላቅ አድናቆት መዝግበዋል።³² ይህ ጥንታዊና ጀግና የእናርያ ሕዝብ ከማዕከላዊው መንግሥትና ከመሀል አገር የኢትዮጵያ ሕዝብ ተቆርጦ አገሩንና ነጻነቱን ብቻውን ሲከላከል ከአስራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት መጨረሻ እስከ አስራ ስምንተኛው ምዕተ ዓመት ድረስ ከሜጫ አሮሞ ጋር ለረጅም ዘመን ሲዋጋ ኖረ ።³³

በ1613 በምዕራብ ኢትዮጵያ በኩል ወደ አውሮፓ ለመሄድ ባልተሳካ ጥረት በኢየሱሳዊው አባእንጦንስ ፌርናንዴዝ የተመራው የልዑካን ቡድን ከደምብያ ወደ እናርያና ጀንጆር በደረሰ ጊዜ በጉጃምና በእናርያ መካከል የሚገኘው አካባቢ በሙሉ በሜጫ አሮሞ ሰፋሪዎች ቁጥጥር ስር ነበር ። በአካባቢው በእናርያና በአሮሞ ሰፋሪዎች መካከል የዘወትር ጦርነት ነበር ።³⁴ በ1617 የእናርያ ንጉሥ ቢነሮ ከምዕራብ ራስ ስዕለ ክርስቶስ ደግሞ ከጉጃም በሁለት ግምባር ከበው በመሀል የሰፈረውን የሜጫውን የህክኮ ጉሳ በግድያና በምርኮ ከአካባቢው እንዲአጠፋት በሱስንዮስ ዜና መዋዕለ ተጽፎአል።³⁵ በ1700ዎቹ መጀመሪያ የጉንደሩ ንጉሥ ቀዳማዊ አጼ ኢየሱ (1682 - 1706) በአባይና በጊቤ መካከል በሜጫ - ጉድሩ ላይ በተከታታይ ዘመቻዎችን በካሄደ ጊዜ እናርያና የሜጫ ጉሳዎች ገና በጦርነት ላይ ነበሩ ።³⁶

³¹ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱስንዮስ ታሪክ ፤ ም. 60 ቁ.265

³² ተክለ ሥላሴ ፤ የሱስንዮስ ታሪክ ፤ ም. 50 ቁ. 234 Beckingham and Huntingford *Some Records*, pp. 19, 140-150; Ludolphus, *History*, p. 70

³³ Lange, *Conga*, p. 20.

³⁴ *Ibid*: *Some Records*, pp. 143-155.

³⁵ ተክለ ሥላሴ ፤ የሱስንዮስ ታሪክ ፤ ም.50. ቁ. 234 ።

³⁶ አጽመ ጊዮርጊስ ፤ የጋላ ታሪክ ፤ ቅ. 1 ገጽ 88-89; Lange, *Conga*, pp. 27,35.

³⁰ Arab-faqih, *Conquete*, pp. 224-26

በመጨረሻ በግምት ከአስራ ስምንተኛው ዕለት ምስራቅ መጀመሪያ እስከ 1840ዎቹ ድረስ የተወሰኑ የሚጫወቱ አሮሞ ጉሳዎች የቀድሞ የእናርያ - ቦሻ አገሮችን በቁጥጥራቸው ሥር በማዋል በጥንታዊ የጉንጋ ፖለቲካ ሥርዓትና መዋቅር መሠረት የጊቤ መንግሥታት ተብለው በሚታወቁ የሊሙ - እናርያ ፣ የጉማ ፣ የጉማ ፣ የጌራና የጁማ ንዑስ ዘውዳዊ ግዛቶች ተደራጁ።³⁷ በ1840 እና 1870 መካከል³⁸ ከሸዋና ከሰሜን ኢትዮጵያ እስላማዊ የወርጅ-ጀበርቲ ነጋዴዎች በአምስቱ የጊቤ ማለትም የጉንጋ አሮሞ መንግሥታት ከንግድ ጋር እስልምና አስፋፉ።

በአስራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት በተለያዩ የአገሪቱ አካባቢዎች በፍለሳ ስምሪት በተሰራጨ ጊዜ የተለያዩ የአሮሞ ጉሳዎች ሁሉም በጋራ ገዳ የተባለው በወንድ ጾታ ፣ ዕድሜና የጦርነት ሙያ የተመሠረተ ጥንታዊ ሥርዓት እንደ ነበራቸው ይታወሳል። ከአስራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት እስከ አስራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት የገዳ ሥርዓት ማህበራዊ ዕድገትና ለውጥ የተለያዩ የአሮሞ ጉሳዎችና ማህበረሰቦች ተበታትነው በሰፈሩባቸው አካባቢዎች ሁሉ ከአካባቢ የፖለቲካና ማህበራዊ ሥርዓቶችና እምነቶች ጋር የቀረበ ግንኙነት ነበረው።

ለምሳሌ የኢትዮጵያ ማዕከላዊ የዘውድ ሥርዓት ከሁለቱ መለኮታዊ የክርስትናና የእስልምና ሃይማኖቶች ጋር ጠንካራ በነበረበት በሰሜን ደጋ አካባቢ የሰፈሩ የወሎ የጁ አሮሞዎች በቋንቋ ፣ በሥርዓት በባህልና በሃይማኖት ከነባሩ የአማራ ሕዝብ ጋር በፍጹም እየተዋሃዱ ሄዱ።

እንዲሁም በመሀል ደቡብ የሰፈሩ የከረዩ ፣ የቱለማና የሚጫወቱ አሮሞዎች ጥንታዊ የገዳ ሥርዓታቸውን እየተው በሥርዓት ፣ በሃይማኖትና በቋንቋ ከሸዋ ባላባታዊ መንግሥት ጋር መቀላቀልና መዋህድ ጀመሩ። በመሀል ምዕራብ ጠንካራ የእናርያና የቦሻ ዘውዳዊ ሥርዓትና የፖለቲካ መዋቅር በነበረበት በጊቤ ፣ ዴዴሳ አካባቢ የሰፈሩ የሚጫወቱ አሮሞ ጉሳዎች ከጥንታዊው የገዳ ሥርዓት ወጥተው የጉንጋ ዘውዳዊ የፊውዳሊዝም ሥርዓት ያዙ። ከሸዋና ጉንደር በሲራራ በሚመላለሱ የወርጅ - ጀበርቲ ነጋዴዎች አማካይነት በንግድ ኢኮኖሚ ተሰማሩ በሃይማኖትም ጠንካራ እስላሞች ሆኑ። በተጨማሪም በደቡብ ምስራቅ ጥንት የባሊ የአዳልና የሀዲያ እስላም አገሮች የሰፈሩ የአሮሞ ማኅበረሰቦች ከገዳ ሥርዓት ወጥተው በአጭር ጊዜ ውስጥ እስላሞች ሆኑ።

³⁷ Trimmingham, *Islam in Ethiopia*, pp. 199-204.

³⁸ *Ibid.*, pp. 199-200.

በሌላ በኩል በምዕራብ በአባይና በባሮ ወንዞች መካከል ጥንት የኢትዮጵያ የዘውድ ሥርዓትና መለኮታዊ ሃይማኖቶች በኃይል ባልተስፋፋበት በማህበራዊ የዕድገት ደረጃ ጓላቀር የሆኑ ናይሎቲካዊ ጉሳዎችና ማህበረሰቦች በሚኖሩበት ክልል የሰፈሩ የጉዳሩና የሌቃ አሮሞ ጉሳዎች ግን እስከ አስራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት ሁለተኛው አጋማሽ ድረስ ገና በጥንታዊው የገዳ ሥርዓት ውስጥ ነበሩ።³⁹

በዚህ ረገድ በ1845 ሁለት እንግሊዛውያን ለአንድ መንፈቅ በአካባቢው በነበሩ ጊዜ በአባይና በላይኛው ጊቤ ወንዞች መካከል የነበሩ የተለያዩ የጉዳሩ ጉሳዎች ገዥና ተገዥ አልነበራቸው። እርስ በርሳቸው በጉሳ ወሰን በዘወትር ጦርነት ላይ ነበሩ።⁴⁰ በአስራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት መጨረሻ በባሮና በደዴሳ መካከል የነበሩ አራቱ የቢሎ ሌቃ የሆርዳ ሌቃ የኖሌና የሃና ሜጫ አዋማዊ ጉሳዎች “ በአርፋ - አሮሞታ ” (ማለትም በአራቱ የአሮሞ) የሕብረት ግምባር ፣ አራቱ የጉማ ፣ የጁማ ፣ የጉማና የሊሙ ሚጫ እስላማዊ መንግሥታት “ አርፋ - ነገዶታ ”⁴¹ (ማለትም በአራቱ የነጋዴዎች) የሕብረት ግምባር ተደራጅተው በአካባቢው በግዛት ጦርነት ሲተናነቁ በሁለቱም ላይ የጉጃምና የሸዋ ሠራዊቶች እንዴት እንደሚዘምቱባቸው ከዚህ በታች አግባብ ባለው ሥፍራና ጊዜ ይታያል።

በመሀል ምዕራብ ነባር የጉንጋ ሕዝቦችን በተመለከተ ደግሞ በጊቤ-ጉጀብ ዲዴሳ ክልል የእናርያ - ቦሻ ጥንታዊ ሕዝቦች የሚጫወቱ አሮሞ አስገባሪዎች ገባሮች ሆነው ሲቀሩ የሁለቱም ነገሥታትና የገዥ መደቦች ግን ከዚህ በላይ እንደተመለከተው ፣ በሽንፈትና በሽሽት የጉጀብ ወንዝ ተሻግረው ወደ አጉራባችና ተዘማጅ የከፋና ሸካ - ሞቻ አገሮች ገቡ።⁴² በዚህ አኳያ ፣ በኢትዮጵያ ታሪክ የከፋ አገርና መንግሥት ለመጀመሪያ ጊዜ በሰነድ የታወቀው በ1613⁴³ በኢየሱሳዊው አባ እንጦንስ ፊርናንዴዝ ቡድን ሪፖርት ሲሆን ፣ የሸካ - ሞቻ ደግሞ ከ1745⁴⁴ ጀምሮ

³⁹ Walter Chichele Plowden, *Travels in Abyssinia and in the Galla Country* (London) 1868), pp. 307 - 308; A. Triulzi, “ The Gudru Oromo and their neighbours in the two generations before the Battle of Embabo,” *Journal of Ethiopian Studies* vol. 13, No. 1(1975). pp. 47-50.

⁴⁰ *Ibid.*, pp. 297-303.

⁴¹ Emico Gerulli, *Folk-Literature of the Galla of Southern Abyssinia* (1922), pp. 24-25.

⁴² Lange, *Conga*, pp. 37-38, 55-56.

⁴³ Beckingham and Huntingford, *Some Records*, p. 151.

⁴⁴ Lange, *Conga*, pp. 180-188.

የአውሮፓ ሚሲዮናውያንና አገር ጉብኝቶች በጸፉ መጻሕፍት ነው። ከቅርብ አሥርታት ወዲህ የትውፊትና የሰነድ መረጃዎችን በግንኙነብ የተካሄደው ጥናት እንደሚያመለክተው፣ የከፋ መንግሥት ታሪክ እስከ አስራ አራተኛው ምዕተ ዓመት፣ የሸካ ደግሞ እስከ አስራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት ድረስ ወደ ጓላ ይሄዳል።⁴⁵

ጥገታዊ የከፋ የወርቅ ዘውድ

በአካባቢው የትውፊት መረጃ ላይ በቅርቡ የተካሄደው ጥናት እንደሚያመለክተው፣ በአስራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት እስከ የአሮሞ ግፊት ድረስ ከጉጂብ ወንዝ ማዶ የከፋና የሸካ መንግሥታት ለእናርያ መንግሥት ገባር አገሮች ነበሩ።⁴⁶ ነገር ግን በእናርያና በሜጫ እሮሞ መካከል ለሁለት ምዕተ ዓመታት ጦርነት በተካሄደበት ዘመን የከፋ ነገሥታት ጉጂብ ተሻግረው በእናርያ መንግሥት ላይ የራሳቸው የፖለቲካ ተጽዕኖ ማሳደር ጀመሩ።⁴⁷

በመጨረሻ በአስራ ስምንተኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ እናርያ በሜጫ ጉሳዎች እጅ ሲወድቅ፣ ከዚህ በላይ እንደ ተገለጸው የእናርያ የገዥው መደብ መሪዎችና አባላት ወደ ከፋና ሸካ ተዛማጅ ሕዝቦችና አገሮች ተሰደዱ። በቀድሞ የእናርያ - ቦሻ አገሮች በተነሱ የሊሙ እናርያ፣ የጉማ፣ የጉማ፣ የጌራና የጂማ ንዑሳን የአሮሞ እስላማዊ መንግሥታትና በከፋ - ሸካ አዋማዊ መንግሥታት መካከል የጉጂብ ወንዝ የተፈጥሮ ድምበር ሆነ።

በጥምር የሥልጣን አካላት ዘውድና ምክራች⁴⁸ የሚመራው (የከፋ ምክራች የቦንጋ ከተማራሾ በተባለው ጠቃላይ ሚኒስትር ሰብሳቢነት ሰባት አባላት ያሉት የመንግሥት ምክር ነበር) የከፋ መንግሥት፣ ጉንደርና ሸዋ ጨምሮ ከአዳሎች ጦርነትና ከታላቁ የሕዝቦች ፍለሳ በጓላ በረጅም የማህበራዊ ቀውስና ሁከት ዘመን በየአካባቢው ከተነሱ ከኢትዮጵያ ታላላቅ የአካባቢ መንግሥታትና ፊውዳል ሥርዓቶች አንዱ ነበር። በ1897 የከፋ አገር በምኒልክ ጦር በተያዘ ጊዜ፣ በፀሐፊ ትዕዛዝ ገብረ ሥላሴ እንደተገለፀው፣

“ከፋ የሚባለው አገር ምሽጉም ጉድባውም እጅግ የከፋ ነው። የከፋውም ንጉሥ ቅጣቱም ሥራቱም የጠነከረ ነው። ሕዝቡም ጌታውን ያፍራል። ይወዳል። ሥራቱም እንዲህ ነው። ብርቱ ኃጢአት የተገኘበት እንደሆነ ከነዘመድ አዝማዶ ይሰቀላል። ጥቂትም እንኳ በደል የተገኘበት እንደሆነ ከነዘመዶ ይሸጣል። እንኳን ሌላ የንጉሡ ግብር ሲገባ ደወል ምልክት አለው። ያንኑ በሰማ ጊዜ እንኳን ከቤት ያለው ሰውና በከተማውም ያለው ሠራዊት ሰውም ለሰው አይነጋገር። ወዲያ ወዲህም አይልም።”

“ከአሕዛብነታቸው በቀር የከፋ ንጉሥ የመሰለ ሥራት የለም። ሥራታቸው ያማረ ነው። አሕዛብነታቸው ከግራኝ ወዲህ ነው እንጂ ፊት ክርስቲያኖች ናቸው። መንግሥቱም የተለየው ከግራኝ ወዲህ ነው እንጂ ከነጭ አባይ ወዲህ ለኢትዮጵያ ንጉሠ ነገሥት ታዛዥ ተገዥ ነው።”⁴⁹

⁴⁵ Ibid., p. 215; Amnon Orent, “Refocusing on the History of Kafa prior to 1897: A Discussion of Political Process,” *African Historical Studies* vol. 3, No. 2 (1970) pp. 283, 288-90.

⁴⁶ ገብረ ሥላሴ፣ ታሪክ ዘመን ዘኣግማዊ ምኒልክ ንጉሠ ነገሥት ዘኢትዮጵያ (1959) ፣ ገጽ 277።

⁴⁵ Ibid., pp. 95-103.

⁴⁶ Ibid., p. 17.

⁴⁷ Ibid., p. 19.

በአስራ ስድስተኛውና በአስራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመታት በሕንድ ውቅያኖስና በቀይ ባህር በፖርቱጋሎችና በቱርኮች መካከል የተካሄደው የኃይል ሚዛን ጦርነት በአካባቢው ዓለም የኢኮኖሚና የፖለቲካ ቀውስ እንደፈጠረ ይታወቃል። በሁለቱ መንግሥታት መካከል በተካሄደው ጦርነት የኃይል ሚዛን ያገኙ ቱርኮች ከ1557 እስከ 1589 ድረስ ከምጽዋና ከሱዋኪን በኢትዮጵያ ላይ በተከታታይ ብዙ የወረራ ጦርነቶች አካሄደው በሽንፈት ወደ ደሴቶቹ ተመለሱ።

በ1589 ከኢትዮጵያ በሽንፈት ከተባረሩ በኋላ ቱርኮች የቀይ ባህር ደሴቶችንና የወደብ ከተሞችን ይዘው በኢትዮጵያ ውጭ ንግድና ግንኙነት ላይ ጥብቅ ቁጥጥር ማድረግ ጀመሩ። በምድረ ባህሪ በአርኪኮጠረፍ ከተማ ናይብ የተባለው የበለው ማህበረሰብ ወገን ሆኖ የቱርኮች ወኪል የኢትዮጵያን የውጭ ንግድና ግንኙነት በጠረፍ ኬላ ላይ መቆጣጠር ጀመረ። በተጨማሪም በዘመኑ በደቡብ፣ በመሀልና በምስራቅ በአዳሎች ጦርነትና በታላቁ የሕዝቦች ፍለሳ ሂደት ወታደራዊ ድልና የመስፋፋት ዕድል ያገኙ፤ ነገር ግን ገና በእርሻና በንግድ ተግባራት ያልተሰማሩ ሶስቱ የአሮሞ፣ የሱማሌና የአፋር ማህበረሰቦች በአገሪቱ በከተማ፣ በንግድና በዕደ ጥበብ ዕድገት ላይ ለረጅም ጊዜ ባህላዊ ተጽዕኖ አሳደሩ።

ከታሪክ አኳያ ሲታይ፣ በሰላማዊ ሥርዓትና ዘመን ንግድና ዕደ ጥበብ ከገጠር ወደ ከተማ ከእርሻ ወደ ከፍተኛ ቴክኖሎጂና ኢንዱስትሪ የሚያሸጋግሩ የሥራ ዓይነቶች፣ መስኮችና መንገዶች ናቸው። በአንጻሩ ግን ከዚህ በላይ ተደጋግመው በተገለጹ ምክንያቶች ከአስራ ስድስተኛው እስከ አስራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት በነበረው ረጅም የጦርነት ዘመን በኢትዮጵያ ለከተማ፣ ለዕደ ጥበብ፣ ለንግድ፣ ለቴክኖሎጂና ለኢንዱስትሪ ዕድገትና ልማት ቅድመ ሁኔታ አልነበረም። ጦርነትና ሃይማኖት በሰፊነት የሁከትና የሽብር ዘመን ማህበራዊ የንግድና የዕደ ጥበብ ሥራ የተናቀ የእስላምና የፈላሻ ማህበረሰቦች መካከል ልዩ ተግባር፣ እርሻ የገባር፣ ጦርነት የወታደር ሃይማኖት የቄስ ፍትሕና ጻኝነት ደግሞ የመስፍን ተግባር ሆነ።

በዚህ ማህበራዊ የሥራ ክፍፍል የጉንደሩ ንጉሥ ቀዳማዊ ዮሐንስ (1667 - 1682) በአባቱ በፋሲለደስ ዘመን የጉንደር ከተማና ግምብ የገነቡ የውጭ አገር አስተማሪዎችንና ሠራተኞችን ኢትዮ - ፖርቱጋል ካቶሊኮችን ጨምሮ በሃይማኖት ስም ከአገር ከማስወጣቱም በላይ በከተማው የአገሪቱ ክርስቲያኖች፣ ፈላሾችና እስላሞች በእምነት፣ በሥራ በሥራ

ፍራና በጋብቻ እንዳይገናኙ የሚያደርጉ የጭቆና ሕጎችን ደንግጉ በሥራ ላይ አዋላቸው።⁵⁰

በእነዚህ ሕጎች መሠረት፣ በኢትዮጵያ ከመሬት ይዞታና ከመንግሥት ሥራ የተገለሉ ፈላሾችና እስላሞች ለኑሮአቸው በንግድና በዕደ ጥበብ ተግባራት ተሰማሩ። መሬትና ፖለቲካ ደግሞ የክርስቲያኖች ልዩ ተግባራትና መብቶች ሆኑ፤ ፈላሾችና እስላሞች የጦር መሣሪያ ይዘው አገራቸውንና ራሳቸውን የመከላከል መብትና ግዴታ ተነፈጉ። በዚህ ሥርዓታዊ አሠራር እስከ አስራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት በንቀት ጀበርቲ ተብለው የሚጠሩና በአመዛኙ በአሞሌ ጨውና በባሪያ ንግድ የተሰማሩ የኢትዮጵያ እስላማዊ ነጋዴዎች በሲራራ መንገዶች እየተንቀሳቀሱ ከንግድ ሥራ ጋር የእስልምና ሃይማኖት በአገር አቀፍ ደረጃ አስፋፉ።⁵¹ በዘመኑ በሰሜን ምስራቅ ከአፋር በረሃ የሚዛቀው አሞሌ ጨው በመላው አፍሪካ ቀንድ አንድ የጋራ ምግብም ገንዘብም እንደነበር ይታወቃል። የባርያ ንግድ ዋናው ምንጭ ደግሞ የዘመኑ የማያቋርጥ ጦርነት ነበር።

የኢትዮጵያ ንዑስ አካባቢያዊ መንግሥታትና የጦር አበጋዞች እንደዚህ በሃይማኖት፣ በሥልጣንና በእርስ በርስ ጦርነት ሲተናኙ⁵² በአስራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ አጋማሽ፣ በአካባቢው የግብጽ ወታደራዊ መስፋፋት በአባይ ሸለቆና በአፍሪካ ቀንድ ታላቅ የንግድና የእስልምና እንቅስቃሴና ዕድገት አስከተለ።⁵³

በዚህ ረገድ በ1811 የግብጽ መሐመድ ዓሊ (1779-1842) ጦር አረቢያን ያዘ። በ1813 ምዕዋን ያዘ። በ1820-22 በኢትዮጵያ ጠረፍ ስናር ጨምሮ መላው የሱዳን ምድር በግብጽ ወራሪ ጦር እጅ ወደቀ። በ1830 የግብጽ መንግሥት በሁለቱ የአባይ ወንዞች መገናኛ ላይ የክርቱምን ከተማ ቆረቆረ። እንዲሁም በ1840 በሰሜን ምዕራብ ኢትዮጵያ ጠረፍ ከሰላ አንድ ሌላ የግብጽ ጦር ሠፈር ሆኖ ተቆረቆረ። በተጨማሪም በጉንደር አጠገብ የኢትዮጵያ መተማ አካባቢ በግብጽ ጦር ተጽዕኖ ስር ሆነ።

ከእነዚህና ከሌላም የግብጽ ጦር ሠፈሮች በአንድ በኩል በኢትዮጵያ ላይ የጥፋት ደመና አንሣብበ። በሌላ በኩል ደግሞ ከዚህ በላይ

⁵⁰ አጽመ ጊዮርጊስ፣ የጋላ ታሪክ ቅ. ገጽ 87 R. Pankhurst, ed; *The Ethiopian Royal Chronicles* (1967), pp. 101-102; *Trimingham, Islam in Ethiopia*, pp. 102-103.

⁵¹ *Ibid.*, *Islam in Ethiopia*, p. 103.

⁵² Abir, *Ethiopia*, pp. 27-43.

⁵³ *Ibid.*, Chap. 5; *Trimingham, Islam in Ethiopia*, pp. 114-116.

አንድ ተባለው፤ በኢትዮጵያ አገር አቀፍ የንግድና የእስልምና እን ቅስቃሴ ተስፋፋ። በዚህ ወቅትና አኳያ፤ አንደኛ፤ በግብጽ ባለሥልጣ ኖችና በእስላም ሰባኪዎች የፖለቲካ፤ የኢኮኖሚና የባህል ተጽዕኖ በሰ ሚን ኢትዮጵያ ቆላማ አካባቢ ጥንት ክርስቲያኖች የነበሩ አያሌ የትግረ የቢሊን የማሪያ (የሀብት፤ የመነሳ፤ የሳሆ) ማህበረሰቦች ወደ እስልምና ተለወጡ⁵⁴። ሃይማኖታቸውን የለወጡ የውጭ ጠላቶች ቀጥለው የኢ ትዮጵያ የቆላው እስላሞችና የደጋው ክርስቲያኖች በዘር በቋንቋ፤ በሥ ፍራና በእምነት የማይገናኙ እርስ በርሳቸው ጠላቶች ናቸው። በማለት ለተ ጠቀሱ የቆላማ አካባቢ ኢትዮጵያውያን በማስተማር በአካባቢው እስከ ዛሬ 1980ዎቹ ድረስ በመካሄድ ላይ ያለውን የፖለቲካ ችግር ጠነሰሱ።

ሁለተኛ፤ ከአገራቸው በ1820ዎቹ መባቻ በግብጽ ወራሪዎች የተሰ ደዱና ራሳቸውን አረብ ነን ብለው የሚጠሩ የስናር (ፋንጅ) ስደተኞች በምዕራብ ኢትዮጵያ በቤኒሻን ጉል ማለትም በበርታ - ገመዝ ነባር ማህ በረሰቦች ዘንድ ንግድና እስልምና ከባላባታዊ ሥርዓት ጋር አስፋፋ።⁵⁵

ሶስተኛ፤ ከጠረፍ እስከ መሀል ሀገር ብዙ አገር አቋራጭ የሲራራ ንግድ መንገዶችና ማዕከላት ማለትም፤

1. በርበራ - ሐረር-ሶዶ-ሲቃ (እናርያ) - ቦንጋ - ማጂ ...
2. ዜላ - ሐረር - አልዩአምባ - ሶዶ - ቦንጋ ...
3. ታጁራ - አቤ - አልዩአምባ-ሶዶ-ሲቃ- ቦንጋ - ማጂ ...
4. ታጁራ -አቤ-ደዌ-ባሶ-ሲቃ-ቦንጋ-ማጂ ...
5. እንደርታ - ደዌ- አልዩ አምባ - ሶዶ - ሲቃ - ቦንጋ - ማጂ -
6. ምጽዋ - እንደርታ - ባሶ - ሲቃ -ቦንጋ - ማጂ -
7. ምጽዋ-አድዋ-ጉንደር-ደርታ-ባሶ-ሲቃ-ቦንጋ-ማጂ-
8. ምጽዋ-አድዋ-ጉንደር-መተማ
9. ምጽዋ-ከረን -

እያደጉና እየተስፋፋ ሄዱ⁵⁶።

የአገር ውስጥ የንግድ ዕቃ ዋናው ምንጭ በሰሜን ምስራቅ የአሞሌ ጨው ማዕድን ሲሆን፤ የውጭ ምንዛሪ ዕቃ ዋናው ምንጭ ደግሞ ቡና፤

ወርቅ፤ የዝሆን ጥርስ፤ ጥርኝ፤ ቆዳ የመሳሰሉ የዱር የተፈጥሮ፤ የእርሻ የእንስሳት ምርቶች በዓይነትና በብዛት የሚገኙበት አጠቃላይ አከባቢ ደቡብ ኢትዮጵያ ሆነ።

አንድ ዋና መጤን ያለበት ሌላ ነገር በተጠቀሰው የጥናት ዘመን በኢ ትዮጵያ በንግድ ተግባርና መስክ የባርያና የቡና ንግድ ሚና ቀስ በቀስ እየተለዋወጠ መሄዱ ነው። ቀደም ሲል ከአስራ ስድስተኛው እስከ አስራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት መጨረሻ ድረስ የኢትዮጵያ ዋናው የውጭ ምን ዛሬ ምንጭ የባርያ ንግድ ነበር። የባርያ ምንጭ ደግሞ የዘመኑ የማያቋ ርጥ ጦርነት ነበር። ከአስራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት መጨረሻ ወዲህ ግን በዘመነ ኢምፔሪያሊዝም የኢትዮጵያ ሁለት ዋና የውጭ ምንዛሪ የሚያስገኙ ዕቃዎች ቡናና ቆዳ እየሆኑ መጡ።

ከኢትዮጵያ የሰውና የተፈጥሮ ሀብት አኳያ ደግሞ አንድ ሌላ መሠ ረታዊ የግንዛቤ ጉዳይ በተጠቀሰው የጥናት ዘመን የሰሜን ኢትዮጵያና የደቡብ ኢትዮጵያ አንጻራዊ ሁኔታ ነው። በዚህ ረገድ በ1531 በሰሜን ደጋማ አካባቢ የአዳል ጦር በኢማም አህመድ ግራጁ መሪነት አጼ ልብነ ድንግልን እያባረረ የዘረፋ ዘመቻ ከከፈተበት ጊዜ ጀምሮ በብዙ የውስጥና የውጭ ምክንያቶች ማለትም በአዳል፤ በአሮሞ፤ በፊውዳሎች፤ በቱርኮች፤ በፖርቱ ጋሎች፤ በነገሥታት በኢየሱሳውያን በቅባት - ተዋሕዶች በግብጾች ጦርነት በሥፍራና በጊዜ የማያቋርጥ ታላቅ የሕይወትና የንብ ረት ጥፋት ደረሰበት። ታላቅ የሰውና የተፈጥሮ ሀብት ጥፋት ተፈጸመ።

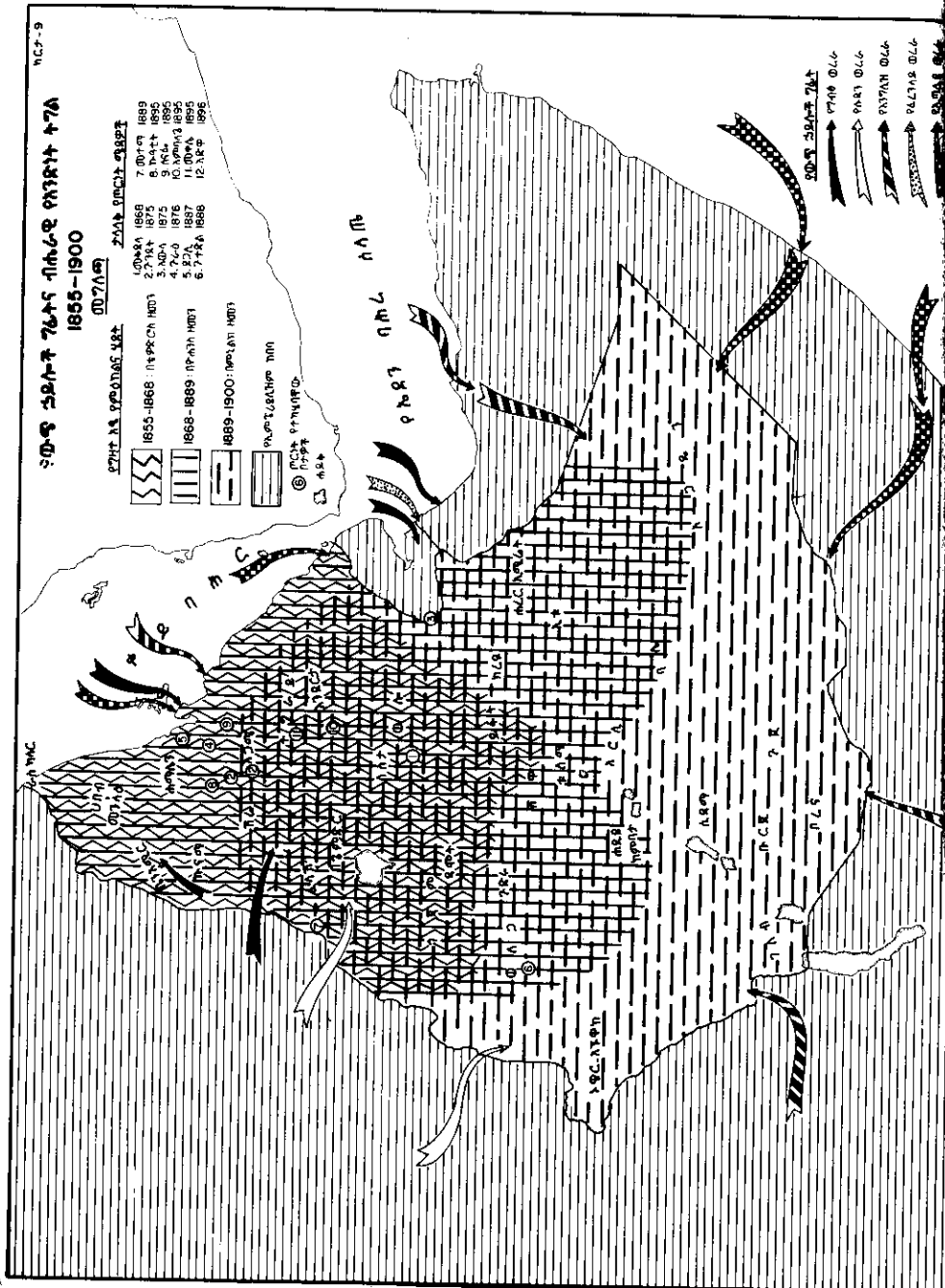
በሌላ በኩል በዘመኑ ከአባይ - ወሎ-አፋር በመለስ በሚገኘው ደቡብ ኢትዮጵያ በአንጻራዊ አነጋገር ተመሳሳይ የጸጥታና የኢኮኖሚ ችግር አልነበረም። በመሆኑም በዘመኑ በደቡብ ኢትዮጵያ የሰውና የእንስሳት ዕድገት እየጨመረ ሄደ። በሰውና በተፈጥሮ ሀብት ከውስጥና ከውጭ በሰሜን አካባቢ የደረሰበት ዓይነት ታላቅ ጥፋት አልደረሰም።

ከዚህ በላይ የተጠቀሱ በሰሜንና በደቡብ የነበሩ ማህበራዊ፤ ፖለ ቲካዊና ኢኮኖሚያዊ ሁኔታዎች በኋላ በዘመነ ኢምፔሪያሊዝም በኢት ዮጵያ ብሔራዊ የአገር ግምባታ ሂደት ከጸጥታ፤ ከኢኮኖሚ፤ ከፖለቲካና ከገባያ አኳያ የሚያስከትሉ ብዙ ሁኔታዎች ከዚህ በታች አግባብ ባለው ሥፍራና ጊዜ ይታያሉ።

⁵⁴ Ibid., pp. 147, 158-168.

⁵⁵ A.Triulizi, "Trade, Islam and the Mahdia in North western Wollagga Ethiopia," *Journal of African History*, vol. 16, No. 1(1975) pp. 55-71.

⁵⁶ Abir, *Ethiopia*, p. 45.

8. የውጭ ኃይሎች ግፊትና የኢትዮጵያ ብሔራዊ የአንድነት ትግል

1855-1900

በ19ኛው ምዕተ ዓመት ሁለተኛ አጋማሽ ኢትዮጵያ በአንድ በኩል በአገር ውስጥ በየአካባቢው የተነሱ ፊውዳላዊ ሥርዓቶችና የጦር አበጋዞችን ከቁጥጥር ስር አድርጋ ፤ በሌላ በኩል ደግሞ ከውጭ የግብጽ፣ የሱዳን ፣ የእንግሊዝ ፣ የፈረንሳይና የኢጣሊያ ተጸራሪ ግፊቶችን በወታደራዊና በፖለቲካዊ እርምጃዎች ተከላከላ በአዲስ አበባ መዲና ማዕከልነት እንደገና በአንድ ጥንታዊ ፤ በሀውርታዊና ማዕከላዊ የአጼ መንግሥት ሥልጣን ሥር የበለጠ ተጠናክሮ ተደራጀች ።

በዘመኑ በአገር ውስጥ በየአካባቢው ከተነሱ ፊውዳላዊ ሥርዓቶችና መላፍንታዊ ግዛቶች ትግል ፤ ጉንደር ፤ ሸዋ ፤ ቤኒሻንጉል ፤ የጊቤክፋ አገሮች ፤ ወላይታ ፤ ሀዲያ - ጉራጌ ፤ የሐረር ኢሚሬያትና የአውሳሱልጣኔት ዋና ዋናዎቹ እንደነበሩ ይታወቃል ።

በተጠቀሰው የሽግግር ዘመን በአገር ውስጥ የአካባቢ እንቅፋቶችን እንደዚህ ተቆጣጥሮና የውጭ ኃይሎችን ተቋቁሞ የኢትዮጵያን በሀውርታዊ ሕብረተሰብ በአንድ ማዕከላዊ የአጼ መንግሥት ሥርዓት ለማድረግ ፤ ከሁሉ በፊት ፤

1. ብሔራዊ የፖለቲካ ማዕከልና አመራር ፤
2. ብሔራዊ የጦር ድርጅት ፤
3. ብቃት ያለ ብሔራዊ የኢኮኖሚ መሠረትና መሣሪያ

ምስት በአንድነት የተያያዙ ቅድመ ሁኔታዎች ነበሩ ።

የተጠቀሱ ቅድመ ሁኔታዎች እንደተጠበቁ ሆነው ፤ የኢትዮጵያ ከባድ የአገር ግምባታ ፖሊሲና ተግባር በ1850ዎቹ በጉንደር አካባቢ በቋራው ካላ ኃይሉ በኋላ ዳግማዊ ቴዎድሮስ (1855-1868) ተጀመረ ። በ1850ዎቹ በአጼ ቴዎድሮስ አመለካከት ፤ ለዘመናዊ የኢትዮጵያ አገር ግምባታ ፤

1. የአካባቢ ሥርዓቶችና የጦር አበጋዞች በማዕከላዊ የመንግሥት ቁጥጥር ስር መሆን ፤

2. በንጉሥ የሚመራ አዲስ ብሔራዊ የጦር ድርጅት ፤
3. የአጼው መንግሥት የሥልጣን ምዕክልና ፤
4. የኢትዮጵያ ታሪካዊ ጠረፎች ከውጭ ኃይሎች ተጽዕኖ ነጻ መሆን፤
5. የባርያ ንግድ መጥፋት ፤
6. ከአውሮፓ መንግሥታት ጋር ሉአላዊ ግንኙነት መፍጠር ፤
7. በአገሪቱ ዘመናዊ የመገናኛ ፣ የንግድ ፣ የትምህርት ፣ የሳይንስ ፣ የቴክኖሎጂና የኢንዱስትሪ ሥራዎች ዕድገትና መስፋፋት ፤ በመጀመሪያ የሚጠቀሱ መሠረታዊ የፖሊሲና የተግባር እርምጃዎች ናቸው ።

ከታሪክ አኳያ በህዳር 1852 በጉርአምባ ጦርነት የጉጃው ደጃዝማች ጉሹ ፤ በሰኔ 1853 በአይሻል ጦርነት የጉንደር - በጌምድሩ ራስ ዓሊ ፤ በግንቦት 1854 በጉጃም ዘመቻ የደጃዝማች ብሩ ፤ በየካቲት 1855 በደረሰጌ ጦርነት የትግሬው ደጃዝማች ውቤ ፤ በመስከረም 1855 በወሎ ዘመቻ የመቅደላ አምባ ፤ በህዳር 1855 በሸዋ ዘመቻ የልዑል ምኒልክ በተከታታይ በካሳ - ቴዎድሮስ እጅ በወደቁ ጊዜ በሰሜኑ ደጋማ የኢትዮጵያ ክልል ፊውዳላዊ የአካባቢ ሥርዓትና የጦር አበጋዞች ዘመን ፈረሰ ።² በዚህ ሁኔታና ወቅት የአገሪቱ በቀይ ባህርና በአባይ - አዋሽ መካከል የሚገኙ የጉንደር ፣ የትግሬና የሸዋ ክልሎች ከ1597 በኋላ ለመጀመሪያው ጊዜ በአንድ ላይ እንደ ጥንቱ በአንድ ማዕከላዊ የአጼ መንግሥት ሥልጣን ስር ሆኑ ።

ይህ ከሆነ በኋላ በፊት የአጼ ሱስንዮስ የአገር ግምባታ ጥረት እንደ ከሸፈ ሁሉ አሁንም በብዙ ውስጣዊና ውጫዊ ምክንያቶች የዳግማዊ ቴዎድሮስ የአገር ግምባታ ፖሊሲና ፕሮግራም ተቀለበሰ ። አጼ ቴዎድሮስ በአካባቢ መሳፍንቶችና የጦር አበጋዞች ላይ ጠንካራ የሆነ ማዕከላዊ የአጼ መንግሥት ለመግንባት ከሁሉ በፊት በመንግሥት ደምብና ወጪ የሚተዳደር የጦር ድርጅት አስፈላጊነቱን ። በዘመኑ ለመንግሥትና ለጦር ወጪ የኢኮኖሚ ሁለት ዋና መሠረቶች ደግሞ የአገሪቱ መሬትና የአርሶ አደሩ ጉልበት ነበሩ ።

በመሆኑም የአጼ ቴዎድሮስ የአገር ግምባታ ፖሊሲና ፕሮግራም ከአካባቢ መሳፍንቶችና የጦር አበጋዞች ሌላ የጉልተኛ ቤተ ክርስቲያንና የአርሶ አደሩን የኢኮኖሚ ጥቅም የሚጸረር ሆኖ ተገኘ ። በዚህ ረገድ ፤ በዘመኑ መንግሥታቸው መጀመሪያ በ60.000 የሚቆጠሩ የግል ወታደሮቻቸውን ለመቀለብና ለመንግሥት ሥራ የሚያስፈልገውን ወጪ ለመሸፈን ከቤተክርስቲያን መሬት መውሰድ ጀመሩ ። በአርሶ አደሩም ላይ ከባድ የስራ ፤ የአገልግሎትና የግብር ሽክም ጫኑ ። በዚህ ጉዳይ በንጉሡና በካህናቱ መካከል የተፈጠረውን የከረረ ጠብ አስመልክቶ ፤ የንጉሡ ዜና መዋዕለ ጸሐፊ ዘነብ እንደመዘገበው ፤

“ ካህናቱ ወደ ንጉሥ ቴዎድሮስ ጮሁ ። እያባትህ ብለው አዋጅ ተነገሩ ። እኛንም እንደ ጥንት ነገሥታቱ ያኑረን አሉ ። ንጉሥ ቴዎድሮስም መልሰው አሏቸው ። እኔ ምን ልበላ ። ሠራዊቱንስ ምን ላብላው ። እኩሌታውን የመስቀል መሬት ፤ እኩሌታውን እሪም ገዳም እያላችሁ ወስዳችሁት ባሉ ጊዜ አንዱ ካህን መለሰ አለም ።

“ አራት ወር በጉንደር ተቀምጠው አርማጮሆን ጸገዴን ወልቃ ይትን ስሜንን ትግሬን ይብሉ አላቸው ። አራት ወር በአሪንጉ ተቀምጠው በጌምድርን ፤ ላስታን ፤ የጁን ፤ ወረሂመኑን ፤ ወሎን ፤ ሸዋን ይብሉ ። አራት ወር ይባባ ላይ ተቀምጠው ሚጫን ፤ አገውን ዳሞትን ፤ ጉጃምን ይብሉ እንደ ጥንት ባለ ጊዜ ንጉሡ መለሱ አሉም ።

“ እኔ ብቻዬን በሆንሁልሽ ጊዜ እንደ አጤ እያሱ በሻሽ አንቀሽልት ገድይኝ ባሉ ጊዜ ፤ ሌላ ደብተራ ዳዊት ንጉሡ በሠራዊቱ ብዛት አይድን ይል የለም ብሎ መለሰ ።

“ ንጉሥ ቴዎድሮስም መለሱ አሉም ። እንዲያውስ ሌዊን ለክህነት ይሁዳን ለመንግሥት አይደለም የመረፀው ፤ ከአሥራት በቀር ምን አላችሁ ባሉ ጊዜ ኢየሱስ ክርስቶስ ዳኞችን ይሁን ብለው ወንጌሉን በዙፋኑ አኖሩ ። ንጉሥ ቴዎድሮስ ሠራዊትዎን ይዘው አቡነ ሰላማ ካህናቱን ይዘው ተከራክሩ ። ፍትሐ ነገሥት በታየ ጊዜ ከቤተ መቅደስ የገባ አይወጣም አለ ።

“ ንጉሥ ቴዎድሮስም አንድሽ አንባቢ አንድሽ ተርጓሚ ብለው ተቀጡ ። የወደዳችሁትን ባልጋው አስቀምጡበት እኔም እንደ ጋሎች እየዘረፍሁ እበላለሁ ብለው ጃንተክል ከሚባለው ከአሻዋው በተነሱ ጊዜ የቆመው ሠራዎትዎ ለመከተል በተናደ ጊዜ ይህ ነገር ለካህናት ለጉንደር ሁሉ ጭንቅ ሆነ ።

¹ Plowden *Travels in Abyssinia and the Galla Country* pp. 455-59; Great Britain, House of Commons, *Correspondence Respecting Abyssinia* 1846-1868 (1868), pp. 172-173; Tewodros II's Letter to Queen Victoria, November 1862 in Budge, *History*, pp. 502-503

² Zeneb, *The Chronicle of King Theodore* in Amharic, ed. by E. Iittman (1902) pp. 14-24.

“ያንዲያው እንደሚታወቅ በንጉሡ ልብ ርኅራሄ አገባ = ተመልሰውም ከአልጋዎ ላይ ተቀመጡ = ጎሳም ከአቡን ጋር ታረቁ = ፈሰሱና ዳኝነት ለንጉሡ ሆነ። በነጋውም ሁሉንም እንደ ጥንት ይሁን ብለው አዋጅ ነገሩ።”

ከ16ኛው ምዕተ ዓመት ጀምሮ ለረጅም ዘመን የኢኮኖሚ፣ የጸጥታና የሃይማኖት ችግር በነበረበት በሰሜን ኢትዮጵያ ከ1855 እስከ 1868 የአጼ ቴዎድሮስ የአገር ግምባታ ፖሊሲና ፕሮግራም ካህናትና አርሶ አደሮችን ከጉጃም፣ ከጉንደር፣ ከላሰታ፣ ከበጌምድር፣ ከሰሜን፣ ከትግሬ፣ ከወሎና ከሸዋ አመጸኛ መሳፍንቶችና የጦር አበጋዞች ጋር በታክ ቲክ አስተባበራቸው = የኢኮኖሚ ችግር እየበዛ ሲሄድ የንጉሡ ወታደሮች ደግሞ የሕዝቡን ሀብትና ንብረት መዝረፍና ማቃጠል ጀመሩ። በመጨረሻም ወታደሮቹ ንጉሡን እየካዱ በአመጽ ከአካባቢ ሽፍታ መሳፍንቶች አርሶ አደሮችና ካህናት ጋር ሆኑ። በንጉሡና በአውሮፓ የሃይማኖትና የፖለቲካ ወኪሎች መካከል የተፈጠረው ጠብ ሁኔታውን የበለጠ አባባሰ። በእነዚህ ሁሉ የውስጥና የውጭ ምክንያቶች በሚያዝያ 1868 የአጼ ቴዎድሮስ መንግሥትና ዘመን በእንግሊዝ ወራሪዎች ግፊት በመቅደላ አምባ ላይ ፈረሰ።³

ከአጼ ቴዎድሮስ ሞት በኋላ ከ1868 እስከ 1871 ድረስ በአገሪቱ ታላቅ የእርስ በርስ ጦርነት ተቀሰቀሰ። በዚህ የሽግግር ወቅት በጉንደር ራሳቸውን አጼ ተክለ ጊዮርጊስ ብለው የሰየሙ የላሰታው ዋግሹም ጉበዜ በትግሬ ደጃዝማች ካሳ መርሻና በሸዋ ከሃያ ዓመታት በኋላ በ1889 አጼ የሚሆኑ ንጉሥ ምኒልክ ለሚቹ ቴዎድሮስ ዙፋን በፋክክር ተነሱ።⁴ ደጃዝማች ካሳ በአጼ ቴዎድሮስ ላይ ለእንግሊዝን ጦር የሰንቅና የሎጂስቲክስ እርዳታ መስጠታቸው ይታወሳል። በዚህ ውለታ ምክንያት ከእንግሊዝ ዘች በተሰጣቸው ዘመናዊ የጦር መሣሪያ⁵ በ1871 ደጃዝማች ካሳ አጼ ተክለ ጊዮርጊስን አሸንፈው አጼ ዮሐንስ አራተኛ በሚል የዙፋን ስም ንጉሡ። ከ1871 እስከ 1889 ድረስ በአጼ ዮሐንስና በሸዋው ንጉሥ ምኒልክ መካከል የሥልጣን ትግል ለ18 ዓመታት ቀጠለ። በ1871-1873 አጼ ዮሐንስ በሰሜን ደጋ ክልል ማለትም በሐማሴን፣ በትግሬ በሰሜን በበጌ ምድር፣ በወሎ፣ በጉንደርና በጉጃም ሹም ሽር በማድረግ ሥልጣናቸውን መስርተው የሸዋው ንጉሥ ምኒልክን ለማስገባር በዘመቻ ዝግጅት

ላይ ሳሉ ከቀይ ባህር ጠረፍ በአገሪቱ ላይ የግብጽ ወረራ ተሰነዘረ። በመሆኑም የሸዋን ዘመቻ ለጊዜው አቁመው ወደ ጠላት ግምባር ሄዱ። ከዚያ በኋላ በ1875-1876 በአውሮፓና በአሜሪካ ምንደኛ የጦር መኮንኖች የተመራውን የግብጽ ወራሪ ሠራዊት በጉንዳትና በጉራዕ ተከታታይ የጦር ሚዳዎች አሸንፈው መለሱ።

በ1876-1889 አጼ ዮሐንስ የመንግሥታቸውን የመስተዳደር መዋቅር ዘረጉ። የአገር ውስጥና የውጭ ፖሊሲዎች ቀይሰው በተግባር ላይ ለማዋል ብርቱ ጥረት አደረጉ። በዚህ ረገድ፣ በጉንዳትና በጉራዕ የግብጽን ወረራ ከደመሰሱ በኋላ በሰሜን የጠረፍ ግዛት ራስ አሉላ ቁቢን (1840-1897) ሾሙ። በትግሬ የመቀሌን ከተማ በበጌምድር የደብረታቦርን ከተማ የመንግሥታቸው ሁለት መዲናዎች ወይም የፖለቲካ ማዕከላት አደረጉ። በመጋቢት 1878 ንጉሥ ምኒልክን ከአስገባሩ አቸው በኋላ መልሰው የሸዋ ንጉሥ አደረጉአቸው። እንዲሁም የወሎን ባላባት ኢማም መሐመድ ዓሊን (1840-1918) ሚካኤል በሚል አዲስ ስም የክርስትና ልጃቸው ከአደረጉአቸው በኋላ በራስ ማዕረግ መልሰው በአገራቸው ላይ ሾሙአቸው።

አጼ ዮሐንስ ለኢትዮጵያ ማዕከላዊ የአጼ መንግሥት ግምባታ ተግባር ሃይማኖት አንድ ቁልፍ የመንግሥት መሠረትና መሣሪያ ነው የሚል አቋም ነበራቸው። በዚህም አቋማቸው የ12,000 ብር ወጪ ከፍለው በጥር 1880 ከግብጽ በአገሪቱ ታሪክ ለመጀመሪያ ጊዜ በአንድ ወቅት አራት አቡኖች በማስመጣት በትግሬ፣ በወሎ፣ በጉጃምና በሸዋ መደቡአቸው።⁶ ለወሎ የተመደቡ አቡነ ማርቆስ በመንገድ ላይ ሲሞቱ፣ በትግሬ የተመደቡ አቡነ ጴጥሮስና በሸዋ የተመደቡ አቡነ ማቴዎስ በተለይ በአገሪቱ የፖለቲካና የሃይማኖት ጉዳዮች ላይ ከፍተኛ ሚና ነበራቸው።⁷

በጥር 1881 አጼ ዮሐንስ በጉጃም ራስ አዳልን ንጉሥ ተክለሃይማኖት በሚል የዙፋን ስም አነገሡ። የአገሪቱን የደቡብና የምስራቅ አካባቢዎች ንጉሥ ምኒልክ ከሸዋ፣ የምዕራብ አካባቢ ከአባይ ባሻገር ንጉሥ ተክለሃይማኖት ከጉጃም፣ የሰሜን አካባቢ በሐማሴን ከአሥመራ ከተማ ራስ አሉላ የመሀል ሰሜን አካባቢ ከወሎ ራስ ሚካኤል በማዕከላዊ የአጼ መንግሥት ሥርና ሥርዓት እንዲያደራጁ የሥልጣንና የሥራ ክፍፍል ሰጡአቸው።

³ Ibid pp. 27-29

⁴ Budge, *History*, pp. 510-519 ከ32,000 በላይ የሰው ኃይል የነበረው የእንግሊዝ ወራሪ ጦር በመቅደላ የቴዎድሮስን ሠፈር አቃጥሎ በአንድ ሺህ የሚቆጠሩ የብራና ጽሑፎችን ጭምር የመንግሥትና የአገር ሀብት ዘርፍ ከልዑል ዓልግሮሁ ቴዎድሮስ ጋር ወደ መጣበት ተመለሰ።

⁵ Budge *History*, pp. 510-519

⁶ Getahun Dilebo, “Historical Origins and Development of the Eritrean Problem 188-1974” *A Current Bibliography on African Affairs* vol. 7, No. 3 3(197), p. 222

⁷ ተክለ ወጉጃም፣ የኢትዮጵያ ታሪክ (ያልታተመ ጽሑፍ በብሔራዊ ቤተ መጻሕፍት) ም. 38፣ ገብረ ሥላሴ፣ ሳግግጥ ምኒልክ ም. 47።

⁸ ገብረ ሥላሴ፣ ሳግግጥ ምኒልክ ም. 47።

የተጠቀሱት የኢትዮጵያ የዘመኑ ስመጥር የአገር መሪዎች አጼ ዮሐንስ ፡ ንጉሥ ምኒልክ ፡ ንጉሥ ተክለሃይማኖት ፡ ራስ ሚካኤልና ራስ አሉላ ከፊውዳላዊ የሥልጣን ሽኩቻ በፊት ለአገር አንድነት የቅድሚያ ሥፍራ ሰጥተውት ቢሆን ኖሮ የአገሪቱ ብሔራዊ የዕድገት አቅጣጫና ደረጃ ምናልባትም ከዛሬው በጣም ልዩ በሆነ ነበር ። ዛሬ ጊዜና ታሪክ እንደሚያሳየን ፡ የተጠቀሱት የኢትዮጵያ የዘመኑ ታላላቅ መሪዎች ምንም ሁሉም የአጼ ቴዎድሮስን ብሔራዊ የአገር ግምባታ ዓላማና የተግባር ፖሊሲ ተከታዮች ቢሆኑም በሌላ በኩል እርስ በርሳቸው የሥልጣን ባላንጣዎች ነበሩ።

በዚህ ረገድ ለምሳሌ የሸዋው ንጉሥ ምኒልክና የጉጃሙ ንጉሥ ተክለሃይማኖት ከየአገራቸው ተነስተው ከአዋሽ—አባይ ባሻገር የሚገኘውን የጊቤ—ከፋ—ዴዴሳ አካባቢ ታላቅ የተፈጥሮ ሀብትና ከዚህ ጋር የተያያዘውን አገር አቋራጭ የንግድ እንቅስቃሴ ለመቆጣጠር በነበራቸው ዓላማና ተግባር ሁለቱም በአካባቢው በ1882 በእምባቦ ጦርነት ተጋጠሙ ። በጦርነቱ የጉጃም ጦር በሸዋ ጦር ተሸነፈ ።⁹ ይህ የእምባቦ ድል የጊቤ—ከፋ—ዴዴሳ ታላቅ የተፈጥሮ ሀብትና ከዚህ ጋር የተያያዘውን አገር አቋራጭ የንግድ እንቅስቃሴ በሸዋው ንጉሥ ምኒልክ ሥር አደረገ ።

በንጉሥ ምኒልክ አመለካከት ፡ አጼ ቴዎድሮስ ፡ አጼ ተክለ ጊዮርጊስና አጼ ዮሐንስ በየተራቸው በኃይል የያዙት የኢትዮጵያ “ ሰለሞናዊ ” ዙፋን በአገሪቱ ሲወርድ ሲዋረድ በመጣው የስርወ መንግሥት መብትና ውርስ ደምብ መሠረት የሚገባቸው ከአጼ ይኩኖ አምላክ ነገሥታት ወገን የተወለድኩ መስፍን ነኝ ብለው ለሚያምኑ ለእሳቸው ነው ። በዚህ ብርቱ እምነት ከ1855 እስከ 1878 ድረስ ከሦስቱ በጉልበት በነገሡ ነገሥታት ጋር ልዑል—ንጉሥ ምኒልክ በዙፋን ውርስ ጥያቄ ላይ ያልተሳካ ጥረት አድርገው ተሸነፉ ።

በመጋቢት 1878 አጼ ዮሐንስ 46.000 ነፍጠኞች ጭምር 100.000 ወታደሮች እስከትለው ከወሎ ሸዋን ለመውጋት በኃይል ስለመጡ ንጉሥ ምኒልክ ጊዜያዊ ሸንፈት በመቀበል በሚንቃቸው ላይ ድንጋይ ተሸክመው በወሎ ቦሩሚያ በተባለው ሥፍራ ለኃይለኛው አጼ በግድ ገበሩ ።¹⁰ ስለዚህ በቦሩሚያ ንጉሥ ምኒልክ ለአጼ ዮሐንስ የገቡላቸውን የታግኝነት መሀላ ፖለቲካዊ ታክቲክ ነበር ለማለት ይቻላል ። በሌላ በኩል ሃይማኖት የፖለቲካ መሣሪያ መሆኑን በወግ ያልተረዱት ሃይማኖተኛው አጼ ዮሐንስ የንጉሥ ምኒልክ የቦሩሚያ የታግኝነት መሀላ ሀቀኛ መስሎ

⁹ R.A. Caulk, "Territorial Competition and the Battle of Embabo, 1882" *Journal of Ethiopian Studie*, vol. 8, No. 1(1975), pp. 76-88.

¹⁰ Getahun Dilebo, "Origions of Eritrean problem," p. 225.

አቸው በዚህ እምነት ማለትም የንጉሥ ምኒልክ ድጋፍና አገልግሎት እንደነበራቸው እየገመቱ የአገሪቱን ብሔራዊ የውስጥና የውጭ ፖሊሲዎችንና የተግባር እርምጃዎችን ቀየሱ ።

ነገር ግን ከ1878 እስከ 1889 ድረስ ንጉሥ ምኒልክ የመላ ደቡብ ኢትዮጵያን ታላቅ የሰው ኃይልና የተፈጥሮ ሀብት ከቁጥጥራቸው ሥር አድርገው የአጼ ዮሐንስን ብሔራዊ ፖሊሲዎችንና አመራር በተለይም የውጭ ፖሊሲ በተግባር አልደገፉም ።

ይልቁኑ በዚህ ወቅት ንጉሥ ምኒልክ በአውሮፓውያን የሃይማኖት የንግድና የፖለቲካ ወኪሎች ማለትም በእነ አቡነ ማስያስ (1809—1889) በእነአንቶኔሊ (1853—1901) ፡ በእነ እልፍሬድ አልግ (1854—1916) ፖለቲካዊ ምክርና ድጋፍ ፡ በአዲስ የታጁራና የአሰብ የንግድ በሮች የአጼ ዮሐንስን ብሔራዊ ፖሊሲና አመራር በተግባር የሚጸርሩ የራሳቸውን ልዩ የውጭ ግንኙነት ከአውሮፓውያን ጋር በተለይም ከኢጣሊያ መንግሥት ጋር ፈጠሩ ።¹¹ ከኢጣሊያ መንግሥት ጋር በምስጢር የንግድ ፡ የወዳጅ ነትና የመሣሪያ ውሎች ፈሩሙ ።

ባጭሩ ይህ በአጼ ዮሐንስና በንጉሥ ምኒልክ መካከል በብሔራዊ ፖሊሲና አመራር ጉዳይ የተፈጠረው አለመተማመንና ግጭት ከ1882 እስከ 1889 ድረስ በተለይም ከኢጣሊያና ከሱዳን የወረራ ግፊት አኳያ በአገሪቱ ብሔራዊ አንድነትና የውጭ ፖሊሲ ላይ ታላቅ ተጽዕኖ እንደአሳደሩ አሁን በታሪክ ተረጋግጧል ።¹²

በተጨማሪም የአጼ ዮሐንስ የሃይማኖት ፖሊሲና የጲፕሎማሲ ጥበብ በዘመኑ አምፔሪያሊዝም መባቻ በአገሪቱ ብሔራዊ የአንድነት ትግል ላይ ተጽዕኖ ነበራቸው ። በበሀውርታዊ የኢትዮጵያ መንግሥትና ሕብረተሰብ አጼ ዮሐንስ በአንድ በኩል የመንግሥቱን አንድ የኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ሃይማኖት ለማስፋፋት የግብጽ አቡኖችን በከፍተኛ ወጪ ወደ አገሪቱ በማስመጣት በሌላ በኩል ደግሞ የአገሪቱን የእስልምና ሃይማኖት ተከታዮችን በግድ እምነታቸውን ለማስለወጥ መንግሥታዊ የቅጣት እርምጃ በመውሰዳቸው ከ1878 እስከ 1886 በኢትዮጵያ አገር አቀፍ ሃይማኖታዊ ሁከትና ሽብር ተፈጠረ ።¹³

¹¹ Ibid: p. 226

¹² Ibid., pp. 226-231.

¹³ አፅሚዮርጊስ ፤ የጋላ ታሪክ ቅ.2. ገጽ 48 ፤ R. A. Caulk, "Religion and the State in Nineteenth Century Ethiopia," *Journal of Ethiopian Studies*, Vol. 10 No. 1(1972), pp. 23-41.

በዚህ ረገድ፡ በመጋቢት 1878 በቦሩ ሚዳ ጉባኤ አጼ ዮሐንስና ንጉሥ ምኒልክ በሥልጣን ጥያቄ ጊዜያዊ የፖለቲካ ስምምነት ከአደረጉ በኋላ የአገሪቱን የእስላምና የአዋግ እምነቶችን የሚከተሉ ዜጎችን በግድ ክርስቲያን ለማድረግ ብርቱ መንግሥታዊ እርምጃ እንደወሰዱ ይታወሳል። በጸሐፊ ትእዛዝ ገብረ ሥላሴ እንደተመዘገበው፡ ከቦሩ ሚዳ ጉባኤ በኋላ፡ በወሎ፤

“ሁለቱ ነገሥታት እስላሙን ሰብስበው እንዲህ አሉ። እግዚአብሔር በቸርነቱ ሁለታችንን በፍቅር አንድ ካደረገን ሐዋርያህ እኛ ነን። ቀድሞ በግራኝ ጊዜ በጭንቅ ሃይማኖት ጠፋ እንጂ የክርስቲያን አገር መሆኑን ታውቀዋለህ። አሁንም እስላምም ጋላም በክርስቶስ ስም እመን። ተጠመቅ። ክርስቲያን ሁኔታ ምግባር ብትሠራ ይህን ዓለም ትገዛለህ። ኋላም መንግሥተ ሰማያትን ትወርሳለህ ብለው አዋጅ ነገሩ”¹⁴

የዘመኑ የታሪክ ጸሐፊ አለቃ አጥመጊዮርጊስ በስፋትና በዝርዝር እንደመዘገቡት ደግሞ፡ በ1878 በወሎ፤

“መሐመድ ዓሊን አጼ ዮሐንስ አባት ሆነው አስጠምቀው ራስ ሚካኤል አስኙአቸው። ከዚህ ወዲያ ሕዝቡን በግድ ያጠምቁትና ያቀርቡት ጀመሩ። ጉልበት ያለውና በሃይማኖቱ የቆመ ወደ መተማ ከደርቡሽ ጋር ሊሆን ሄደ። እኩሉ ወደ ቀቤናና ወደ ጅማ ወደ ሐረርጌም ተሰደደ። የሄዱበት ሁሉ የሽፍታ አገር ሆነ። የሀበሻ አውራጃዎች ሁሉ የጦርነት ሥፍራዎች ሆኑ። ጅረቱ ሁሉ የሰው ደም ሆነ።

“ንጉሥ ምኒልክ ወደ አጼ ዮሐንስ ቀርበው ጃንሆይ፡ እግዚአብሔር ይወድልናልን በግድ ቁረብ እያልን ሕዝባችንን ብንፈጀው ብለው ጠየቁ። ጃንሆይም ሲመልሱ የኢትዮጵያን ደም እበቀልለታለሁ። ግራኝ ኢትዮጵያን ሲያሳልማት በግድ በእሳትና በሰይፍ ነው። እኛስ የማርቆስን ሃይማኖት ካላቀናነው ካልመሠረትነው ማን ያቀናዋል አሉ።

“ከዚያ በኋላ አጼ ዮሐንስ ወሎ ላይ ከረሙ ሲያቀርቡ ያልቆረበውን ሲፈጁ ቦሩሚዳ ቤተ ክርስቲያን እየሠሩ።¹⁵ ራስ አዳልም ቅባቶች የሚባሉትን ሊያጠፉና እስላምን ሊያቆርቡ ወደ ጉጃም ተሻገሩ። ንጉሥ ምኒልክ ወደ አንኮበር ገቡ። የይፋትንም የአርጉባንም እስላም የአብቹንና የገላንን ጋላ መላ ቱለማን በግድ ሲያጠምቁና ሲያቆርቡ ከረሙ።”¹⁶

¹⁵ ራስ አዳል ከሁለት ዓመታት በኋላ በ1881 ንጉሥ ተክለ ሃይማኖት የተባሉ የጉጃም ባላባት እንደነበሩ ይታወሳል።

¹⁶ አጥመጊዮርጊስ፤ የጋላ ታሪክ ቅጂ፤ ገጽ 48-49።

የአጼ ዮሐንስ መንግሥት የውጭ ግንኙነት ማዕከላዊ ጉዳይ የአገሪቱ ብሔራዊ የጠረፍ ጥያቄ ነበር። ነገር ግን የንጉሡ ጥበቅ ሃይማኖታዊ እምነትና ስለዘመኑ የዓለም አቀፍ ፖለቲካና ዲፕሎማሲ የነበራቸው ውሱን ግንዛቤ አጼ ዮሐንስ በአገሪቱ የጠረፍ ጉዳይ ላይ ከደከሙበት ድካም ሊያገኙ የሚችሉትንና የሚገባቸውንም ድል አሳነሰባቸው። አጼ ዮሐንስ በውጭ ፖሊሲያቸው የአውሮፓ ክርስቲያን መንግሥታት ጠላት የሚሆኑ ባቸው የአካባቢ እስላም አገሮች ደግሞ ወዳጅ ሊሆኑላቸው የሚችሉ አይመስልላቸው ነበር። ባጭሩ አጼ ዮሐንስ ወደር በሌለው አርበኝነትና ቆራጥነት በወራሪ ጠላቶች ላይ በጦር ሚዳ ያገኙአቸውን ታላላቅ ድሎች በዘመኑ ፖለቲካና ዲፕሎማሲ መስኮች በነበራቸው አነስተኛ ልምድና ግንዛቤ ምክንያት መልሰው አጡ። በመሆኑም በመጨረሻ ፖሊሲያቸውና ሥራቸው በጦር ሚዳ ሲፈርስ ከዚህ በታች ይታያል።

በዚህ አኳያ፡ ለምሳሌ በጉንዳትና በጉራዕ ጦር ሚዳዎች አጼ ዮሐንስና ራስ አሉላ ወራሪውን የግብጽ ጦር በታላቅ አርበኝነትና ወኔ ተዋግተው ከደመሰሱት በኋላ ከተደመሰሰው ጠላት በመልሶ ማጥቃት እርምጃ የምጽዋ ደሴት በመለስ በጠላት እጅ የነበረውን መሬት በቀላሉ መውሰድ ሲችሉና ሲገባቸው ለመውሰድ አልሞከሩም ወይም አላሰቡበትም። በተጨማሪም በሽንፈት ከጦር ሚዳ ለሸሸው የግብጽ ጦር አዛዥ አጼ ዮሐንስ በራሳቸው አነሳሽነት ለሰላም ድርድር ያቀረቡትን አሳብ በጽሑፍ አስቀምጠው ከጦር ሚዳ ከተማረኩ እስረኞች ጋር ላኩለት። አዛዥም እስረኞቹን በነጻ ከአገኛቸው በኋላ ከአጼ ዮሐንስ ለሰላም ድርድር የቀረበውን አሳብ በመቀበል ፈንታ ከጦር ሚዳ የተማረከውን የግብጽ ጦር መሣሪያንም በቅድሚያ ላኩልኝ በማለት አፈዘባቸው። ከዚህም በላይ በከረን አካባቢ ከጦርነቱ በፊት ከ1872 ጀምሮ የያዘውንም መሬት እንደያዘ ቆየ። ባጭሩ የኢትዮጵያ መሪዎች ከጉራዕ ጦርነት በኋላ በአንድ በኩል ከተሸነፈው ጠላት የተያዘውን መሬት መልሰው አልወሰዱም። ከዚህም በላይ የጦር ምርኮኞችንም በነጻ ለቀቁአቸው።

ቀጥሎም ከ1882 ጀምሮ የሱዳን ማህዲስቶች ወይም ድርቡሾች በግብጽና በእንግሊዝ ወራሪዎች ላይ በብሔራዊ የነጻነት አመጽ በተነሱ ጊዜ በኢትዮጵያ ሰሜንና ምዕራብ ጠረፎች በግብጽ ወታደሮች የተያዙ ሥፍራዎችን በቀጥታ ሄደው በመውሰድ ፈንታ በጣም የሚያስገርም ሁኔታ በ1884 በአድዋ ውል አጼ ዮሐንስ ለብሔራዊ ነጻነታቸው በሚዋጉ እስላማዊ ሱዳናውያን ላይ ለሁለቱም ማለትም ለሱዳንና ለኢትዮጵያ የጋራ ጠላቶች ከሆኑ የግብጽና የእንግሊዝ መንግሥታት ጋር ተባበሩ።¹⁷

¹⁷ Seven Rubenson, *The Survival of Ethiopian Independence* (1976), pp. 356-359.

በአድዋ ውል በመጀመሪያ ሦስት አንቀጾች ላይ እንደተጻፈው፡ የኢትዮጵያ መንግሥት በከሰላ፡ በአመዲብና በከረን የጦር ሠፈሮች በሱዳን ማህዲስቶች የተከበቡ የግብጽና የእንግሊዝ ወታደሮችን ነጻ አውጥቶአቸው በምጽዋ በር ወደ አገራቸው እንዲመለሱ ያደርጋቸዋል። በሌላ በኩል ደግሞ፡ አንደኛ የጦር መሣሪያ ጭምር የኢትዮጵያ ገቢና ወጪ የንግድ ዕቃ እንቅስቃሴ በእንግሊዝ መንግሥት ተቆጣጣሪነት በምጽዋ በር ከቀረጥ ነጻ ይከናወናል። ሁለተኛ፡ በሰሜን ኢትዮጵያ ከ1872 ጀምሮ በግብጽ ወታደሮች የተያዙ የኢትዮጵያ ቀበሌዎች ከረን ጭምር በነጻ ወደ አገሪቱ እንደሚመለሱ ተገለጸ።

በዚህ በእንግሊዝ መንግሥት ሴራ መሠረት፡ የኢትዮጵያ በራስ አሉላ የተመራ ጦር በአጼ ዮሐንስ ትእዛዝ በመስከረም 1884 በኩፊት ጦርነት የሱዳን ማህዲስት ወታደሮችን ደምስሶ የግብጽና የእንግሊዝ ወታደሮችን ነጻ አወጣቸው።¹⁸ የኢትዮጵያ መንግሥት የውሉን ግዴታ እንደዚህ ከፈጸመላቸው በኋላ የግብጽና የእንግሊዝ መንግሥታት ግን ውሉን በማፍረስ ኢትዮጵያን በ1885—1889 ለኢጣሊያና ለማህዲስቶች ከበባና ወረራ አጋለጡ። ወታደሮቹ በኢትዮጵያ ጦር ከማህዲስቶች እጅ ነጻ ከወጡ በኋላ የግብጽ መንግሥት በውሉ መሠረት ከረንን ለኢትዮጵያ መንግሥት መልሶ ለመስጠት ፈቃደኛ ሳይሆን ቀረ። በተጨማሪም በጥር 1885 በእንግሊዝ መንግሥት ድጋፍ የኢጣሊያ ጦር ምጽዋን በወረራ ያዘ። በዚህ መንገድና ሁኔታ የእንግሊዝና የግብጽ መንግሥታት በሰላም ውል ስም በኢትዮጵያ መንግሥት ላይ የፈጸሙት የ1884 የአድዋ ሴራ በአገሪቱ ላይ በአንድ ጊዜ የኢጣሊያኖችንና የማህዲስቶችን ወረራ አስከተለ።

ከ1885 እስከ 1889¹⁹ ኢጣሊያኖች ከምጽዋ የሱዳን ማህዲስቶች ደግሞ ከመተማና ከቤኒሻንጉል በኢትዮጵያ ላይ በአንድ ጊዜ ከሦስት ግምባሮች የወረራ ጦርነት ከፈቱ። በጥር 1887 የኢጣሊያ ወታደሮች ከምጽዋ በሰሜን ክፍለ ሀገር የከፈቱት ወረራ በራስ አሉላ ሠራዊት በዶጋሊ ጦርነት ተደመሰሰ።²⁰ በጥቅምት 1888 ማህዲስቶች ከቤኒሻንጉል በወለጋ የከፈቱት ወረራ በራስ ጉበና ሠራዊት በነጃ ሌቃ ቀበሌ በጉተድል ጦርነት ተደመሰሰ።²¹ በዶጋሊ ጦርነት በ480 የሚቆጠሩ ኢጣሊያኖች በጉተድል ጦርነት ደግሞ 5000 ማህዲስቶች ተገደሉ።

በመጋቢት 1889 በማህዲስቶችና በኢትዮጵያውያን መካከል በተካሄደው ጦርነት አጼ ዮሐንስ ከጠላት ወገን በተተኮሰው ጥይት ቆስለው ሞቱ። ከአጼ ዮሐንስ ሞት በኋላ ኢጣሊያኖች ከምጽዋ አካባቢ አልፈው የሰሜንን ክፍለ ሀገር የመረብ ወንዝ በመለስ “ኤርትራ” በሚል ስም እንደ ቅኝ ግዛት ያዙ። በደቡብ ንጉሥ ምኒልክ የአጼ ሥልጣን ያዙ። በአጼ ምኒልክ ንግሥ በደቡብ የአጼስ አበባ መዲና የኢትዮጵያ የመንግሥትና የአገር የፖለቲካ የአስተዳደር የንግድና የባህል ማዕከል ሆነ።

የአጼ ምኒልክን መንግሥታዊ የፖለቲካ፡ የፖሊሲና የአመራር ታሪክ በሥፍራዋ በጊዜ ለይቶ በትክክል ለማወቅ የንጉሡን የፖለቲካ ሕይወትና ሥራ (1) ከ1865 እስከ 1876፡ (2) ከ1878 እስከ 1889 (3) ከ1889 እስከ 1909 በሦስት ተከታታይ ዘመናት ከፍሎ በዝርዝር ማጥናት የበለጠ ትምህርታዊ ግንዛቤ ይሰጣል።

ከ1855 እስከ 1865 ልዑል ምኒልክ በመቅደላ የፖለቲካ እስረኛ በነበሩበት ወቅት የአጼ ቴዎድሮስን የአገር ግምባታ ዓላማና ፖሊሲ፡ የአገሪቱን ጠቅላላ የኢኮኖሚ፡ የፖለቲካና ማዕበራዊ ሁኔታዎች፡ ከውጭም አውሮፓውያን የሃይማኖት፡ የፖለቲካና የንግድ ወኪሎች ሊሰጡ የሚችሉትን ጥቅምና ጉዳት በትክክል እንደተገነዘቡ የንጉሡ ረጅም የሕይወት ታሪክ በግልጽ ያሳያል።

በ1865 ልዑል ምኒልክ በወሎ ባላባት በወይዘሮ ወርቂቱ ድጋፍ ከቴዎድሮስ ግዞት አምልጠው ራሳቸውን የሸዋ ንጉሥ አደረጉ። ይህ የንጉሥ ምኒልክ አመጽ በ1865—1868 በአንድ በኩል የቴዎድሮስን ውድቀት አፈጠነ። በሌላ በኩል ደግሞ ተጸራሪ ኃይሎችን በጣም አጠናከረ። በጥቅል አነጋገር፡ ከ1865 እስከ 1878 ድረስ ንጉሥ ምኒልክ የሸዋና የወሎ አሮሞ ባላባቶችን በወዳጅነት ይዘው በሰሜን ኢትዮጵያ የአጼ መንግሥት ሥልጣን ለመያዝ በአካባቢው ከአጼ ቴዎድሮስ ከአጼ ተክለ ጊዮርጊስና ከአጼ ዮሐንስ ጋር ያልተሳካ የፖለቲካ ትግል አድርገው በመሸነፍ በመጨረሻ በመጋቢት 1878 ለአጼ ዮሐንስ ገበሩ። ማዕከላዊ የአጼ ሥልጣናቸውን ስለአወቁላቸው አጼ ዮሐንስም የምኒልክን የሸዋ ንጉሥነት መልሰው አጸደቁ። በተጨማሪም የአገሪቱን የምስራቅ፡ የደቡብና የምዕራብ አካባቢዎች በማዕከላዊ የአጼ መንግሥት ስር እንዲያደራጁ አጼ ዮሐንስ ለንጉሥ ምኒልክ የበለጠ ሥልጣንና ኃላፊነት ሰጡ።

ነገር ግን ከ1878 እስከ 1889 በአጼ ዮሐንስና በንጉሥ ምኒልክ መካከል የሥልጣን ትግል በተለይም ከዶጋሊ ጦርነት እስከ መተማ ጦርነት (1887—1889) ድረስ በግልጽና በሰውር መንገዶች እየከረረ ሄደ። ከሁሉ በፊት በ1878 አጼ ዮሐንስ ንጉሥ ምኒልክን ያስገቡት በሰው ኃይልና

¹⁸ Ibid., p. 227.
¹⁹ Getahun Dilebo, "Origions of Eritrean Problem," pp. 227-228.
²⁰ Ibid., p. 227.
²¹ Triulzi, "Trade, Islam, and the Mahdia" p. 68.

በመሣሪያ ሚዛን ነበር ። ከታሪክ አኳያ የንጉሥ ምኒልክ የ1878 ሽንፈትና በቦሩሚያ ጉባኤ የተደረገው የፖለቲካ ስምምነት ንጉሥ ምኒልክን ሙሉ በሙሉ ከሰሜን ኢትዮጵያ ፖለቲካ ውጭ አደረገ ። በሌላ በኩል በአገሪቱ በሰው ኃይልና ሀብት ከፍተኛ ሚዛን ያለውን ደቡብ ኢትዮጵያን በሸዋ ማዕከልነት በንጉሥ ምኒልክ ቁጥጥር ሥር አደረገ ።

በተጠቀሰው የሽግግር ወቅት በአንድ በኩል ለረጅም ዘመን የኢኮኖሚና የጸጥታ ችግር በነበረበትና በወቅቱም የውጭ ኃይሎች ግፊት በአተኮረበት በሰሜን ኢትዮጵያ የአጼ ዮሐንስ የኢኮኖሚና የፖለቲካ መሠረቶችና መሣሪያዎች በጦርነት፣ በረሀብ፣ በበሽታና በሕዝብ ስደት ምክንያቶች ከጊዜ ወደ ጊዜ እየመነሙ ሄዱ ። በአንጻሩ ደግሞ በተፈጥሮው ሰፊ ፣ ለምና ሀብታም በሆኑ የምስራቅ ፣ የደቡብና የምዕራብ ኢትዮጵያ አካባቢዎች የንጉሥ ምኒልክ ሀብትና ኃይል በፍጥነት እያደገ ሄደ ።

ከ1878 የቦሩሚያ ጉባኤ ውሳኔ በኋላ ንጉሥ ምኒልክ በሰሜን ነባር የወረኢሉ ፣ የልቼ ፣ የደብረብርሃንና የአንኮበር ከተሞቻቸውን ትተው ከ1879 እስከ 1887 ድረስ በመሀል ደቡብ የሆለታ የእንጦጦና የአዲስ አበባ እስትራቴጂያዊ ከተሞችን በተከታታይ መሠረቱ ። ከእነዚህ የዘመቻ ማዕከላት በ1879—1889 ውስጥ ፡

1. በምዕራብ ግምባር በራስ ጉብ 'ዳጭ' (1821—1889) የተመራው ጦር በአዋሽና በቤኒሻንጉል መካከል ሚገኙ አገሮችንና የንግድ መንገዶችን ፤
2. በደቡብ ግምባር የደጃዝማች ወልዴ አሻግሬ ጦር በአዋሽና በጊቤ መካከል የሚገኙ አገሮችንና የንግድ መንገዶችን ፤
3. በደቡብ ምስራቅ ግምባር የራስ ዳርጌና የደጃዝማች ወልደገብ ርኤል ዘመቻዎች በአዋሽና በአጋዴን መካከል የሚገኙ አገሮችንና የንግድ መንገዶችን በእንጦጦ ከተማ በንጉሥ ምኒልክ አስተዳደር ሥር አመጡ ።²²
4. በተጨማሪም ከውጭ ግንኙነት አኳያ ንጉሥ ምኒልክ በፈረንሳይ ፣ በሱዊስና በኢጣሊያ ሚሲዮናውያን ፣ ነጋዴዎችና የፖለቲካ ወኪሎች ምክርና ድጋፍ ከአፋር በርሃ ባሻገር በታጁራና በአሰብ በሮች በኩል በሲራራ መንገዶች የእንጦጦ መዲናን ብሎም መላ ደቡብ ኢትዮጵያን ከወጪ ዓለም ጋር በንግድና በገበያ አገናኘ ።²³

²² ላቶሶ ጊ. ደልቦ ፤ “የአዲስ አበባ መዲና ዕድገትና ሚና በኢትዮጵያ ታሪክ ፤ አዲስ አበባ 1879-1979 (ህዳር 1979) ገጽ 21 ፤

²³ E. Starkie, *Arthur Rimbaud in Abyssinia* (1937), pp. 68-74

በደቡብ የንጉሥ ምኒልክ የአስተዳደር ፣ የድርጅትና የንግድ ሥራዎች እንደዚህ በታላቅ ፍጥነት ሲከናወኑ ሳለ ኢጣሊያኖች ከሰሜን የሱዳን ማህዲስቶች ደግሞ ከምዕራብ በአገሪቱ ላይ በአንድ ጊዜ የወረራ ጦርነት ከፈቱ ። በዚህ ወቅት በተለይም ከዶጋሌ ጦርነት እስከ መተማ ጦርነት ድረስ (1887—1889) በአጼ ዮሐንስና በንጉሥ ምኒልክ መካከል የሥልጣንና የአመራር ቀውስ ተፈጠረ ።

በጥር 1887 ከተካሄደው ከዶጋሌ ጦርነት በኋላ ፣ በጦርነቱ በራስ አሉላ ሠራዊት ስለተገደሉ ወታደሮች የኢጣሊያ መንግሥት የኢትዮጵያ መንግሥት በይፋ ይቅርታ ጠይቆ በተጨማሪም የመሬት ካሳ እንዲሰጠው ሁልአቀፍ ዲፕሎማሲያዊ ፣ ፖለቲካዊና ወታደራዊ ግፊት አደረገ ። አጼ ዮሐንስ ጥያቄውን ውድቅ አደረጉ ።

ከዚያ በኋላ የኢጣሊያ መንግሥት ባለሥልጣኖች በሸዋ በሚኖረው የፖለቲካ ወኪላቸው በፔትሮ አንቶኒሊ አስተባባሪነት ቢቻል ንጉሥ ምኒልክን በፖለቲካና በወታደራዊ ስምምነት ከጉናቸው አስልፈው ባይቻል ደግሞ ከጠቡ ግለልተኛ አድርገው ፣ በአጼ ዮሐንስ በሚመራው የኢትዮጵያ መንግሥት ላይ በቀጥታ ጦርነት ለመከፈት ዝግጅት ጀመሩ ።

በዚህ አኳያ ጥቅምት 25 ቀን 1887 በእንጦጦ ከተማ ንጉሥ ምኒልክና የኢጣሊያ መንግሥት የፖለቲካ ወኪል አንቶኒሊ በጥብቅ ምስጢር የጦር መሣሪያና የወዳጅነት ውል ፈረሙ ።²⁴ በውሉ የኢጣሊያ መንግሥት ለንጉሥ ምኒልክ 50,000 ጠመንጃዎችን ከ1,000,000 መሰል ጥይቶች ጋር ለ1,400,000 ማሪትሬዛ ብር ለመሸጥ ተስማማ ። ንጉሥ ምኒልክም በኢጣሊያኖችና በአጼ ዮሐንስ መካከል ጦርነት ቢነሳ ከሁለቱም ወገን በጠብ እንደማይሰለፉ አረጋገጡ ።²⁵

በሌላ በኩል በንጉሥ ምኒልክና በኢጣሊያኖች መካከል በምስጢር የተፈጠረውን ፖለቲካዊና ወታደራዊ ስምምነት ሳያውቁ ፣ የኢጣሊያኖችንና የሱዳን ማህዲስቶችን የወረራ ግፊት ለመከላከል አጼ ዮሐንስ የአገሪቱን የምዕራብ ጦር በንጉሥ ተክለ ሃይማኖት መሪነት በጉንደር ግምባር ፣ የራስ ሚካኤልና የራስ አሉላ ወታደሮችን በራሳቸው መሪነትና አዝማችነት በሰሜን ግምባር ፣ የደቡብ ጦር ደግሞ በንጉሥ ምኒልክ መሪነት

²⁴ Contract between Count Pietro Antonelli and Menelik, King of Shoa, for the provision of Arms, Entoto October 25, 1887, reproduced in Zewde G. Selassie, “The Process of Reunification of the Ethiopian Empire, 1868-1889,” PH.D. Dissertation (Oxford Uni. 1971), pp. 573-74.

²⁵ *Ibid.*, pp. 575-76.

ለምዕራብና ለሰሜን ግምባርች አማካይ በሚሆነው በፀሎ በተጠባባቂነት እንዲቆይ የሚያደርግ ብሔራዊ የመከላከል ዘመቻ ጥላንና ስምራት ቀየሱ = ²⁶

በጥላት መሠረት በ130,000 የሚገመቱ የንጉሥ ምኒልክ ወታደሮች በፀሎ በደጀንነት ሠፈሩ የአዲስ ቀበሌ ጦር ከራስ አሉላና ከራስ ሚካኤል ጋር በሰሜን ግምባር ፣ እንዲሁም ንጉሥ ምኒልክ ከነጦራቸው በፀሎ ደጀን ሳሉ ፣ በጥር 1888 የሱዳን ግህዲስቶች ከመተማ በጉንደር ከተማና አካባቢው አደጋ አድርሰውና በምዕራብ ግምባር የተሰለፈውን የንጉሥ ተከለሃይማኖትን ጦር ደምስሰው ከታላቅ ምርኮ ጋር ወደ አገራቸው ተመለሱ = የአደጋው ዜና እንደተሰማ አዲስ ቀበሌን ግምባር ንጉሥ ምኒልክ ከፀሎ ደጀን በግህዲስቶች ላይ እንዲዘምቱ አዘዙ = ²⁷ ንጉሥ ምኒልክ የአዲስ ቀበሌን የዘመቻ ትእዛዝ መፈጸም እምቢ አሉ =

በመሆኑም አዲስ ቀበሌ ከራስ አሉላና ከራስ ሚካኤል ጋር ለጊዜው የኢጣሊያኖችን ግምባር ለቀው ወደ ግህዲስቶች ግምባር ሄዱ = ንጉሥ ምኒልክ ከነጦራቸው ከበጌምድር የአባይ ወንዝ ተሻገረው በጉዳም በኩል ወደ ሸዋ ሲመለሱ በሰኔ 1888 በጉዳም ከንጉሥ ተከለ ሃይማኖት ጋር በራሳቸው በአዲስ ቀበሌ ላይ የአመጽ ግምባር ለመፍጠር ይላቱ = ²⁸

በዚህ ሁኔታና ወቅት የአዲስ ቀበሌ የአገር መከላከል ዘመቻ ጥላን ፈረሰ = የኢትዮጵያ መሪዎች በውጭ ኃይሎች ግፊት በፊት በአዲስ ቀበሌ ላይ ወደ እርስ በእርስ ግጭትና መካካድ ተመለሱ = በዚህ የሽግግር ሁኔታ አዲስ ቀበሌ በመተማ ጦርነት በጠላት ጥይት ቆስለው ሞቱ = የሰሜን ክፍለ ሀገርም “ኦርትሪ” በሚል ስያሜ ከ1885 ጀምሮ በምጽዋና አካባቢው በሰፈረው የኢጣሊያኖች ጦር ተያዘ = ንጉሥ ምኒልክ ደግሞ ከጧቹ አዲስ ቀበሌና አልጋወራሽ ከራስ መንገሻ የአዲስ ቀበሌ ሥልጣን ያዙ = እንዲሁም የአዲስ አበባ ከተማ የአገሪቱ የአዲስ መንግሥት መዲና ሆነች =

ከ1889 እስከ 1909 የአዲስ ቀበሌ የፖለቲካ የፖሊሲና የአመራር ሥራና ታሪክ ከዚህ በላይ ከቀረበው ከሸዋ ንጉሥ ምኒልክ (1865-1889) ታሪክ በዓይነት የተለየ ይሆናል = በዚህ አኳያ የአዲስ ቀበሌ የንጉሥ ጥቅም ላይ የዋለው ፣ በኢትዮጵያ ጉዳይ ኢጣሊያኖች በሚከተሉት ሁለት የፖሊሲ እንጃዎች ተከፈሉ = በመተማ ጦር ሚዳ በጠላት ጥይት ቆስለው

ከመሞታቸው በፊት አዲስ ቀበሌ በአገሪቱ የሃይማኖትና የጦር መሪዎች ፊት ልጃቸውን ራስ መንገሻ የአዲስ ቀበሌ ያልጋቸው ወራሽ አድርገው ሰየሙ = በሌላ በኩል የአዲስ ቀበሌ ምት እንደተሰማ በሰሜን የአገሪቱ የአግራ፣ የአርሞና የአገው መሳፍንቶችና ባላባቶች ንጉሥ ተከለ ሃይማኖትን ጨምሮ በየአካባቢያቸው ለንጉሥ ምኒልክ ገበሩ = ነገር ግን በአልጋወራሹ በራስ መንገሻ የአዲስ ቀበሌ በታላቁ የጦር አበጋዝ በራስ አሉላ ቁቢ መሪነት የትግራይ መሳፍንቶችና ባላባቶች ለአዲስ ቀበሌ እንገብርም በግለት ለሥልጣን ጦርነት ተሰለፉ = በመሆኑም በአዲስ ቀበሌ ምኒልክና በራስ መንገሻ የአዲስ ቀበሌ ሪጅም የሥልጣን ትግል ተጀመረ =

በአዲስ ቀበሌና በራስ መንገሻ መካከል በተፈጠረው የሥልጣን ትግል በመጨረሻ ኢጣሊያኖች ኦርትሪን በውል ሽፋን ለመያዝ የፖለቲካ ቀዳዳ አገኙ = በዚህ ወቅትና ሁኔታ አዲስ ቀበሌ ለራስ መንገሻ የአዲስ ቀበሌ የፖለቲካና የመግሪያ ድጋፍ እንዳይሰጡ የኢጣሊያ መንግሥት መሪዎችን በደብዳቤ ጠየቁ = ²⁹

በዚህ ጊዜ በምጽዋ የሰፈሩ የኢጣሊያ የትኝ ግዛት ከፍተኛ ባለሥልጣናትና የጦር መኮንኖች ራስ መንገሻን በአዲስ ቀበሌ ላይ በፖለቲካና በመግሪያ በመደገፍ አገሪቱን በትግራይና በሸዋ መሳፍንቶች መካከል ከፍሎ በኢትዮጵያ የኢጣሊያን የፖለቲካና የገበያ ጥቅም በበለጠ ግስፋፋት ይቻላል የሚል ወታደራዊ አጽም ወሰዱ = ነገር ግን በአንቶኒሊ ግፊት በርም የኢጣሊያ መንግሥት መሪዎችና ባለሥልጣናት በአዲስ ቀበሌ መሪነት እንድንሆኑት ወን ኢትዮጵያ ጥገኛ መንግሥት አድርጎ መግዛት ለአገራቸው የበለጠ ይጠቅማል በግለት ከወታደራዊ እርምጃ ይልቅ ፖለቲካዊ አጽም መፈጠሩ = ³⁰

በዚህ ውሳኔ መሠረት የኢጣሊያ መንግሥት ባለሥልጣናት ለአዲስ ቀበሌ በራስ መንገሻ ላይ የኢጣሊያ የፖለቲካና የመግሪያ እርዳታ አግኝተው የአገሪቱን ብሔራዊ እንድንት ለመጠበቅ በመስከረም 1888 በኢጣሊያ ተዘጋጅቶ የመጣውን የመሪነት ውል ረቂቅ ሕጋዊ ሰነድ ግድረግ ቅድመ ሁኔታ እንደሆነ በአንቶኒሊ አማካይነት በግልጽ አሳወቁ = በመሆኑም በግንቦት 2 ቀን 1889 በፀሎ ውጫሌ በተባለው መንደር አዲስ ቀበሌና አንቶኒሊ በታሪክ የውጫሌ ውል ተብሎ የሚታወቀውን ሰነድ አጸደቁ = በውሉ ምክንያት በተፈጠረው ጊዜያዊ ወዳጅነት በጥር 1890 አዲስ ቀበሌ ራስ መንገሻን ለግስገበር በትግራይ ወታደራዊ ዘመቻ ባካሂዱበት

²⁶ Getahun Dilebo, "Origions of the Eritrean Problem," p. 228
²⁷ Ibid.
²⁸ Ibid, 229

²⁹ Menelik to Umberto I, Gehidim, March 26, 1889, 'Zewde, Ethiopian Empire' p. 629
³⁰ G.F. Berkeley, *The Campaign of Adwa and the Ride of Menelik* (1969), pp. 71-18, 26-27.

ወቅት በአንድ ጀኔራል የተመራ የኢጣሊያ ጦር ከኤርትራ ለአጼ ምኒልክ ወታደራዊ እርዳታ ሰጠ ።³¹

የውጫሌ ውል በኢጣሊያንኛው ቅጅ በአስራሰባተኛው አንቀጽ ኢትዮጵያ የውጭ ግንኙነቷን በኢጣሊያ መንግሥት በኩል የምታካሂድ ጥገኛ አገር የሚያደርጋት ሲሆን በአማርኛው ቅጽ ግን የኢትዮጵያን ሉአላዊ ክብርና ሥልጣን የሚያስደፍር ምንም ነገር የለበትም ።

በዚህ ረገድ ኢጣሊያኖች የኢትዮጵያን የቀይ ባህር ጠረፍ አካባቢ በባህር ኃይል የያዙት በቅደም ተከተል በ1882 እና በ1885 የአስብንና የምጽዋን ወደቦች በያዙአቸው ጊዜ ነበር ። በመሆኑም በውሉ በአስራሰባተኛው አንቀጽ ቅጥፈት መሠረት ኢጣሊያኖች መላውን ኢትዮጵያ በጥገኝነት ለመያዝ እስካልቻሉ ድረስ ለአድዋ ጦርነት ታሪካዊ መነሻው የሚሆነው የውጫሌ ውል ለኢጣሊያኖች የሰጣቸው ተግባራዊ ጥቅም ወይም የፖለቲካ ፋይዳ አልነበረም ።

በሌላ በኩል ውሉ በ1889 ኢጣሊያኖች ማለትም በ1888—1892 ታላቁ ችጋርና የበሽታ ዘመን በአገሪቱ ውስጥ በትግሬና በሸዋ ፊውዳል የገዥ መደቦች መካከል በሥልጣን ጥያቄ የእርስ በርስ ጦርነት እንዳይፈጠሩ በማድረግ እንዲሁም ለኢትዮጵያ መንግሥትና ሕዝብ ለታላቁ 1896 የአድዋ ጦርነት በዲፕሎማሲ፣ በኢኮኖሚ፣ በትጥቅና በድርጅት ብሔራዊ ቅንጅትና ዝግጅት ለማድረግ ጊዜ በመስጠት ባልታሰበ ወቅትና ሁኔታ ለኢትዮጵያ ብሔራዊ ነጻነትና አንድነት መጠበቅ ውሉ ራሱ በአንድ በኩል ልዩ አስተዋጽኦ አድርጎአል ።

ከውጫሌ ውል እስከ ታላቁ አድዋ ጦርነት (1889—1896) የኢትዮጵያ መንግሥት የፖለቲካና የዲፕሎማሲ ትግል በወቅቱ በአፍሪካ፣ በመካከለኛው ምስራቅና በቻይና የእንግሊዝ፣ የፈረንሳይ፣ የቤልጅግ፣ የጀርመን፣ የሩሲያና የኢጣሊያ ኢምፔሪያሊስት መንግሥታት ከነበራቸው ዓለም አቀፍ ፖለቲካና ዲፕሎማሲ ጋር በቅርብና በጥብቅ የተያያዘ በመሆኑ በዘመኑ ከላይ የተጠቀሱትን መንግሥታት አሰላለፍ እንዴት እንደ ነበር ማገናዘብ በአድዋ ጦርነት ዋዜማ የኢትዮጵያን ፀረኢምፔሪያሊዝም ትግል ስልትና ውጤት የበለጠ ለማወቅ ይጠቅማል ።

አንደኛ፡ የእንግሊዝ ኢምፔሪያሊስቶች ከ1882 አንስተው በግብጽና በዩጋንዳ መካከል መላውን የአባይ ሸለቆ ለመያዝ ብሎም ከካይሮ እስከ ኬፕታውን የምድር ባቡር ሀዲድ መስመር ለመዘርጋት በሰሜን ከካይሮ፣ በምስራቅ ከዛንዚባር ደሴት በደቡብ ከኬፕታውን አህጉር አቀፍ የወረራ ዘመቻ ጀመሩ ።

ሁለተኛ፡ በአባይ ሸለቆ የእንግሊዝ ኢምፔሪያሊስቶች የወሰዱት የወረራ ፖሊሲ በቱንዚያ፣ በአልጀሪያ፣ በሞሮኮ፣ በምዕራብና በማዕከላዊ አፍሪካ፣ በግብጽ፣ በሱዳን ካናል፣ በአፍሪካ ቀንድና በአባይ ሸለቆ የነበራቸውን የግዛትና የገበያ ክልል እንዲሁም በምዕራብ አፍሪካ ከዳካር አንስተው በአፍሪካ ቀንድ እስከ ጁቡቲ ድረስ የምድር ባቡር ሀዲድ መስመር ለመዘርጋት ዕቅድ ከነበራቸው ከፈረንሳይ ኢምፔሪያሊስቶች ጋር በጥቅም አጋጫቸው ።³²

ሦስተኛ፡ የእንግሊዝ ኢምፔሪያሊስቶች በግብጽና በአባይ ሸለቆ የግዛትና የገበያ ክልል ለማስፋፋት ብሎም በአካባቢው የፈረንሳዮችን ኃይልና ጥቅም ለመግታት በነበራቸው ፖሊሲና ፕሮግራም መሠረት በቀይ ባህርና በአፍሪካ ቀንድ በኢትዮጵያ ብሔራዊ ነጻነትና አንድነት ላይ የኢጣሊያኖችን የቅኝ ግዛትና የተጽዕኖ ክልል ደጋፊዎች ሆኑ ።

ባጭሩ ከ1882 እስከ 1906 (በ1906 ሦስቱም የተጠቀሱ አገሮች የኢትዮጵያን ነጻነት ለማጥፋት የጋራ አቋም እስኪወሰዱ ድረስ) ለሀያ አራት ዓመታት የእንግሊዝ፣ የፈረንሳይና የኢጣሊያ ኢምፔሪያሊስቶች በግብጽ፣ በአባይ ሸለቆ በቀይ ባህርና በአፍሪካ ቀንድ እርስ በርሳቸው በግዛትና በተጽዕኖ ክልል ጥያቄ ላይ ስለተጋጩ የፈረንሳይ ኢምፔሪያሊስቶች በእንግሊዝና በኢጣሊያ አቻዎቻቸው ላይ በየጊዜው የኢትዮጵያን የውጭና የአገር ውስጥ ፖሊሲዎችንና የተግባር እርምጃዎችን ዘወትር ይደግፉ እንደነበር ይታወሳል ።

አራተኛ፡ ኢምፔሪያሊስቱ የቤልጅግ ንጉሥ ቀዳማዊ ሊኦፖልድ (1827—1901) ሄኔሪ ስታንሊ በተባለው ጀብደኛ ጋዜጠኛ አስተባባሪ ነት ከ1876 እስከ 1885 ድረስ በማዕከላዊ አፍሪካ የዛሬውን ዛፍ “የኮንጉፍሪ ስቴት” ማለትም “የኮንጉ ነጻ መንግሥት” በሚል ስም የራሱ የግል ኮሎኒ አድርጎ ያዘ ። በ1894 የእንግሊዝ ኢምፔሪያሊስቶች አካባቢውን የፈረንሳይ ኢምፔሪያሊስቶች ከምዕራብ አፍሪካ በቅድሚያ ደርሰው እንዳይያዙት ንጉሥ ሊኦፖልድ ከኮንጉ ፍሪ ስቴት በዩጋንዳ ጠረፍ ገብቶ የአባይ ሸለቆን የደቡብ ክፍል እንዲይዝ ከንጉሡ ጋር አንድ ልዩ ውል ፈረሙ ።

አምስተኛ፡ በ1880ዎቹና በ1890ዎቹ ዓመታት የጀርመን ኢምፔሪያሊስቶች ደግሞ በአፍሪካ ካሚሩንን፣ ቶጉን፣ ታንጋኒካንና ኖሚቢያን እንደ ኮሎኒዎች ያዙ ። በመካከለኛው ምስራቅ ደግሞ የቱርክን የአጼ መን

³¹ Ibid; pp. 26-27

³² Ronold Robinson et al; *Africa and the Victorians; The Climax of Imperialism* (1968) chaps. 4, 12.

ገሥት ግዛት አቋርጦ የሚያልፍ የበርሊን—ባግዳድ የምድር ባቡር ሀዲድ መስመር ፖሊሲና ሥራ ቀየሱ ። እንዲሁም ከሌላ ኢምፔሪያሊስት መንግሥታት ጋር እየተሻሻሉ በቻይና የራሳቸውን የግዛትና የተጽዕኖ ክልል ያዙ ። በተጨማሪም በጦር መሣሪያ በተለይም በባህር ኃይል ግምባታ የጀርመን ኢምፔሪያሊስቶች ከእንግሊዝ አቻዎቻቸው ጋር ዓለም አቀፍ እሽ ትድምድም ጀመሩ ።

ስድስተኛ ፡ ይህ አዲሱ የጀርመን ኢምፔሪያሊስቶች የኮሎኒያል የመሣሪያ ግምባታ ፖሊሲ በአፍሪካ ፡ በመካከለኛው ምስራቅ-በቻይናና በአውሮፓ ከእንግሊዝ ፡ ከፈረንሳይና ከሩሲያ ኢምፔሪያሊስቶች ጋር በኮሎኒያል በገበያ ጥቅም አጋጫቸው ። በዚህ ጉዳይ በ1870 ጦርነት በጀርመኖች እጅ በመሸነፋቸው ፈረንሳዮች ለጀርመኖች ደመኛ ጠላቶች ሆኑ ።³³ በመሆኑም በ1890ዎቹ የፈረንሳይ መንግሥት በጀርመን መንግሥት ላይ ከሩሲያ መንግሥት ጋር የጋራ መከላከያ ውል ፈረመ ።

ባጭሩ በ1890ዎቹ ግለትም በዘመነ ኢምፔሪያሊዝም መባቻ የኢትዮጵያ ሕዝብና መንግሥት በአጼ ምኒልክ መሪነት ከኢጣሊያ ኢምፔሪያሊስቶች ጋር የሞትና ሕይወት ትግል ባካሄደበት ወቅት የኢምፔሪያሊስት መንግሥታት ዓለም አቀፍ አሰላለፍ ከሞላው ጉድል ይህን ይመስል ነበር ። በትግሉ ሂደት ከዚህ በላይ በተገለጹ ዓለም አቀፍ የፖለቲካ ምክንያቶች የእንግሊዝ ኢምፔሪያሊስቶች በኢትዮጵያ ላይ የኢጣሊያ አቻዎቻቸውን ሲደግፉ ፡ የፈረንሳይ ፡ የሩሲያና የቱርክ ኃያላን መንግሥታት በበኩላቸው የእንግሊዞችንና የኢጣሊያኛችን ግምባርና ጥቅም ለማዳከም ሲሉ በፖለቲካ ፡ በዲፕሎማሲና በመሣሪያ የኢትዮጵያን ብሔራዊ ነጻነትና አንድነት ደጋፊዎች ሆነው ተገኙ ። በዚህ ረገድ ለምሳሌ ፡

በ1890 በቤልጅግ አገር በብራስልስ ከተማ የዘመኑ ኃያላን መንግሥታት በአደረጉት በጸረባርነት ጉባኤ ዘመናዊ የጦር መሣሪያ ወደ አገር ለማስገባት ከኢትዮጵያ መንግሥት በደብዳቤ የቀረበውን ጥያቄ የእንግሊዝና የኢጣሊያ መንግሥታት ሲቃወሙ ፡ በእንጻሩ የፈረንሳይ የሩሲያና የቱርክ መንግሥታት በመደገፋቸው ጥያቄው በጉባኤው ተቀባይነት አገኘ ። በሦስቱ ኃያላን መንግሥታት ድጋፍ ኢትዮጵያ በጉባኤው በኢጣሊያ ላይ በአገኘችው የመጀመሪያ ዲፕሎማሲያዊ ድል ከ1889 እስከ 1896 ድረስ ለአድዋ ጦርነት ስትዘጋጅ ከተለያዩ የአውሮፓ አገሮች በልዩ ልዩ ምክንያቶችና መንገዶች ብዙ የጦር መሣሪያ ለማግኘት ቻለች ።

በጥቅምት 1889 አጼ ምኒልክ በውጫለው ውል በአስራ ሰባተኛው አንቀጽ በኢጣሊያንኛው ቅጽ ኢትዮጵያ የኢጣሊያ ጥገኛ አገር ሆናለች የሚለው ትርጉም ከአግርኛው ቅጽ ልዩና ስህተት መሆኑን ለአውሮፓ መንግሥታት በደብዳቤ ባሳወቁ ጊዜ ፡ እንዲሁም በሚያዝያ 1891 በአፍሪካ ቀንድ የኢትዮጵያን የተፈጥሮና ታሪካዊ የወሰን ክልሎችን በመግለጽ ለእንግሊዝ ለፈረንሳይ ፡ ለኢጣሊያ ፡ ለጀርመንና ለሩሲያ ኃያላን መንግሥታት በሌላ ደብዳቤ ባረጋገጡበት ጊዜ የፈረንሳይ መንግሥት ለሁለቱም የኢትዮጵያ መንግሥታዊ መግለጫዎች ብርቱ ድጋፉን ሰጠ ። በተጨማሪም በግንቦት 1894 የኢትዮጵያ መንግሥት በበኩሉ የውጫሌን ውል መሰረዙን ለዓለም በይፋ ባሳወቀ ጊዜ አሁንም የፈረንሳይ መንግሥት ከኢትዮጵያ መንግሥት ጉን ቆመ ።

የኢትዮጵያ አንድ ሌላው የፖለቲካ ድል ደግሞ በ1891—1896 ባለው ጊዜ በዛሩ ሩሲያና በኢትዮጵያ መንግሥታት መካከል ያለው ወዳጅነት ከጊዜ ወደ ጊዜ እያደገ መሄዱ ነው ። በዚህ ረገድ በአድዋ ጦርነት ዋዜማ ግለትም በ1895 በሁለቱም መንግሥታት መካከል የመጀመሪያ ዲፕሎማሲያዊ የልዑካን ቡድኖች ልውውጥ ተካሂደ ። በዚያ ተውጦ ወቅት በሩሲያና በኢትዮጵያ መንግሥታት መካከል የተፈጠረው ዲፕሎማሲያዊ ግንኙነት በኢትዮጵያ ውጭ ፖሊሲ አንድ ታላቅ ድል ሆነ ።

የወቅቱ የኢትዮጵያ መንግሥት የዲፕሎማሲ ትግልና ድል እንደተጠበቀ ሆኖ ፡ በአገር ውስጥ ለኢትዮጵያ በ1896 የአድዋን ድል ያገናኝፈው ወላጅ ብሔራዊ ሁኔታ ከ1889 እስከ 1896 ድረስ የአገሪቱን ብሔራዊ ኢኮኖሚ ፡ አንድነትና ትጥቅ ለማጠናከር በአጼ ምኒልክ የተካሄደው ብርቱ ትግል ነው ። በዚህ አኳያ የ1888—1892 ታላቁ ችጋርና በሽታ በአገሪቱ በተለይም በሰሜን ኢትዮጵያ በሰውና በእንስሳት ከፍተኛ የሆነ ጉዳት እንዳስከተለ ይታወቃል ።³⁴ ለችግሩ ተግባራዊ መፍትሔ በመፈለግ ረገድ የምኒልክ መንግሥት የሚከተሉትን መሠረታዊ እርምጃዎች ወሰደ ።

አንደኛ ፡ በ1890—1895 ደቡብ ሸዋ ፡ ሐረርጌ ፡ ባሌ ፡ ሲጻም ፡ ከፋና ኢሉባቦር ጭምር በአገሪቱ በደቡብ በምስራቅና በምዕራብ ሰፊና ለምመሬት በሚገኝባቸው ብዙ አካባቢዎች የሕዝብ ሰፈራ ዘመቻ ተካሂደ ።³⁵

³⁴ R. Pankhurst, "The Great Ethiopian Famine of 1888-1892: A New Assessment, Journal of the History of Medicine and Allied Sciences," Vol. 23(1966), pp. 95-124.

³⁵ ለመሬት ሥርዓት ፡ የጋላ ታሪክ ፡ ቅ.2. ገጽ 77 ፡ ጉብረ ሥላሴ ፡ ላጥጥሮ ምኒልክ ገጽ 181-182 ።

³³ Ibid; Chop. 10;

ሁለተኛ : በ1893 ወታደሩን በአርሶ አደሩ ቤትና ንብረት ላይ በግድ የሚያናረው ጥንታዊ የምራት ግለት የተሰራነት ሥርዓት በአዋጅ ተሸር አምራቹ ዜጋ ሁሉ ከምርቱ በዓይነት ከአስር አንዱን እጅ ለመንግሥት የሚሰጥበት የአሥራት ሕግ ተመሠረተ ።³⁶

ከታሪክ አኳያ ሲታይ : የምኒልክ የሰፈራ ፕሮግራምና የአሥራት ግብር በአንድ በኩል የአገር አስተዳደር መሣሪያዎች በሌላ በኩል ደግሞ የመንግሥት ገንዘብ ገቢ ማሳደጊያ ምንጮችና መንገዶች በመሆን አገል ግሎዋል ። በሌላ አነጋገር በፊት በሰሜኑ ደጋማ ክፍል ለአጼ ቴዎድሮስና ለአጼ ዮሐንስ መሠረታዊ ችግሮች ለነበሩት ለወታደር : ለቢሮክራሲና ለመንግሥት የሚያስፈልጉ የገንዘብ ጥያቄዎች መፍትሔ በምኒልክ ዘመን በሰፈራ ፕሮግራምና በአሥራት ግብር ተገኘ ።

በአጭሩ ለምኒልክ ብዙ ዘመናዊ የጦር መሣሪያ በግዥና በስጦታ ወደ አገሪቱ ለማስገባት ካስቻሉ የውስጥና የውጭ ሁኔታዎችና መንገዶች : 1/ ደቡብ ኢትዮጵያን ከውጪ ዓለም ጋር በንግድ ያገናኙ የታጁራ : የአ ሰብና የሐረር የሲራራ ንግድ መስመሮች በቅደም ተከተል በ1876 : በ1882 እና በ1887 መካከል (2) በሰፈራና በአሥራት ግብር የተሰበሰበ ማዕ ከላዊ የመንግሥት ገንዘብ (3) በንጉሥ ምኒልክና በአጼ ዮሐንስ መካከል በተካሄደው የሥልጣን ትግል የምኒልክ ድል : (4) በአፍሪካ ቀንድ የአው ሮፓ ኢምፔሪያሊስት መንግሥታት በኃይል ሚዛን በንግድ በግዛትና በተጽዕኖ ክልል ጥያቄዎች በመካከላቸው የነበረው መለያየት : (5) የም ኒልክ ልዩ የዲፕሎማሲ ጥበብ ዋነኞቹ ናቸው ።

በዚህ አኳያ የኢጣሊያ ኢምፔሪያሊስቶች ለንጉሥ ምኒልክ በግ ሽና በስጦታ ብዙ የጦር መሣሪያ የሰጡት መጀመሪያ ንጉሥ ምኒልክና አጼ ዮሐንስ በሥልጣን ትግል እርስ በርሳቸው ተዋግተው ሁለቱም በእ ነርቱ እጅ እንደሚወድቁ በመገመት : ሁለተኛ : ምኒልክን በመሣሪያ አታ ለው በውጫሌ ውል አማካይነት አገሪቱን በፖለቲካና በገበያ ጥገኝነት ለመያዝ ነበር ።

ከ1880 እስከ 1896 ድረስ ወደ ምኒልክ ቤተ መንግሥት ወይም ግዛት ከገባው የጦር መሣሪያ አብዛኛው ከፈረንሳይና ከሩሲያ ሲሆን : የፈረንሳይ የመሣሪያ ነጋዴዎችና መንግሥት በምኒልክ መሪነት ኢትዮጵያን በዘመ ናዊ መሣሪያ ያስታጠቁት በገበያ : በንግድ : በግዛትና በተጽዕኖ ክልል ውድድር በአፍሪካ ቀንድና በአባይ ሸለቆ ከእንግሊዝና ከኢጣሊያ ኢም ፔሪያሊስቶች ጋር በነበራቸው የጥቅም ግጭት ነበር ። የሩሲያ ኢምፔሪ ያሊስቶች ኢትዮጵያን ያስታጠቁት ደግሞ በወቅቱ በአካባቢው የእንግሊ

ዝና የኢጣሊያ ኢምፔሪያሊስቶችን የተባበረ አቋምና ጥቅም በመቃረን ነበር ። የእንግሊዝ ኢምፔሪያሊስቶች ግን ለኢትዮጵያ በግዥም በስጦ ታም ዘመናዊ የጦር መሣሪያ እንዳይሰጥ ከመጀመሪያ እስከ መጨረሻ ተቃዋሚዎች ነበሩ ።

የወቅቱን የጦር መሣሪያ ንግድና ክምችት በሚመለከት : በ1860 በምኒልክ የመሣሪያ ግምጃ ቤት የጠመንጃ ብዛት በ3,000 ።³⁷ በ1880 ደግሞ በ22,000 የሚቆጠር ብቻ እንደነበር ተመልክቷል ። ነገር ግን በ1878 ንጉሥ ምኒልክ ደቡብ ኢትዮጵያን በማዕከላዊው የአጼ መንግሥት ስር እንዲያደራጁ በአጼ ዮሐንስ ከተሾሙበትና የታጁራና የአሰብ የሲ ራራ ንግድ መስመሮች በፈረንሳይና በኢጣሊያ የመሣሪያ ነጋዴዎችና የፖ ለቲካ ወኪሎች አማካይነት ከተፈቱ በኋላ የምኒልክ የጦር መሣሪያ ግም ባታ በዓይነትም በመጠንም በኃይል እያደገ ሄደ ።

ይህን በተመለከተ የዘመኑ ከፊል ዘገባ እንደሚያሳየን : ከ1883 እስከ 1896 ድረስ በ13 ዓመታት ውስጥ በታጁራ : በአሰብና በዚላ—ሐረር የሲ ራራ ንግድ መስመሮች ከፈረንሳይ : ከኢጣሊያ : ከግብጽ (በ1887 የሐ ረር ከተማ በተያዘበት ጊዜ በምርኮ የተወሰደ) : ከሩሲያና ከእንግሊዝ በድምሩ ከ348,000 በላይ ጠመንጃዎች : ከ9,410,000 ጥይቶችና ከ70 በላይ መድፎች በልዩ ልዩ መንገዶችና ምክንያቶች ወደ ደቡብ ኢትዮጵያ ገብተዋል ።³⁸

ከእነዚህም (1) 159,000 ጠመንጃዎች : 2,144,000 ጥይቶችና 30 መድፎች ከፈረንሳይ : (2) ከ14,000 በላይ ጠመንጃዎችና ብዙ መሰል ጥይ ቶች ከሩሲያ : (3) 52,000 ጠመንጃዎችና 4,046,000 ጥይቶች ከኢጣሊያ : (4) 1300 ጠመንጃዎች : 3,000,000 ጥይቶችና 6 መድፎች ከግብጽ (በ1887) ከሐረር ከተማ የተያዙ እንደነበሩ በጥናታዊ ትንተና ተገምቷል ።

ከዚህም ሌላ ከአንድ የጀርመን የጦር መሣሪያ ኩባንያ 100,000 ጠ መንጃዎችን ከ100,000,000 መሰል ጥይቶች ጋር ለመግዛት የኢትዮጵያ መንግሥት ያደረገውን ስምምነት በኢጣሊያ መንግሥት ግፊት የአገሩ የጀርመን መንግሥት በ1893 እንዳሰረዘው ታውቋል ።³⁹

³⁷ H. Blanc; *A Narrative of Captivity in Abyssinia* (1968).p. 298

³⁸ R. Pankhurst, "Fire-Arms in Ethiopian History", *Ethiopia Observer*, vol. 6, No. 2(1962), pp. 149- 164; በተከለ ዘገ-ጃም ፤ የኢትዮጵያ ታሪክ ፤ ም. 44 እንዳሰፈ ረው ፤ በአድጥ ጦርነት ጥዜግ ፤ ከፈረንሳይ የምኒልክ ስም የታተሙበት 30 መድፎች ሙታል ፤ የኢጣሊያ መንግሥት የምኒልክን የሐርት አሳብ በመቀበል በሐኪም ትራክስኪ እጅ ከላከው 4 ግሊዮን ጥይቶች 2 ግሊዮን ከአሰብ ወደ እንኮበር ከደረሰ በኋላ የጠቅላይ ሐረር እየተባባሰ ስለ ሄደ በአሰብ የተሩ ጥይቶች ታገዱ ፤

³⁹ C.P. Rosenfield, *A Chronology of Menelik II of Ethiopia* (1976), p. 161.

³⁶ ንብረ ሥላሴ ፤ ጻገግዊ ምኒልክ ገጽ 196 ።

በመጨረሻ በ1896 በወሳኝ የአድዋ ጦርነት የኢትዮጵያ ሠራዊት የነበረው ዘመናዊ የጦር መሣሪያ ማለትም የመመንጃ ብዛት ከ100,000 በላይ እንደነበር ተገምቷል። ለዚህ ታላቅ የመሣሪያ ግምባታና ክምችት ኢትዮጵያ የከፈለችው ዋጋ በቡና፣ በጥርኝ፣ በቆዳ፣ በዝሆን ጥርስና በማሪ ትሬዛ ብር ነበር። የዚህ ታላቅ ብሔራዊ ሀብት ሁለት ዋና ምንጮች ደግሞ፣ ከዚህ በላይ እንደተጠቀሰው፣ በደቡብ የዘመኑ የሰፈራ ፕሮግራምና የአሥራት ግብር ነበሩ። በዚህ ረገድ በ1887 በንጉሥ ምኒልክና በኢጣሊያ መንግሥት መካከል በተደረገው የጦር መሣሪያ ውል የአንድ ጠመንጃ ዋጋ ከ200 መስል ጥይቶች ጋር 28 የማሪ ትሬዛ ብር እንደነበር ተመልክቷል።

ከዚህ የዘመኑ የጦር መሣሪያ ዘገባ በኋላ፣ የአድዋን ወሳኝ ትግልና ድል አስመልክተው በዘመናቸው ፍጻሜ ለኢትዮጵያ ሕዝብ አጼ ምኒልክ በአሰሙት የነዛዜ ቃል “ ባህር ተሻግሮ ሃይማኖታችሁን ለውጡ፣ አገራችሁን ልቀቁ የሚል ጠላት ቢመጣ በእውቀቴና በጉልበቴ በሰበሰብ ሁት ጠመንጃና ጥይት አሸነፍሁ ” ያሉት የግል ግምትና ግንዛቤ በጣም ትክክለኛ ቃል እንደሆነ ለማንም ግልጽ ነው።

በምኒልክ ዘመን መንግሥት የኢትዮጵያ የኢኮኖሚ ጥያቄ ሲነሳ በመጀመሪያ የሚነሱ ነገሮች የአገሪቱ የገባር መሬትና ጉልበት ናቸው። ንጉሥ ምኒልክ ከ1878 ጀምረው አርሶ አደሩን በራሱ መሬትና የምርት መሣሪያው የመንግሥት፣ የንጉሥ፣ የመስፍን፣ የቤተ ክርስቲያንና የወታደር አገልጋይ የሚያደርገውን የሸዋን ጥንታዊ የመሬት ስሪት በመላው ደቡብ ኢትዮጵያ አስፋፍተው መሠረቱ። በመሆኑም በዘመን መንግሥታቸው የአካባቢው መሬትና የገባር ጉልበት በማዕከላዊ መንግሥት ቁጥጥር ለሰፈራ ፕሮግራም ለአሥራት ግብር ለነፍጠኛ ጦር ለቤተ ክርስቲያን፣ ለቤተ መንግሥት፣ ለሹምና ለባላባት ባጭሩ ለሕብረተሰቡ የኢኮኖሚው ወሳኝ መሠረትና መሣሪያ ሆነ። ከዚህ በላይ የተገለጸው የምኒልክ ታላቅ የዘመናዊ ጦር መሣሪያ ግምባታና ክምችት በማዕከላዊ መንግሥት ቁጥጥር የአገሪቱ የመሬት፣ የገባርና የነፍጠኛ ቅንጅት ውጤት ነበር ለማለት ይቻላል።

በሌላ አነጋገር በዘመን ኢምፔሪያሊዝም የኢትዮጵያ ሕዝብና መንግሥት ብሔራዊ ነጻነቱንና አንድነቱን ለማስከበር የሚያስችል የራሱ የሆነ የፖለቲካ አመራር፣ የኢኮኖሚ መሠረትና የጦር ድርጅት ነበረው። ለዚህም አንዱና ዋነኛው ምሳሌ የኢትዮጵያ ሕዝብና መንግሥት በራሱ አመራር፣ ኢኮኖሚና ጦር የኢምፔሪያሊዝምን ወረራ በታላቁ አድዋ ጦርነት ተዋግቶ ለማሸነፍ መቻሉ ነው።

ለኢትዮጵያ በታላቁ የአድዋ ጦርነት ብሔራዊ ድል ከአገናጸፉት ሁኔታዎች አንዱ በጋራ የውጭ ጠላት ላይ የአገሪቱ መሪዎች አንድነት ነው። ከ1855 እስከ 1889 የነገሥታቱና የመሳፍንቶች የሥልጣን ጦር

ነት በአገሪቱ ላይ በሕይወትና ንብረት ታላቅ ጥፋት እንደአስከተለ ከዚህ በላይ አይተናል። ለምሳሌ በ1882 የሸዋ ንጉሥ ምኒልክና የጉጃሙ ንጉሥ ተክለ ሃይማኖት በምዕራብ ኢትዮጵያ በግዛት ጥያቄ ላይ የእምባቦ ጦርነት ተዋግተው ንጉሥ ተክለ ሃይማኖት በንጉሥ ምኒልክ በምርኮ እንደተወሰዱ ይታወሳል። እንዲሁም ከ1871 እስከ 1889 በአጼ ዮሐንስና በንጉሥ ምኒልክ መካከል የነበረው ትግል፣ ከ1889 እስከ 1894 አጼ ምኒልክና ራስ መንገሻ ዮሐንስ የሥልጣን ባላንጣዎች እንደነበሩ አይዘነጋም። በተጨማሪም በሰሜኑ መሀል ደጋ ከዳግማዊ ቴዎድሮስ ጊዜ ጀምሮ የላስታው ዋግሹም ከአገሪቱ ታላላቅ የሥልጣን ባላንጣ መሳፍንቶች አንዱ ነበር።

ነገር ግን በአድዋ ጦርነት ዋዜማ በኤርትራ የኢጣሊያኖች የወረራ ዝግጅት ለሁሉም ግልጽ ከሆነ በኋላ እነዚህና ሌሎችም የኢትዮጵያ የሥልጣን ባላንጣ ፈውዳሎችና ተከታታዮቻቸው “ከሥልጣን በፊት የአገር አንድነትና ነጻነት” በማለት በአጼ ምኒልክ አመራር ስር ብሔራዊ የትግል አንድነትና ድርጅት አጠናክሩ።

በዚህ ረገድ በ1894 የክረምት ወራት ንጉሥ ተክለ ሃይማኖት ከጉጃም፣ ራስ መንገሻና ራስ አሉላ ከትግራይ ዋግሹም ብሩ ከላስታ ከነተከታዮቻቸው በቅደም ተከተል በታላቅ ሥነ ሥርዓት ወደ አዲስ አበባ መጥተው በአጼ ምኒልክ ቤተ መንግሥት የአገሪቱን ነጻነትና አንድነት በአንድ ብሔራዊ ዓላማና አመራር እስከ መጨረሻው ለመከላከል ተስማምተው ዝግጅት ቀጠሉ።⁴⁰

በአስራ ስድስተኛው ዓመት ምዕተ በአጼ ሠርፀ ድንግል መሪነት በቱርኮች ላይ ከተካሄደው ብሔራዊ የመከላከል ጦርነት ወዲህ ታላቁ የአድዋ ጦርነት የኢትዮጵያ የተለያዩ ብሔረሰቦችና ማህበረሰቦች በስፍራ፣ በጉሳ፣ በቋንቋ በእምነት በጾታ፣ በዕድሜና በሙያ ሳይለያዩ ለአገር ነጻነትና አንድነት ቢጋራ የተዋገቡትና የሞቱበት የመጀመሪያ ታላቅ ጦርነት ነው። የአገሪቱ የተለያዩ ብሔረሰቦችና ማህበረሰቦች በራሳቸው ስንትና ትጥቅ ተዘጋጅተው በማዕከላዊ አመራር የዘመቱት በየአካባቢያቸው በሻለቃ አዛዦችና ነፍጠኛ ሠራዊት ስር በመደራጀት ነበር።

ጦርነቱን በአጼ ምኒልክ ጠቅላይ አዛዥነት ሥር ከመጀመሪያ እስከ መጨረሻ የመራው በንጉሠ ነገሥቱ እንደራሴና የጦር አበጋዝ በራስ መኩንን የሚሰበሰብ የአገሪቱ የራስ አዛዦች ጉባኤ ነበር። በጦርነቱ በ145,000 የሚቆጠሩ ኢትዮጵያውያን በ110,000 በሚቆጠሩ ጠመንጃዎችና በ42 መ

⁴⁰ ገብረ ሥላሴ፣ ሳግማዊ ምኒልክ፣ ገጽ 208-216።

ድፎች ታጥቀው በልዩ ልዩ መንገዶችና መስኮች እንደተሳተፉበት አንዳንድ የውጭ ጸሐፊዎች ገምተዋል። በተጨማሪም በጦርነቱ ዋዜማና ሂደት ጥቂት የፈረንሳይና የሩሲያ አሰልጣኞች ከኢትዮጵያ ሠራዊት ጋር አብረው እንደነበሩ ታውቋል። በፈረስ ጦርና በሰላላ አገልግሎት የኢትዮጵያ ሠራዊትና አመራር ከጠላት ወገን የበለጠ ጠንካራ እንደነበር ተረጋግጦ አል። ነገር ግን የጦርነቱን ሁኔታ በአይን አይተው ሂደቱን በከፊል ብቻ የመዘገቡት ጸሐፊ ትእዛዝ ገብረ ሥላሴ የሠራዊቱንም ሆነ የመሣሪያውን ብዛት ወይም በጦርነቱ የሞተውንና የቆሰለውን ሕዝብ ብዛት በግምትም ይሁን በቁጥር አላስቀመጡም። በቤተ መንግሥት ገበታ ላይ ግብር የሚበላውን ሕዝብ ቁጥር በዝርዝር መዝግበው ያቆዩት ጸሐፊ ትእዛዝ ገብረ ሥላሴ በአድዋ የተዋጋውን ሠራዊት ቁጥር አለመግለጻቸው የሚያስገርም ነገር ነው።

በጦርነቱ ቀን ወራሪው የጠላት ጦር በጀኔራል ባራቴሪያ መሪነት በ17,000 በሚቆጠሩ ጠመንጃዎችና በ56 መድፎች ታጥቆ በአራት ጀኔራል አዛዦች ስር በአራት ብርረዶች የተከፈሉና እስከ 22,000 የሚደርሱ ወታደሮች ነበሩት።

በጦርነቱ ቀን በሰው፣ በመሣሪያ፣ በመረጃ፣ በታክቲክና በወኔ ሚዛን እንደዚህ ከፍተኛ ብልጫ የነበረው ለብሔራዊ ህልውናው፣ ነጻነቱና አንድነቱ የሚዋጋው የኢትዮጵያ ጦር ከንጋቱ 12 ሰዓት አካባቢ ጀምሮ ከቀኑ እስከ 5 ሰዓት ድረስ በአለው ጊዜ ውስጥ በአራት ክፍሎች ተመድቦ የመጣውን ጠላት የውጊያ ግምባር ከመፍጠሩ በፊት አራቱንም ክፍሎች በሥፍራና በጊዜ አለያይቶ አንድ በአንድ በመደምሰስ በዓለም ታሪክ በኢምፔሪያሊዝም ላይ የመጀመሪያውን የጦር ሚዳ ድል ተቀዳጀ። በጦርነቱ ከወገን ጦር የሞቱና የቆሰሉ ሰዎች ብዛት በግምት 14,000 ሲሆን፣ ከጠላት ወገን የሞቱና የቆሰሉ ወታደሮች ብዛት 8,500፣ የምርኮኛ ብዛት 3,000፣ የተማረከው የጠመንጃ ብዛት 11,000፣ የመድፍ ብዛት 56 እንደነበር ታውቋል።⁴¹

ይህ ሁሉ ሲሆንና ሲባል፣ ድል አድራጊው የኢትዮጵያ ጦር በአጼ ምኒልክ መሪነትና አዝማችነት ከአድዋ ጦር ሚዳ ከአሥርና ከአሥራ አምስት ኪሎሜትር አልፎ በመሄድ ከተሸነፈው ጠላት እጅ እዳግራትን፣ አሥመራንና ምጽዋን ነጻ ለማውጣት ጥረት አላደረገም።⁴² ለዚህ ከባድ ድርጊት ከአጼ ምኒልክ ሆነ ከጸሐፊ ትእዛዝ ገብረ ሥላሴ ለታሪክና ለት

ውልድ የተሰጠ ማብራሪያ የለም። በመሆኑም፣ እስከዛሬ ድረስ ብዙ ሰዎች አጼ ምኒልክ ከአድዋ ጦር ሚዳ ወደፊት በመሄድ ከኢጣሊያኖች ኤርትራን ነጻ ሳያወጡ የቀሩት ከትግራይ—ኤርትራ የሚመጣባቸውን የሥልጣን ተቃውሞ ለማዳከም በመሳብ ነበር፣ በወታደሩ ስንቅና ትጥቅ ማለትም በሎጂስቲክስ ምክንያት ነበር፣ በኤርትራ በደጀንነት የሚጠብቀውን የጠላት ኃይል በመፍራት ነበር፣ ከኢጣሊያ ወዳጅ መንግሥታት ሊመጣ የሚችለውን ግፊት በመፍራት ነበር በማለት ብዙ ምክንያቶች ናና የግል አስተያየቶችን ያቀርባሉ።

በአካባቢው በኢትዮጵያ መሪዎችና ባለሥልጣኖች መካከል የሥልጣን ሹኩቻ፣ የኢኮኖሚ ችግር፣ የወታደሩ የስንቅና የትጥቅ ጥያቄም ሆነ የውጭ ኃይሎች ግፊት አዳዲስ ነገሮች አይደሉም። ነገር ግን በእነዚህ በተለመዱና በታወቁ ምክንያቶች ከአድዋ ጦርነት በኋላ አጼ ምኒልክ ኤርትራን ከጠላት ነጻ ለማውጣት አልሞከሩም የሚለውን መላምት ቲሲስ የወቅቱ የአገር ውስጥና ዓለም አቀፍ ሁኔታዎች በፍጹም አይደግፉም። በሌላ በኩል ከታሪክ አኳያ፣ በአድዋ ጦርነት ዋዜማ፣ ሂደትና ማግሥት የአጼ ምኒልክን ፖሊሲና ድርጊት በትክክል የሚያስረዳው ታሪካዊ ሁኔታ በወቅቱ በደቡብ ኢትዮጵያ የነበረውና⁴³ ከዚህ በታች የሚገለጸው ሁኔታ ነው።

በዚህ ረገድ በ1878 በቦሩሚዳ ጉባኤ ውሳኔ በወቅቱ ስፋቱና የወሰኑ ክልል በትክክል ያልታወቀውን ደቡብ ኢትዮጵያ በማዕከላዊው የአጼ መንግሥት ሥር እንዲያደራጁ አጼ ዮሐንስ ለንጉሥ ምኒልክ ያልተወሰነ ሥልጣንና ኃላፊነት እንደሰጡ ይታወሳል። በዚህ መሠረት ከ1878 ጀምሮ የምኒልክ የፖለቲካ፣ የፖሊሲ፣ የህብትና የኃይል መሠረትና ማዕከል ደቡብ ኢትዮጵያ ሆነ። በመሆኑም ንጉሡ በአካባቢው በዘመኑ በሰሜኑ ደጋማ ክፍል ያልነበሩትንና ቀደምት አጼዎች ያልሠሩትን አዳዲስ የገባር፣ የመሬት፣ የከተማ፣ የሰፈራ፣ የጦር፣ የአስተዳደር፣ የመገናኛ፣ የገበያና የንግድ ሥርዓቶችን፣ ድርጅቶችንና ሥራዎችን ጀመሩ።

ንጉሥ ምኒልክ በነባር የአካባቢው ሕዝቦች ላይ በሰፋሪ ጦር ኃይል የተጠቀሱ መንግሥታዊ ሥራዎችንና ድርጅቶችን በማስፋፋት ላይ እያሉ በ1887—1888 በማህዲስቶች ወረራ ጊዜ በአጼ ዮሐንስ ትእዛዝ ከአካባቢው በ130,000 የሚቆጠሩ ወታደሮችን አስከትለው በዘመቻ ስምሪት ወደ ሰሜን ኢትዮጵያ ሄዱ። በ1889—1890 የዘውድ ሥልጣን ለውጥ ጊዜም እንደዚሁ በደቡብ የጀመሩትን ሥራ አቋርጠው ከነሠራዊታቸው ጋር ለዘመቻ ወደ ሰሜን ሁለት ጊዜ ተመለሱ።

⁴¹ Getahun Dilebo, "Origins of the Eritrean Problem," p. 234.
⁴² *Ibid*; pp. 234-35

⁴³ *Ibid*; pp. 235-236.

እንደገና ከሰሜን ወደ ደቡብ ተመልሰው በ1888—1892 ታላቁ ችግርና በሽታ ዘመን አጼ ምኒልክ አርሲንባሌን አጋደንን፣ ሲዳሞን፣ ኩሉ፣ ኮንታን ዉምሮ በተለያዩ የደቡብ ኢትዮጵያ አካባቢዎች ከሰሜን በብዙ መቶ ሺህ የሚቆጠሩ ሰፋሪዎችን በነዋሪነት አሰፈሩ።⁴⁴ በታህሣሥ 1894 ኢጣሊያኖች በጀኔራል ባራቲሪያ መሪነት ከኤርትራ በትግራይ ላይ ጦርነት በከፈቱ ጊዜ አጼ ምኒልክ ራሳቸው ራስ አሉላንና ራስ ሚካኤልን ዉምሮ ከሰሜን ታላቅ ሠራዊት ይዘው በወላይታ በዘመቻ ላይ ነበሩ።⁴⁵

ከወላይታ ዘመቻ መልስ በ1895—1896 አጼ ምኒልክ ለወሳኝ የአድዋ ጦርነት ከመላው ደቡብ ታላቅ ሠራዊት አስከትለው በስምንት ዓመታት ጊዜ ውስጥ ለአራተኛው ጊዜ በአካባቢው የጀመሩትን ሥራ አቋርጠው ወደ ሰሜን ሄዱ። በዚህ ጊዜ እንዲያው ደቡብን በቅርቡ በጦር ኃይል ተሸንፈው ለገባሩ የአካባቢው ባላባቶች በአደራ ትተው ነበር የሄዱት። በጸሐፊ ትእዛዝ ገብረ ሥላሴ ቃል፡ አጼ ምኒልክ ከወረደሉ የትጥቅና ስንቅ ሠራር በመጨረሻ ወደ አድዋ ለመሄድ በተነሱ ጊዜ፤

“የጅማን ሹም አባጅፋርን፣የሊቃ ሹም ደጃች ገብረ እግዚአብሔርን የሻንቅላንና የዓረብን (ቤኒሻንጉል ለማለት ነው) ሹም ደጃች ጀቲን፣የወላሞውን ሹም ካምያናን እነዚህን ሂዱ አገራን ጠብቁ ብለው መልሰው ሰደዱአቸው።”⁴⁶

በኢትዮጵያ ብሔራዊና ሉአላዊ ህልውና ጉዳይ ወሳኝ ሚና በነበረው በአድዋ ጦርነት ዘመቻ በወቅቱ በከፋና በኢሉባቦር አገሮች የእካባቢ ዘመቻ ያካሂዱ የነበሩ ሁለት ከፍተኛ የጦር አበጋዞች ከነወታደሮቻቸው ለመሳተፍ ሳይችሉ ቀሩ።አሁንም በጸሐፊ ትእዛዝ ገብረ ሥላሴ ቃል፡

“... የኮንታን የኩሉ፣ የሊሙና የከፋ ገዢ ራስ ወልደጊዮርጊስ ደግሞ ገባ ከሚባለው ከትልቁ ወንዝ ወዲያ ያለውን አገር ኢሉባቦርን ሁሉ የሚገዛ ደጃች ተሰማ... አገራቸው ሩቅ ስለሆነ ወደኋላ ቆይተው ነበር።”⁴⁷

ከሁሉም በላይ በአድዋ ጦርነት ወቅት በላይኛው አባይ ሸለቆና በአፍሪካ ቀንድ የኢትዮጵያ መንግሥት ከእንግሊዞች፣ ከሱዳን ግህዲስቶችና ከፈረንሳዮች ጋር በወሰን ክልል ጉዳይ ታላቅ የፖለቲካና የዲፕሎማሲ ትግል በመካሄድ ላይ እንደነበር የሚታወስ ነው።

⁴⁴ Ibid; p. 232
⁴⁵ Ibid; p. 233
⁴⁶ ገብረ ሥላሴ ዳግግሮ ምኒልክ ገጽ 231
⁴⁷ ገብረ ሥላሴ፤ ዳግግሮ ምኒልክ ገጽ 231፤

ለዚህ አባባል፡ ከአድዋ ጦርነት በኋላ በአዋር ጊዜ ውስጥ የኢትዮጵያ መንግሥት ከእንግሊዝ፣ ከሱዳን ግህዲስቶችና ከፈረንሳዮች ጋር የፖለቲካና የዲፕሎማሲ ክርክርና ድርድር እያደገ በአካባቢው ግለትም በምስራቅ፡ በደቡብና በምዕራብ የአገሪቱን የወሰን ክልል ለማስፋፋት በፈታውራሪ ሀብተጊዮርጊስ፣ በሼክ መሐመድ ኢብራሂም፣ በራስ መኩንን፣ በንጉሥ ተክለሃይማኖት፣ በራስ ወልደጊዮርጊስ፣ በደጃዝማች ተሰማና በፈታውራሪ ኃይሌ አዝማችነት በ1891 የምኒልክ ብሔራዊ የወሰን ክልል ማንፈስቶ መሠረት፣ በቤንሻንጉል፣ በወለጋ፣ በኢሉባቦር፣ በከፋ፣ በጋሞጉፋ፣ በቦረና፣ በአጋደንና በታችኛው አዋሽ ሸለቆ የተካሄዱ ዘመቻዎች በቂ መረጃዎችና ማስረጃዎች ናቸው።

የኢትዮጵያ የአድዋ ድል ውጤቶች ብዙና መሠረታዊ ናቸው። ጥቂቱን ብቻ ለማስታወስ የኢትዮጵያ ሉአላዊ ነጻነትና ብሔራዊ አንድነት ከኢምፔሪያሊዝም ጥፋት ዳን። ከዘመነ አክሱም ፍጻሜ ጀምሮ የነበረው የአገሪቱ የ1200 ዓመታት የገለልተኝነት ዘመን አለቀ። የኢትዮጵያ መንግሥት ከገለልተኝነት መጋረጃ ውስጥ ወጥቶ እንደ ጥንቱ የአክሱማውያን ዘመን እንደ ገና የዓለም መንግሥታት አካል ሆነ። በ1891 የምኒልክ ብሔራዊ የወሰን ክልል ማንፈስቶ መሠረት የአገሪቱ የወሰን ክልል በምስራቅ፣ በደቡብና በምዕራብ ማዕዘናት የዛሬውን ትርጽ ያዘ። ምንም ለጊዜው ከሰሜን ክፍለ ሀገር ኤርትራ ጋር የአገሪቱ ታሪካዊው የቀይ ባህር ጠረፍ ሙሉ በሙሉ በባዕዳን እጅ ቢወድቅ፣ በአዲስ አበባ ጁቡቲ የምድር ባቡር መስመር አማካይነት የኢትዮጵያ ዘመናዊ የሥልጣን በር በመራራ ትግል ተከፈተ።

በዝርዝር ሲታይ አንደኛ፡ በጥቅምት 1896 በአዲስ አበባ የሰላም ውል ወራሪው የኢጣሊያ መንግሥት የውጫሌ ውል አስራ ሰባተኛው አንቀጽ ውድቅ መሆኑን በይፋ አምና የኢትዮጵያን መንግሥት ሉአላዊ ነጻነትና ብሔራዊ አንድነት ተቀበለ። የፈረንሳይ፣ የሩሲያ፣ የእንግሊዝ፣ የጀርመን፣ የቱርክ፣ የኢጣሊያ የቤልጅግና የአሜሪካ ግለትም የዘመኑ ኃያላን መንግሥታት ከኢትዮጵያ ሉአላዊ መንግሥት ጋር ዲፕሎማሲያዊ ግንኙነት በአዲስ አበባ መዲና መሠረቱ። የንግድ ልውውጥ ጀመሩ። በተጨማሪ የአድዋ ድል በኢትዮጵያና በሱዳን ግህዲስት መንግሥት መካከል አዲስ ዲፕሎማሲያዊ ስምምነት ፈጠረ።

ሦስተኛ፡ በመጋቢት 1897 በኢትዮጵያና በፈረንሳይ መንግሥታት መካከል የአዲስ አበባ—ጁቡቲ የምድር ባቡር ህዲድ መስመር ስምምነት ተፈረመ። ጁቡቲ የኢትዮጵያ የንግድ መግቢያና መውጫ በር እንዲሆን ሁለቱም መንግሥታት በውሉ ተስማሙ።

አራተኛ፡ ከአድዋ ድል በኋላ በሚቀጥሉት ሁለት ዓመታት ውስጥ በ1891 የምኒልክ ብሔራዊ የወሰን ክልል መግለጫ መሠረት የኢትዮጵያ

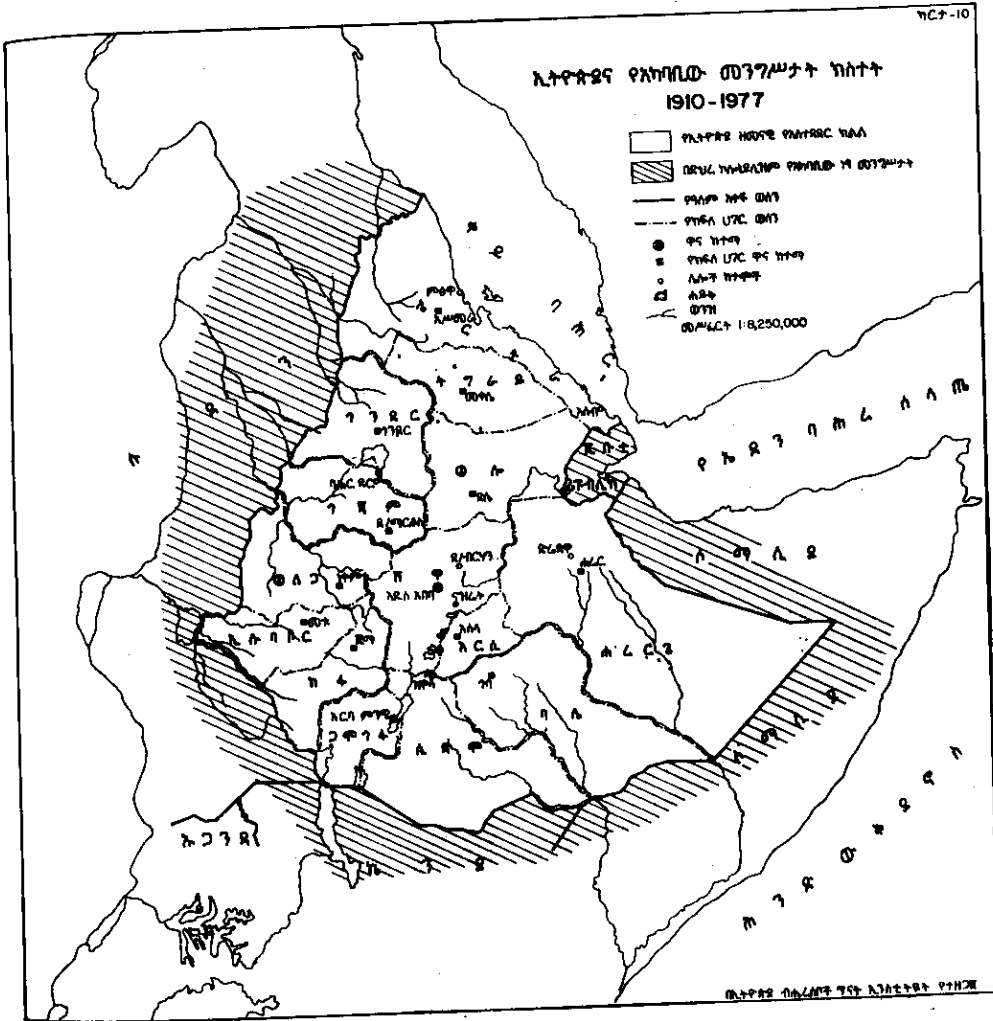
መንግሥት በወቅቱ የአፍሪካ ቀንድና የአባይ ሸለቆ ጠረፎችን በቁጥጥራቸው ስር ከአደረጉ ከምስቱ የእንግሊዝ፣ የፈረንሳይና የኢጣሊያ ኢምፔሪያሊስቶች ጋር በፖለቲካና በዲፕሎማሲ መስኮች እየታገለ በተከታታይ የወሰነው ሉሎችና ወታደራዊ ዘመቻዎች በምስራቅ፣ በደቡብና በምዕራብ የአገሪቱ የሐረርጌ፣ የባሌ፣ የሲዳሞ፣ የጋሞጉፋ፣ የከፋ፣ የኢሉባቦር፣ የወለጋና የጉጃም ዓለም አቀፍ የወሰን ክልሎች የዛሬውን ቅርጽ እንዲይዙ አደረገ።

በዚህ ረገድ፣ ከመጋቢት እስከ ጥቅምት 1897 በስምንት ወራት ውስጥ የፊውታውራሪ ህብተጊዮርጊስ ዘመቻ በኬንያ ጠረፍ ኮንሶንና ቦረናን በኢትዮጵያ የአጼው ማዕከላዊ መንግሥት ስር አመጣቸው። በጥቅምት 1897 የሸክ መሐመድ ኢብራሂም ዘመቻ ከጉሬ ተነስቶ በጋምቤላና በሱዳን መካከል በዛሬው ጄካዎ ከተማ የኢትዮጵያን ብሔራዊ ሰንደቅ ዓላማ ተክለ⁴⁸ = ከታኅሣሥ እስከ ግንቦት 1898 በራስ መኮንንና በንጉሥ ተክለ ሃይማኖት የተካሄዱ ዘመቻዎች በምዕራብ የቢኒሻንጉል አካባቢን በአጼው ማዕከላዊ መንግሥት ሥር አመጡ። ከታህሳስ 1897 እስከ ነሐሴ 1898 የራስ ወልደጊዮርጊስ ዘመቻ ከከፋ ጀምሮ እስከ ቱርካና ሐይቅ የሚገኘውን የደቡብ ምዕራብ አካባቢ ሲያስገብር ከዩጋንዳ ተነስተው በሜጃር ማክዶናልድ መሪነት ከሱዳን ማህዲስቶች ጋር ለመዋጋት ወደ ሱዳን የሚሄዱ 500 የእንግሊዝ ወታደሮችን በጫሞ ሐይቅ አጠገብ ተገናኘ።

ከመጋቢት 1897 እስከ ነሐሴ 1898 በደጃዝማች ተሰማና በፊውታውራሪ ኃይሌ የተመሩ ሁለት ዘመቻዎች ከጉሬ ተነስተው በኢሉባቦር በሶባትና በነጭ አባይ ምስራቃዊ ጠረፍ የኢትዮጵያን ብሔራዊ ሰንደቅ ዓላማ ተክለው ተመለሱ። በ1898 እስከ 1900 ሩሲያዊው ደጃዝማች ሌኦንትቭ በኢትዮጵያ መንግሥት ተሹሞ በኬንያ ጠረፍ የቱካና ሐይቅ አካባቢ በኢትዮጵያ መንግሥት ሥርና ስም አስተዳደረ።

ባጭሩ በዘመነ ኢምፔሪያሊዝም የኢትዮጵያን ብሔራዊ የወሰን ክልል በሚመለከት በጥቅምት 1896 በአዲስ አበባ የሰላም ውል በ1889 በውጫሌ ውል የተፈጠረው የኤርትራ የመረብ ወሰን ገና ሳይፈርስ መቅረቱ ይታወሳል። ከዚያ በኋላ የአገሪቱን አዲስ ብሔራዊ የወሰን ክልሎች በተመለከተ የኢትዮጵያ መንግሥት በሰሜን ምስራቅ ከፈረንሳይ ሶማሊላንድ ጋር በ1897፣ በምስራቅ ከእንግሊዝ ሶማሊላንድ ጋር በ1897፣ በምዕራብ ከአንግሎ ኢጅፕሻን ሱዳን ጋር በ1902፣ በደቡብ ከእንግሊዝ ምስራቅ አፍሪካ ጋር በ1907፣ በደቡብ ምስራቅ ከኢጣሊያ ሶማሊላንድ ጋር በ1908 ተክለል። በመሆኑም በ1952 የኤርትራ ክፍለ ሀገር እንደገና ከእናት አገር ጋር ሲቀላቀል በተጠቀሱ የ1897—1908 የወሰን ክልሎች ውስጥ የኢትዮጵያ ጥንታዊ በሀውርታዊና ሉአላዊ መንግሥት የዛሬውን ቅርጽ ያዘ።

⁴⁸ የአጼ ምኒልክ ደብዳቤ ለጀክ መሐመድ ኢብራሂም አዲስ አበባ ጥቅምት 2 ቀን 1980 የደጃች ተሰማ ደብዳቤ ለጀክ ኢብራሂም ጥቅምት 4 ቀን 1980 (በብሔራዊ ቤተ መጽሐፍት የሚገኙ ሰነዶች)

9. በኢትዮጵያ ታሪክ የመንግሥትና የሕብረተሰብ ግንኙነት፤

ከዘመን አክሱም እስከ ሀያኛው ምዕተ ዓመት የተገኙ የአገሪቱ የነገ ሥታት ዜና መዋዕሎች እንደሚያስተምሩን፤ በኢትዮጵያ ረጅም ታሪክ የመንግሥትና የሕብረተሰብ ግንኙነት የጌታና የሱሌ ግንኙነት ይመስላል። ይህን የኢትዮጵያ ጥንታዊ የፖለቲካ ሥርዓት ገጽታ በአብዮቱ ዋዜ ግ የአገሪቱ ሁለት ታዋቂ ጸሐፊዎች ብላቴን ጌታ ግህተመ ሥላሴ ወልደ መስቀልና ኦቶ ተክለጸድቅ መኩሪያ ከአጼው ሥልጣን አኳያ እንደሚከተለው በስፋት ገልጸውታል። በብላቴን ጌታ ግህተመ ሥላሴ ቃል፤

“የኢትዮጵያ ንጉሠ ነገሥት በሚገዛው አገር ላይ ያለው ሥልጣን በጣም የተስፋፋ ወሰን የሌለው ነው፤ በሥጋዊም በመንፈሳዊም ሥራ ሁሉ ይገባል። ከፍ ባለው ሥልጣኑም ይሾግል፤ ይሸራል፤ ይሰጣል፤ ይነግል፤ ያስራል፤ ይፈታል፤ ይቆርጣል ይገድላል፤ ይምራል፤ ይህንንም የመሳሰለውን ሁሉ ይፈጽማል።”

“ሕዝቡም ከትልቅ እስከ ትንሽ ንጉሥ የእግዚአብሔር እንደራሴ ነው በማለት ያለቅሬታ ትእዛዙን ሁሉ በደስታ ይቀበላል በማንም አገር ቢሆን ንጉሥ እንደ ኢትዮጵያ የሚከበርበትና የሚወደድበት ያለ አይመስለኝም። ስሙ እንኳ ያንቀጠቅጣል፤ ምንም ጌታ ወይም ጉበዝ ቢሆን በንጉሥ ቁም ሲሉት የሚሄድ ንጉሥ ይሙት ብሎ በተፈጠመበት ቀን የሚቀር በተዋ ሞለበት የማይጸና ይገኝ አይመስለኝም።”

“ክቡር በሆነውም በጋብቻ ሥነ ሥርዓት ላይ የቃል ኪዳኑ ዋናው ግሰሪያ ንጉሥ ይሙት ነው፤ ባገራችን በኢትዮጵያ የንጉሥ ቃል በጣም ከመፈራቱ የተነሣ ሕዝቡ በንጉሥ ቁም ሲባል ስንኳን ሰው ፈላሽ ውሃ ይቆማል እያለ ምሳሌ ይሰጣል።”¹

አቶ ተክለ ጸድቅ የሥርዓቱን ትውፊታዊ ታሪካዊና ሕገመንግሥታዊ መሠረትና ትርጉም ጨምረው እንደ አብራሩት ደግሞ፤ “ንጉሠ ነገሥቱ የዛሬው ሕገ መንግሥት በ2ኛውና በ3ኛው አንቀጽ እንዳጸደቀው ከላባና ከሰለጥን ዘር ከመጣው ከመዝናዊያው ንጉሥ ከቀዳማዊ ምኒልክ ከይኩና አምላክ ዝምሮ ያሉት የዚህ የመጀመሪያው ንጉሥ ተወላጆችና ተከታዮች በጳጳስ ተቀብተው ሥርዓት ንግሥ ተደርገውላቸው ጽራግ ግሠሬው ዘውዱን ከደፋላቸው መንበረ ዳዊት በተባለው ዙፋን ከተቀመጡ በኋላ የዛሬ ሕገ—መንግሥት አጽድቆ እንደሚለው ክብራቸው ሳይቀነስ ግዕ ረጋቸው ሳይገሠሥ (ሳይሻር) ሥልጣናቸው ሳይደረር እንደልባቸው ያስተዳድራሉ።”

¹ ግህተመ ሥላሴ፤ ዝክረ ነገር (1962 ገጽ 52)

“አንዱ ንጉሥ አባቱ ሞቶ በአባቱ ነዛዜ ወይም በባለሥልጣናቹ ምርጫ ከነገሠ በኋላ እንደልቡ ይሾግል፤ ይሸራል፤ ያስራል፤ ይፈታል ይገድላል፤ ቅጣት ይቀንሳል ይምራል። በዳዊትና በሰለጥን መንግሥት እንደናታን ያሉት በምክር ካልገሠጹ በቀር ነጋሢዎቹ ምንም በሥልጣናቸው ወሰን እንዳልነበረበት፤ በነዚህም በኢትዮጵያ ነገሥያን ዘንድ ዓቃቤ ሰዓቱ እጩ ነው፤ ጳጳሱ ወይም እናቱ በምክር ካልመለሱት ወይም የራሱ አእምሮ ካልገታው በቀር ንጉሡ የፈቀደውን ለግድረገ የሚያገደው ሕግና ምክር ቤት የለም።”

“የእኛ መሳፍንት የሕጻንነታቸው ጊዜ አልፎ የወጣትነታቸውና የመሞላቀቂያ ጊዜ ሲደርስ ወዲያው በግዴታ ተይዘው ወደ ገዡ ተራራ ወደ አምባ ግሺን ስለሚላኩ በልጅነታቸው ያልነገሡት ወይም አባታቸው በርሀራሄ ያልተዋቸው መሳፍንት ሁሉ በነጻነት ረገድ በእውነት የኑሮ ዕድላቸው ከመኳንንት ልጆች ያነሠ ነው ማለት ይቻላል። ያንን ሁሉ የጭቆናና የግዞት ጊዜ ቁጭታቸውን የሚወጡት ከነገሡ በኋላ በነጋሢነት ሥልጣናቸው እንደልብ በመጠቀም ነው።”

“በዚህ ዓይነት ንጉሠ ነገሥቱ በዙፋኑ ከተቀመጠ በኋላ ኢትዮጵያ በኢትዮጵያ ያለው ሕዝቡም ሀብቱም እንደግል ንብረቱ ሆኖ ይቆጠራል። ከላይ ከዳዊት ከሰለጥን ዘር የወረደ እግዚአብሔር ቀብቶ ያነገሠው ተብሎ ስለሚታመን የሚያደርገውን ነገር ሁሉ በእግዚአብሔር ፈቃድ እንደ አደረገው ስለሚቆጠር ለመቃወም የሚደፍር በብርቅ ነው። የደፈረውም ቢኖር ይህ ደፋር ለሞት ወይም ለከፍተኛ ቅጣት የተመደበ ነው።”²

በአጼ ሱስንዮስ (1605—1632) ዜና መዋዕል ጸሐፊ በተክለ ሥላሴ እንደተባለው ደግሞ፤ የኢትዮጵያ ራሱን ሥዩመ እግዚአብሔር ብሎ የሚጠራው፤

“ንጉሡ የወደደውን ያክብር ዘንድ የጠላውን ያዋርድ ዘንድ በሚገዛው ዓለም የእግዚአብሔር እንደራሴ ነው።”³ “ንጉሡ የወደደውን ይጠላል። የጠላውንም መልሶ ይወዳል። በአመጸቸው የገደላቸው ሰዎችን ልጆች፤ ወንድሞችና ዘመዶች እያመጣ ወዳጅ ያደርጋቸዋል።”⁴

ይህንን ጠንካራ የሆነ ንጉሣዊ ሥልጣን የፈጠረው የኢትዮጵያ ጥንታዊ የፖለቲካ ሥርዓት ጠባዩ ምን እንደሆነ፤ ከምን ዓይነት የምርት ግንኙነት የወጣ እንደሆነ፤ መቼና በምንስ ሁኔታ እንደሚለወጥ ወይም የተ

² ተክለ ጸድቅ መኩሪያ፤ የገራኝ አህመድ ወረራ ገጽ 16-17።

³ ተክለ ሥላሴ፤ የሱስንዮስ ታሪክ ም. 45 ቁ. 211

⁴ ተክለ ሥላሴ፤ የሱስንዮስ ታሪክ ም. 48 ቁ. 223።

ባለው ሥርዓት በሕብረተሰቡ ማህበራዊ ሕይወትና ዕድገት ምን ዓይነት ታሪካዊ ሁኔታ እንደአስከተለና እንደሚያስከትል ለማወቅ የሥርዓቱን የኢኮኖሚ መሠረትና ተግባር ማጥናት ያስፈልጋል ።

የተገለፀው ንጉሣዊ የፖለቲካ ሥርዓት የጋርዮሽ ሥርዓት ነው እንደ ይባል የተመለከተው ሕብረተሰብ በማሕበራዊ የሥራ ክፍፍልና በግል ሀብት መሠረት ለዘመናት በመደብ የተደራጀ የገዢና የተገዢ ሕብረተሰብ መሆኑ የታወቀ ነው ። የባርያ አሳዳሪው ሥርዓት ነው እንደይባል ደግሞ የተባለው ሕብረተሰብ የምርት ግንኙነት የባርያ ምርት ግንኙነት ሳይሆን የነፃ ዜጎች አገርና ጎብረተሰብ እንደሆነ ግልፅ ነው ።

የፊውዳሊዝም ሥርዓት ነው ለማለት ደግሞ በወዛደር ምሁራን በካ ሮል ማርክስ (1818—1884) እና በፍሬድሪክ ኤንግልስ (1820—1895) የተገለጹ መሠረታዊ የፊውዳሊዝም ገጽታዎች ማለትም ከመሬት ጋር ተያይዘው የመንቀሳቀስና የምርጫ ነጻነት የሌላቸው የገባሮች መደብ ፣ በግል መሬትና ጦር ተደራጅተው መደባዊና ሕጋዊ ጥቅማቸውን በገባሩና በመስፍኑ ላይ ማስከበር የሚችሉ የመሬት ከበርቴዎች መደብ ፣ በገ ጦርና በከተማ መካከል ማህበራዊ የሥራ ክፍፍልና ሥርዓታዊ ቅሪቴ ፣ እንዲሁም በከተማ የተደራጁ የንግድና የዕድገብ ማህበረሰቦች መደብ ከዚህ በላይ በተገለጸው የኢትዮጵያ ንጉሣዊ ሕብረተሰብ ውስጥ ገና ግልጽ የሆነ ኢኮኖሚያዊ ፣ ማህበራዊ ፣ ሕጋዊና ፖለቲካዊ ህልውና የለውም ።

በኢትዮጵያ ታሪክ በተጠቀሰው ዘመንና ንጉሣዊ ሥርዓት የኢኮኖሚ መሠረት የሆነው የሕብረተሰቡ መሬት በግለሰብ የማይሸጥ የማይለወጥ የቤተሰብ ፣ የመንደር ፣ የድርጅትና የመንግሥት ይዞታ ሲሆን ፣ ከዚህ ከሕብረተሰቡ የጋራ ሀብት ንጉሡ ለመንግሥት ፣ ለጦርና ለሃይማኖት አገልጋዮች ፣ ባለሥልጣኖችና ድርጅቶች በደመወዝ ፈንታ ከአርሶ አደሩ ጉልበት ጋር የመሬቱን ፍሬ—አበል ለተወሰነ የአገልግሎት ዘመን እንዲጠቀሙበት የጉልት አገልግሎት ይሰጣቸዋል ።

ለመንግሥት ለጦርና ለሃይማኖት አገልጋዮች ፣ ባለሥልጣኖችና ድርጅቶች በንጉሡ ፈቃድ ለአገልግሎት የሚሰጣቸው ሹመትና የመሬት ጉልት ግን ለተጠቃሚዎቹ የግል ይዞታ ወይም መብት አይደለም ። በመሆኑም በኢትዮጵያ ታሪክ ንጉሣዊ ሹም ሻርና የመሬት ጉልት ለተጠቃሚ ወገን ቋሚ ፊውዳላዊ መብትና የግል ይዞታ አይደለም ሲባል ትክክለኛ ግንዛቤና አባባል ነው ።

በዚህ የኢትዮጵያ ጥንታዊ የፖለቲካ ሥርዓትና ሕብረተሰብ ንጉሣዊ ሹመትና የመሬት ጉልት ለተጠቃሚው ወገን መብትና ቋሚ የግል ሀብት ባለመሆኑ ፣ ንጉሡ የሰጠውን ሹመትና ጉልትም ወዲያውኑ መልሶ የሚወስደው በመሆኑ ከዚህ በላይ በተጠቀሱት ጸሐፊዎች የተገለጸውን ንጉሣዊ ፍጹም ሥልጣንና ኃይል ለመግታት የሚችል በራሱ የግል ሀብትና ትጥቅ የተደራጀና ሕጋዊ ሰውነት ያለው የመሬት ከበርቴ ፣ የነጋዴ ፣ የመኳንንት ፣ የመሳፍንት የካህናት መደብ የፖለቲካ ድርጅትና ኃይል ከሀያኛው ምዕተ ዓመት በፊት በአገሪቱ አልነበረም ። እንደዚህ የሥልጣንና የግል ሀብት ሕግ በሌለበት ሥርዓትና ሕብረተሰብ የተጠቀሱ የሕብረተሰቡ ክፍሎች በሙሉ የንጉሡ ሎሌዎች አገልጋዮች ፣ አሽከሮች ፣ ገባሮችና ባሮች ናቸው ።

በመሆኑም ጥንታዊ የኢትዮጵያ ታሪክ የጠንካራ መንግሥትና የደካማ ሕብረተሰብ ቅንጅት ነው ለማለት ይቻላል ። በዚህ ሥርዓትና ዘመን ንጉሥ ወይም መንግሥት የሕብረተሰቡ አገልጋይ ሳይሆን አስጨናቂ ጌታ ነው ። ከዚህም የተነሳ የመንግሥት ሹመትና ጉልት የሚፈልጉ ግለሰብ ዜጎች በንጉሡና በመንግሥቱ ላይ ዘወትር ይሸፍታሉ ። ንጉሡ ደግሞ በሽፍቶች ላይ ሥልጣኑን የሚያስከብርበት መሣሪያ ሕግ ሳይሆን የጦር ኃይል ነው ። በመሆኑም የኢትዮጵያ ታሪክ በሥፍራና በጊዜ የማያቋርጥ የሥልጣንና የእርስ በርስ ጦርነት ዘገባ ነው ።

በአንድ በኩል ቋሚና ዘላቂ ባልሆነና በማይሆን ንጉሣዊ ሹመትና ጉልት አማካይነት በራሱ የግል ሀብትና ትጥቅ የተደራጀ ቋሚ መደብ ባለ መፈጠሩ በሌላ በኩል ደግሞ ፣ እንደፈላሻ ፣ ቅማንት ፣ ፉጋና እስላም ያሉ በዕድገብ መሆናት የሲራራ ንግድ ተግባር ከሚኖሩ የተወሰኑ ጭቁን ማህበረሰቦች በስተቀር ፣ የሕብረተሰቡ አባሎች በሙሉ በመንግሥት ፣ በቤተሰብ ፣ በመንደርና በድርጅት መሬቱ የመሬት ተጠቃሚ ባለቤቶች በመሆናቸው በሥልጣን ሽብርና በእርስ በርስ ጦርነት ውስጥ በሚኖረው የኢትዮጵያ ሕብረተሰብ የመደቦች ልዩነትና ትግል ብሎም መሠረታዊ የሕብረተሰብ ዕድገትና ለውጥ እስከ ሀያኛው ምዕተ ዓመት ድረስ በዝቅተኛ ደረጃ እንደነበር የአገሪቱ ረጅም ታሪክ ያሳየናል ።

በ17ኛው ምዕተ ዓመት ታዋቂው የጀርመን ምሁር ዶክተር ጆብ ሎዶልፍ ፣ ከኢየሱሳዊ ሚሲዮናውያንና ከኢትዮጵያዊው ስደተኛ ቄስ አባ ጉርጉርዮስ ያገኘውን የታሪክ መረጃ በማገናዘብ የኢትዮጵያ አዲስ ታሪክ በሚል ርዕስ በአዘጋጀው መጽሐፍ በሁለተኛው ቅጽ በምዕራፍ ዘጠኝና አሥር ለመጀመሪያ ጊዜ በሚያስደንቅ ሳይንሳዊ ግንዛቤ የኢትዮጵያ ንጉሣዊ የሹምሽር ሥልጣንና የጉልት ስሪት እንዴት በሕብረተሰቡ ዘንድ በአንድ በኩል በመንግሥት ፣ በሃይማኖት ፣ በሕግና በጦር ጉዳዮች ለንጉሡ ፍጹም ሥልጣን ፣ በሌላ በኩል ደግሞ ለአገሪቱ ዜጎች የመብቶችና

የነጻነቶች መጥፋት መሠረቶችና ምክንያቶች እንደሆኑ በትክክል አረጋግጦአል።

የኢትዮጵያ ንጉሥ ሥልጣን በመንግሥትም በሃይማኖትም ጉዳዮች ፍጹም እንደሆነ ለማሳየት ዶክተር ሉዶልፍ በአገሪቱ እንዴት አጼ ሱስ ንዮስ በንጉሣዊ አዋጅ መጀመሪያ የግብጽ ኮፕት ኦርቶዶክስ ክርስትና ሽሮ በምትኩ ሮማዊ የካቶሊክ ክርስትና እንደመሠረተ በመጨረሻም መልሶ የኦርቶዶክስ ክርስትና እንደአጸና ምሳሌ ሰጥቷል።⁵ በመንግሥት ጉዳይም የኢትዮጵያ ንጉሥ ሥልጣን አለገደብ በሕዝቡ ላይ የሞትና የሕይወት ውሳኔ እንዴት እንደሚያሳልፍ ዶክተር ሉዶልፍ በትክክል አሳይቷል።

በዶክተር ሉዶልፍ አስተያየት የኢትዮጵያ ንጉሥ በሕብረተሰቡ ላይ ይህንን ዓይነት ፍጹም ሥልጣን ለማግኘት የቻለው በሁለት በተያያዙ ኢኮኖሚያዊና ሕጋዊ ምክንያቶች ነው። አንደኛ፡ በመካከለኛው ዘመን በፊውዳል አውሮፓ እንደሆነው፡ ንጉሣዊ ፍጹም ሥልጣንን በሕግ ኃይል ሊቋቋሙ የሚችሉ ተቃዋሚ መደቦችና የፖለቲካ ድርጅቶች እንዳይነሱ የንጉሡ የሹምሽር ሥልጣንና የጊዜያዊ ጉልት ስሪት ኢኮኖሚያዊና ሕጋዊ እንቅፋቶች ሆኗል።⁶ ሁለተኛ፡ የአገሪቱ ዜጎች ከተራ አርሶ አደር እስከ ከፍተኛ ባለሥልጣንና ከበርቱ በመሬት፡ በእርሻ በንብረት የግል ሀብትን በመንግሥትና በንጉሥ ላይ የሚያስከብሩበት የሕግ መሣሪያ የለም። በመሆኑም ንጉሡ የዜጎችን ሀብትና ንብረት እንደፈለገው ይዘርፋል። በምንም ጊዜ ሥልጣንና ሀብት ከጠላው ላይ ይወስዳል፡ ለወደደው ደግሞ ይሰጣል። በአገሪቱ እንደዚህ የሥልጣንና የሀብት ሕግ ባለመኖሩ የሕይወትና የንብረት ሕጋዊ ዋስትና የለም። በመሆኑም ኢትዮጵያውያን ከትንሽ እስከ ትልቅ ድረስ በሙሉ ለንጉሡ ፍጹም ኃይልና ሥልጣን እንደባሮች ገባሮችና አሽከሮች እየታዘዙ እንደሚኖሩ የጀርመን ምሁር በትክክል አሳይቷል።⁷

በሌላ በኩል በ16ኛው ምዕተ ዓመት የአዳል ጦርነት፡ የኦሮሞ ፍለሳና የአገሪቱ የቀይ ባህር ወደቦች በቱርኮች እጅ መውደቅ የንጉሡን ሥልጣንና ሀብት ከዱሮ በመጠን እንደቀነሰ ዶክተር ሉዶልፍ ጨምሮ ገልጸዋል።⁸ በጀርመኑ ምሁር አስተያየት በውጭና በአገር ውስጥ ተጸ

ራሪ ኃይሎች ግፊት የተዳከመውን የኢትዮጵያ ግዕዝነት የአጼው መንግሥት መልሶ ለመገንባት ብሎም አገሪቱን በጥንቱ የሥልጣኔ ጉዳና እንደገና ለመምራት ከሁሉ በፊት፤

- 1/ ዘመናዊ የአውሮፓውያን ትምህርትና የጦር መሣሪያ፤
- 2/ የዜጎችና የተደራጁ መደቦች ሀብትና መብት ሕጋዊ ዋስትና እንዲኖራቸው፤
- 3/ የንጉሡ ፍጹም ሥልጣን ሕጋዊ ወሰን እንዲኖረው ያስፈልጋል።⁹

ከስልተ ምርትና ሥርዓተ ግህበር አኳያ፡ ከዚህ በላይ በተጠቀሱት የኢትዮጵያ ጸሐፊዎችና በዶክተር ሉዶልፍ የተገለጸውን የኢትዮጵያ ንጉሣዊ የፖለቲካ ሥልጣንና ሥርዓት የጀርመኑ ወዛደራዊ ምሁር ካርል ግርክስ ሲላቀር “እስያዊ” ወይም “ምስራቃዊ” ስልተ ምርት በሚል ሥርዓታዊ ፈርጅ ይመድበዋል።¹⁰

የምስራቃዊ ስልተ ምርትና ሕብረተሰብ ገላጭ ባሕርያት ብዙ ናቸው። ለግንዛቤ ያህል የሕብረተሰቡ መሬት የመንደር ይዞታ ነው። የግል መሬት ይዞታ እንዲሁም የግል ሀብት ሕግ የለም። ሕብረተሰቡ ጥንታዊ የገጠር ሕብረተሰብ ነው። የገጠር መንደሮች በኢኮኖሚና በፖለቲካ ራስ ገዝ አካባቢዎች ናቸው። በገጠርና በከተማ መካከል የሥራ ክፍፍልና ሥርዓታዊ ቅራኔ ገና አልዳበረም። የሕብረተሰቡ የኢኮኖሚ መሠረት የእርሻና የዕደ ጥበብ ቅንጅት ነው። ዘመናዊ ሳይንስና የምርት ተከናውኗል የለም። በመንግሥትና በሃይማኖት መካከል ልዩነት የለም። ግህበራዊ የሥራ ልዩነትና ክፍፍል ገና ያልዳበረ በመሆኑ በሕብረተሰቡ ዘንድ የሽቀጥ ምርትና ልውውጥ የለም። በፖለቲካ፡ በሃይማኖት፡ በአስተዳደር፡ በኢኮኖሚ፡ በገንዘብ፡ በመከላከያና በኮንስትራክሽን ሥራዎችና መስኮች በንጉሥ የሚገዛ መንግሥት የሕብረተሰቡ ተቆጣጣሪ ጌታ ነው።¹¹ ነገሥታትና ካህናት የሕብረተሰቡ ገዥዎችና አስተማሪዎች ናቸው።

በሕብረተሰቡ ዘንድ በግል ሀብትና በግህበራዊ የሥራ ክፍፍል የተመሠረተ መደባዊ ልዩነትና ሥርዓታዊ ቅራኔ ገና ያልዳበረ በመሆኑ በእስያዊ ወይም በምስራቃዊ ስልተ ምርትና ሥርዓተ ግህበር በአንድ በኩል ሕብረተሰባዊ ዕድገትና ለውጥ ለረጅም ዘመን አይታይም። የዕድገትና

⁵ Ludolph, *History*, Book II, Chaps. 9-10, pp. 198-206.

⁶ *Ibid.*, p. 200

⁷ *Ibid.*, p. 201

⁸ *Ibid.*, p. 204-205.

⁹ *Ibid*

¹⁰ Karl Marx, *Capital*, vol. 1, part 4, chap. 15, Sect. 4; Karl Marx, *Pre-Capitalist Economic Formations*; ed. by E.J. Hobsbawm (1972), pp. 79-83.

¹¹ *Ibid.*: *Capital*, pp. 333-334

የለውጥ ቅራኔ የለበትም ። በሌላ በኩል ግን የፖለቲካ ፡ የመንግሥት ፡ የነገሥታት የሰርወ መንግሥት ዕድገት ፡ ለውጥ ውድቀት ሽብር የዘወትር ክስተት ነው ። በሌላ አባባል የፖለቲካና የመንግሥት ዕድገትና ለውጥ ማህበራዊ የሕብረተሰብ ለውጥ አይደለም ።

ካርል ማርክስ እንዳስቀመጠው ፡ በእስያዊ ወይም በምስራቃዊ ሕብረተሰብ ዘንድ ይህንን መንገድ የሆነ ሥርዓታዊ ገጽታ የሚያስረዳው ቁልፍ ነገር በተጠቀሰው ሕብረተሰብ ዘንድ በየመንደሩ ራስ ገዝ የሆነና ሁል ጊዜም ራሳቸውን መልሰው የሚያራቡ ትንንሽ የገጠር ማህበረሰቦች ያላቸው ልዩ በቅርጽ ፡ በይዘትና በዕድገት ለውጥ የማይታይበት ቀላል የምርት አደረጃጀት ስልት ነው ። በአጭሩ የመንግሥት ለውጥ ወይም የፖለቲካ ሽብር በተጠቀሰው ሕብረተሰብ ዘንድ በኢኮኖሚ መሠረትና አደረጃጀት ላይ የዕድገት ለውጥ አያስከትልም ።¹²

በአንድ ሌላ የጀርመን ምሁር በፕሮፌሰር ማርክስ ዌትሮጌል ዝርዝር ጥናትና ግኝት መሰረት ፡ ይህ ምስራቃዊ ስልት ምርትና ሥርዓት ማኅበር የጠንካራ መንግሥትና የደካማ ሕብረተሰብ ጥንቅርና ቅንጅት ነው ።¹³ መንግሥት የሕብረተሰቡ ገዢ ጌታ ሲሆን ሕብረተሰቡ የመንግሥትን ንጉሣዊ አፋኝና አስጨናቂ ኃይል የሚቆጣጠርበት የሚገታበት መንገድና መሣሪያ የለውም ።

በካርል ማርክስ ጥናት መሰረት ፡ በማህበራዊ ዕድገት ገና ሙሉ በሙሉ ወደ ፊውዳሊዝም ደረጃ ያልደረሰው የዚህ ጳላቀር የሆነ የምስራቁ ስልተምርትና ሥርዓት ማህበር ጥሩ ታሪካዊ ምሳሌዎች ጥንታዊ የሕንድና የቻይና ሕብረተሰቦች ናቸው ፡ በእነዚህ ጥንታዊ የምስራቅ ሕብረተሰቦች ዘንድ የወራሪዎች ግፊት ፡ የፖለቲካ ፡ የመንግሥት ፡ የሰርወመንግሥት የነገሥታት ፈረቃ ፡ የጦርነትና የረሀብ ክስተት በሕብረተሰቡ የኢኮኖሚ መሠረትና አደረጃጀት ፡ በራስ ገዝ የእርሻና የዕደ ጥበብ ቅንጅት ፡ በምርት ኃይሎች ዕድገትና በምርት ግንኙነት ለውጥ አያስከት

¹² Ibid., p. 358. በራሱ በማርክስ ታል 1

"The simplicity of the organisation for production in these self-sufficing communities that constantly reproduce themselves in the same form, and when accidentally destroyed, spring up again on the spot and with the same name-this simplicity supplies the key to the secret of the unchangeableness of Asiatic societies, an unchangeableness in such striking contrast with the constant dissolution and refounding of Asiatic states, and the neverceasing changes of dynasty. The structure of the economic elements of society remains untouched by the storm-clouds of the political sky."

¹³ K.A. Withfogel, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total power* (New Haven, 1959). p. 271.

ሉም ። በመሆኑም በተጠቀሱ ሕብረተሰቦች ዘንድ ለረዥም ዘመን መሠረታዊ የምርት ግንኙነትና የሕብረተሰብ ለውጥ አልተካሄደም ።¹⁴

ነገር ግን በመጨረሻ በ19ኛው ምዕተ ዓመት ሁለተኛው አጋማሽ የምዕራቡ ኩሎኔያሊዝም — ኢምፔሪያሊዝም የሕንድ — ቻይና ሕብረተሰቦችን ጥንታዊ የኢኮኖሚ መሰረትና አደረጃጀት በማናጋትና በማጥፋት ለአዲሱ የምዕራብ ንግድ ፡ ሳይንስና ፡ ቴክኖሎጂ ፡ የመገናኛ አውታሮች በር በመክፈት ለመሠረታዊ የስልተ ምርትና የሥርዓተ ማኅበር ለውጥና ዕድገት ሁኔታ እንደፈጠረ ካርል ማርክስ ጨምሮ አሳይቷል ።¹⁵

የኢትዮጵያ ጥንታዊ የፖለቲካ ሥርዓትና ንጉሣዊ ሥልጣን በይዘትም ሆነ በአደረጃጀት ወይም በተግባር በማርክስ ከተገለጸው ጥንታዊ የሕንድ-ቻይና ስልተ ምርትና ሥርዓት ማህበር በዓይነት የተለየ አይደለም ። በመሆኑም በሕንድ — ቻይና እንደአደረጉ ሁሉ ዘመናዊ የጦር መሣሪያ ፡ የመገናኛ ፡ የከተማ ፡ የንግድ ፡ የገንዘብ ፡ የትምህርት ፡ የጤና ፡ የሕግ የአስተዳደር አውታሮች ፡ ሥራዎችና ድርጅቶች በኢትዮጵያም ጥንታዊ የፖለቲካ ሥርዓትና ሕብረተሰብ ላይ በአጭር ጊዜ ውስጥ በምርት ኃይሎች ዕድገትና በምርት ግንኙነት መሰረታዊ ለውጥ እንደሚያስከትሉ ይጠበቃል ።

የኢትዮጵያ ጥንታዊው የገብር እገልገሉት በሸዋ በ1890
(Borelli, *Ethiopie Meriodinale*)

¹⁴ Marx and Engels, *on Colonialism* (1974), pp. 19-41, 81-82.

¹⁵ Ibid; pp. 40-41, 81-87.

BIBLIOGRAPHY

1. D'Abbadie, Antoine de et paulitschke, p., trs. and eds., *Futuh El Habeche Des Conquetes Faites En Abyssinie Au XVI siecle* (paris, 1899.)
Abir, M. *Ethiopia: The Era of the Princes* (1968)
2. Atevork, G.J., *Grammatica della Lingua Amara* (Roma, 1905).
3. Alvarez, F., *The Prester John of Indies*. 2 vols., trs. and eds., C.F. Beckingham and G.W.B. Huntingford (1961).
4. Anfray, F., " Recherches Archæologiques En Ethiopie ", *Academic Des Inscriptions Et Belles- Lettres* (1978).
5. - « Les Steles Du sud Shoa et Sidamo », *Annales L'Ethiopie*, No. 12 (1982).
6. Arab - Faqih, *Histoire De La Conquete De L'Abyssinie* tr. and ed., R. Basset (1897).
7. Asmarom Legesse, *Gada* (1973).
8. Bahrey, *History of the Galla* in C.F. Beckingham and G.W.B. Huntingford, trs and eds., *Some Records of Ethiopia* 1593- 1646 (1954).
9. Basset, R. tr. and ed., *Etudes Sur L'Histoire D' Ethiopie* (1881).
10. - tr. and ed., Arab - Faqih, *Histoire De La Conquete De Le Abyssinie* (1897).
11. Beckingham, C. F., A Note on the Topography of Ahmed Gagn's Campaigns in 1542 *Journal of Semitic Studies*, Vol 4 (1965).
12. - and G.W.B. Huntingford, trs. and eds., *Some Records of Ethiopia* 1593 - 1646 (1954).
13. - and G.W.B. Huntingford, trs. and eds., Alvarez, *The Prester John of Indies*, 2 vols. (1961).
14. Bender, M.L. *The Ethiopian Nilo-Saharan* (1975).
15. Berkeley, G.F., *The campaign of Adwa and the Rise of Menelik* (1969).
16. Bermudes, J., *A Short Account of the Embassy which the Patriarch D. Joab Bermudes Brought from the Emperor of Ethiopia*, tr. and ed., R. S. Whiteway and Annexed to. Costanhoso's *The Portuguese Expedition to Abyssinia* (1892).
17. Bernard, E., Drewes, A.J., Schneider, R., et F. Anfray, trs. and eds., *Recueil Des Inscriptions De L'Ethiopie Des periodes Pre- Axoumite et Axoumite* (Forthcoming)
18. Birch, W., tr. and ed., *The Commentaries of the Great Alfonso Dalbsquerque*, 4 vols (1875 - 1884).
19. Blanc, H. *A Narrative of Captivity in Abyssinia* (1868).
20. Braukamper, U., " Islamic principalities in South - East Ethiopia between the 13th and the 16th Centuries," part I and II, *Ethiopianist Notes*, No. 1 (1977).
21. - *Geschichte Des Haduiya Sud- Athiopiens* (1980).
22. - *Die Kambata* (1983).

23. Britain (Great, House of Commans)., *Correspondence Respecting Abyssinia* 1846- 1868. (1868).
24. Bruce, James, *Travels to Discover the Source of the Nile*, 5vols. (1979).
25. Budge, E.A.W., *A History of Ethiopia* (1968).
26. Caquot, A et Drewes, A.J., " Les Monuments Recueillis A Maqalle ", *Annales D'Ethiopie*, Vol. 1 (1955).
27. Castanhoso, M. De., *The Portuguese Expedition to Abyssinia 1541-1543*, tr. and ed- R.S. Whiteway (1902).
28. Caulk, R.A., "Religiorn and the State in Nineteenth Century Ethiopia ", *Journal of Ethiopian Studies*, Vol 10, No.1 (1972).
29. —, " Territorial Competition and the Battle of Embabo, 1882 ", *Journal of Ethiopian Studies*, Vol 13, No. 1 (1975)
30. Cerulli, Enrico, *Falk-Literature of the Galla of Southern Abyssinia* (1922).
31. —, *Ethiopia's Relations with the Muslim World* in UNESCO, *History of Africa*, vol. III (1988)
32. Conti Rossini, C, tr and ed., *Histoire Regis Sara Dengil* 1563 - 1597 (1907)
33. - "Expeditions of Possessions Des Habasat En Arabie ", *Journal Asiatique*, ser. 18 (1921).
34. Conzelman, W.E., tr. and ed., *Chronique de Galawdewos, Roi D' Ethiopie* (1895)
35. Cotterell F. P. *Born at Midnight* (1973).
36. Crawford, O.G.S., *Ethiopian Itineraries, Circa 1400-1524* (1958).
37. Danverse, F.C., *The Portuguese in India* (1968).
38. Desanges, J., " Le Littoral Africain Du Babil Mandeb D' Apres Les Sources Grecq et Latines ", *Annales D' Ethiopie* Vol. 11 (1978).
39. Drewes, A.J., *Inscriptions De L' Ethiopie Antique* (1962).
40. Doreese, J., *Histoire Sommaire De La Corne Orientale De L' Afrique* (1971).
41. Fage, J.D., *An Atlas of African History* (1982).
42. Fasi, M.E.L. and Hrbek, I., *Stages in the Development of Islam and Its Dissemination in Africa* in UNESCO, *African History*, III (1988).
43. *The Fatha Nagast, the Law of the Kings*, tr. and ed., paulos Tzadu (1968).
44. Geddes, M., *The Church History of Ethiopia* (1696).
45. Getahun Dilebo, " Early Portuguese Imperialism in Ethiopia, 1490-1632: Origins. Responses and Consequences." MA Thesis (Howard University, 1971).
46. —, " Historical Origins and Development of the Eritrean problem 1889-1962, " *A Current Bibliography Oh African Affairs*, Vol. 7, No 3 (1974).
47. Gibbon, F., *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Vol 5.
48. Gobat, S., *Journal of Three Years' Residence in Abyssinia* (1850)

49. Greenberg, J.H., *African Linguistic Classification* in UNESCO, *African History*, I (1981)
50. Harris, W., *Highlands of Ethiopia* (1843).
51. Hudson, G., " Geolinguistic Evidence for Ethiopian Semitic Prehistory," *Abbey*, No. 9' (1978)
52. Huntingford, G.W.B., " Arabic Inscriptions in Southern Ethiopia," *Antiquity*, vol 29 (1955).
53. —, *The Land Charter of Northern Ethiopia* (1955).
54. —, tr. and ed., *The Glorious Victories of Amda Seyon king of Ethiopia* (1965).
55. —, tr. and ed., *Perplus of the Erythraean Sea* (1980).
56. Ibn Fadl A. Omari, *Masalik El Absar Fi Mamalik El Mesar*, tr. and ed., G. Demombynes (paris, 1927),
57. Isenberg, C.W. and Krapf, J.L., *Journals of Isenberg and Krapf* (1843).
58. Jamme, W.F., tr. and ed., *sabaeen Inscriptions From Mahram Bilais (Mareb)* 1962)
59. Johnson, C., *Travels in Southern Ethiopia* (1844).
60. Joussaume, R., *Le Megalithisme En Ethiopie: Monuments Funeraries Protohistoriques Du Harar* (1974).
61. Krapf, J.L. *Travels and Researches in East Africa* (1860).
62. Kobishchanov, Y.M., *Axum* (1979).
63. Labrousse, H., " Enquete et Decourtes D' Obock A Doumeira " *Annales D' Ethiopie* Vol. 11 (1978).
64. Lange, W., *History of the Southern Congo: Southwestern Ethiopia* (1982).
65. Leclant, J., " L' Exploration Des Cote De La Mer Rouge: A La Quete De pount et Des Secretes De Mer- Erythree", *Annales D' Ethiopie*, Vol. 11 (1978).
66. Levine, N.D., *Greater Ethiopia* (1974).
67. Lewis, H.S., " Origins of the Gala and Somali ", *Journal of African History*, Vol. 7, No. 1 (1966).
68. Lewis, I. M., *Peoples of the Horn* (1955).
69. Littmann, E., tr. and ed., *Sabaische, Griechische Und Allabessinische Inschriften in Deutsche Aksum- Expedition Book IV* (1913).
70. Lobo, Jerome, *A Voyage to Abyssinia Together with Le Grand's Fifteen Dissertations on Various Subjects on Ethiopia*, tr. by Samuel Johnson (1735.)
71. Ludolph, Job, *A New History of Ethiopia* (1882).
72. McCrindle, J.W., tr. and ed., *The Christian Topography of cosmas* (1897).
73. Maqrizi, *The Book of the True Knowledge of the Moslem kings in Abyssinia*, tr., G.W.B. Huntingford (Typescript, 1955).
74. Marx, Karl, *Capital*, Vol 1, part 4, chap. 15, sect 4
75. —, *Pre-capitalist Economic Formations*, ed. E. J. Hobsbarom (1972).
76. —, And Engles, F., *On Colonialism* (1974).

77. National Museum (Addis Ababa), "Historical Sites of Ethiopia", Written Document July 30, 1985.
78. *The New Encyclopaedia Britannica*, Vols. 1,6, and 9.
79. Orent, Amnon, " Refocusing On the History of Kafa Prior To 1897 : A Discussion of political Process", *African Historical Studies*, vol. 3, No. 2 (1970)
80. Pankhurst R. *An Introduction to the Economic History of Ethiopia* (1961).
81. —, Ed. *Travellers in Ethiopia* (1965).
82. —, " Fire-Arms in Ethiopian History " *Ethiopia Observer* vol. 6 No. 2(196.2)/
83. —, " The Great Ethiopian Famine of 1888-1892: A New Assessment ", *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, Vol. 23 (1966).
84. —, Ed. *The Ethiopian Royal Chornicles* (1967).
85. —, " Wag and Lasta: An Essay in the Regional History of Ethiopia from the 14th Century to 1800", *Proceeding of the 7th Internatinal Conference of Ethiopian Studies* (Addis Ababa: IES 1984).
86. Perruchon J. tr. and ed. *Les Chroniques De Zara Yaeqob et De Beeda Maryam*
87. Plowden. W.C., *Travels in Abyssinia and in the Galla Country* (1868).
88. Rey, C.F., *The Romance of the Portuguese in Abyssinia* (1929).
89. Robinson R et Als., *Africa and the Victorians: The Climax of Imperialism* (1968).
90. Rosenfield, C.P., *A Chronology of Menelik II of Ethiopia* (1976).
91. Rotberg, Robert I., *A political History of Tropical Africa* (1965).
92. Rubenson, S., *The Survival of Ethiopian Indepence* (1976).
93. Schieder, Roger, "Le Debut De L' Histoire Ethiopienne", *Documents Histoire Civilisation Ethiopienne*, Rcp 230, CNRS , FASC. 7(1976).
94. - "Deux Inscriptions Sudarabiques Du Tigre", *Bibliotheca Orientale*, Vol. 30, No. 5-6 (1973).
95. —, "On the Evolution of the Ethiopian Writing", Lecture Telt (Addis Ababa, 1982)
96. —, "On the Daamatite State, Kings, and Gods", Written Note to the Author (Addis Ababa, 1982).
97. Sergew H' Selassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History* (1972).
98. Shinnie, P.L.' *Meroe: A Civilization of the Sudan* (1967).
99. Starkie, K., *Arthur Rimbaud in Abyssinia* (1937) .
100. Taddasse Tamrat, *Church and State in Ethiopia 1270-1527* (1972).
101. Tedeschi, S., «Note Storiche Sulle Isole Dahlaka», *Proceedings of the Third International Conference of Ethiopian Studies*, 3 Vols. (Addis Ababa, 1966).
102. Tewodrose II's Letter to Queen Victoria, November, 1862, in Budge, *History of Ethiopia* (1966), pp. 502-3
103. Trimmingham, J.S., *Islam in Ethiopia* (1952).
104. Triulzi, A., « Trade, Islam, and the Mehdia in Northwestern Wollagga, Ethiopia», *Journal of African History*, Vol. 16, No. 1(1975).

105. «The Gudru Oromo and Their Neighbours in the Two Generations Before the Battle of Embaboa», *Journal of Ethiopian Studies*, Vol. 13, No. 1 (1975).
106. Ullendorff, E., *The Semitic Languages of Ethiopia* (1955).
107. UNDP, *A study of Nomadic Areas for Development*, part I, II, III (Addis Ababa, 1983).
108. UNESCO, *General History of Africa I: Methodology and African Prehistory* (1981)
109. Williams C., *The Destruction of Black Civilization: Great Issue of a Race from 4500. B.C. To 2000 A.D.* (1971).
110. Wittfogel, K.A., *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power* (1959).
111. Zenab, *The Chronicle of king Theodore in Ahmharic*, ed.E. Littmann (1902)
112. Zewde G. Selassie, « The Process of Reunification of the Ethiopian Empire, 1868-1889» PHD. dissertation (Oxford University, 1971).
113. ላኦሶ ጌ. ጽሑብ ፤ “የቀይ ባህርና የአባይ ሸለቆ ሚና በኢትዮጵያ ታሪክ” ፤ የምጽዋ ሲፖዝኪየም 1974) ።
114. —፤ የምርትና የባህል ዘመቻ በክምባታና ሀዲያ (1975)
115. —፤ “የአዲስ አበባ መዲና ፅድገትና ሚና በኢትዮጵያ ታሪክ” ፤ በአዲስ አበባ 1879-1979 (ህዳር 1979)
116. ገድለ ተክለ ሃይማኖት (አዲስ አበባ 1873) ።
117. ተክለ ሥላሴ (ጸሐፊ ትእዛዝ ፤ አዛዥ ጤና) ፤ የአጼ ሱስንዮስ ታሪክ 1605 -1632 (ያልታተመ ዜና መዋዕል በብሔራዊ ቤተ መጻሕፍት አዲስ አበባ)
118. ተክለ ዘጉዳዎ ፤ የኢትዮጵያ ታሪክ (ያልታተመ ሰነድ በብሔራዊ ቤተ መጻሕፍት አዲስ አበባ) ።
119. ተክለ ጻዲት መኩሪያ ፤ የግራኝ አህመድ ወረራ (1966) ።
120. ካስታገሆዩ ፤ የፖርቱጋላውያን ጀግንነት ፤ ትርጉም ኮሙራድ ካሚላና ዩና ቦጋለ (አዲስ አበባ 1952) ።
121. አንድሬ ካቡ ፤ “ድርሳኑ ራጉሌል” ፤ *Annales D'Ethiopia*, ቅ 2 (1977)
122. ፤ “ የግራኝና የጋሎች ታሪክ በአማርኛ ቋንቋ ” ፤ *Annales D'Ethiopia*, ቅ 2/ 1957)
123. አየለ ተክለ ሃይማኖት (አባ) ፤ የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ትምህርት (1951) ።
124. አጥሜ ጊናርጊስ ፤ የጋላ ታሪክ (ያልታተመ ጽሑፍ በብሔራዊ ቤተ መጻሕፍት አዲስ አበባ) ።
125. የተዳግደ ሊያሱ ዜና መዋዕል (ያልታተመ ጽሑፍ በብሔራዊ ቤተ መጻሕፍት አዲስ አበባ) ።
126. ገብረ ሥላሴ ፤ ታሪክ ዘመን ዘጸግግጥ ምኒልክ (1959) ።
127. የአፄ ምኒልክ ደብዳቤ ለ፳ክ መሐመድ ኢብራሂም አዲስ አበባ ጥቅምት 2 ተን 1890 የደጃች ተሰግ ደብዳቤ ለ፳ክ መሐመድ ኢብራሂም ጥቅምት 4 ተን 1890 (ብብረት ቤተ መጻሕፍት የሚገኙ ሰነዶች) ።